

SALGIN TERİMLERİ VE TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ

08 Nisan 2021

Türk Dil Kurumu Yayınları

SALGIN TERİMLERİ VE TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ

08 Nisan 2021

Salgın Terimleri ve Türkçe Bilgi Şöleni (Ankara: 2021)

Salgın Terimleri ve Türkçe Bilgi Şöleni: 08 Nisan 2021.—
Ankara/ Editör: Ayşe İlker.—Ankara: Türk Dil Kurumu, 2022.

150 s.: tbl., rnk., şek.; cm.— (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih
Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1479)

ISBN 978-975-17-5224-6

1.Toplantılar 2. Terimler, Türk Dili, I. İlker, Ayşe (ed.)

410.6

Türk Dil Kurumu Yayınları

SALGIN TERİMLERİ VE TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ

08 Nisan 2021

Terim Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu

Ankara, 2022

Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 1479

SALGIN TERİMLERİ VE
TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ
08 Nisan 2021

Terim Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu

*

Editör:

Prof. Dr. Ayşe İLKER

*

Metin Denetimi:

AYK Uzmanı Ekrem BEYAZ

AYK Uzmanı Serdar KARACA

*

Sayfa ve Kapak Tasarımı:

TDK - Esra YILMAZOĞLU

*

Baskı:

Birinci Baskı: Ankara, 2022 Temmuz

ISBN: 978-975-17-5224-6

DOI: 10.24155/tdk.kitap.03

*

Dağıtım:

Türk Dil Kurumu

Atatürk Bulvarı No.: 217

06680 Kavaklıdere / ANKARA

Telefon: +90 (312) 457 52 00

Belgegeçer: +90 (312) 468 07 83

Genel ağ: <http://tdk.gov.tr>

*

©5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin bütün yayın, çeviri ve alıntı hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

İçindekiler

Sunuş • 7

Açış Konuşmaları

Muhammet HEKİMOĞLU • 9

Gürer GÜLSEVİN • 11

Ayşe İLKER • 13

Bildiriler

Türk Terim Tarihi İçinde Gelişmeler ve Sağlık Terimleri • 15

Hamza ZÜLFİKAR

Tarihsel Tıp Metinlerinde Sağlık Bilgisi Terimlerine Bakış • 27

Zafer ÖNLER

TDK Türkçe Sözlük'te Salgın Terimleri • 57

Mustafa ARGUNŞAH

Güncel Yaşamın Tıbbileşmesi ve Salgının Dile Etkileri • 69

İsmet EMRE

Salgın Dönemi Televizyon Programlarında Hastalıkla İlgili Söz Varlığı ve Bunların Kullanım Sıklığı • 79

Ahmet Turan DOĞAN

Terim Bilimi Nedir? • 89

Paşa YAVUZARSLAN - Ekrem BEYAZ

Türk Tıbbı ve Salgın Terimleri • 119

Mustafa Necmi İLHAN

Sağlık Bakanlığı Covid-19 Sözlüğü ve Salgın Terimlerine Katkılar • 123

Süleyman Sami İLKER

Türk Dillerinde Salgın Terimleri • 143

Hayati DEVELİ

Ekler

Sempozyum Asısı • 149

Sempozyum Programı • 151

Sunuş

Dünyanın son iki yılda geçirdiği zaman, endişe ve kaygılarla dolu pek çok olayı gözümüzün önüne serdi. Savaşlar, kıtlıklar, çevre kirliliği son elli yılın gündemden düşmeyen sorunlarıydı ve hiç şüphesiz sağlık meseleleri de her zaman olmuştu. Ama bir virüsün dünyanın pek çok yerinde kısa zaman aralıklarıyla art arda görülmesi ve üstelik bulaşıcı ve öldürücü olması, herkesi eşi görülmemiş bir paniğe sürükledi. Bundan dolayı da olağanüstü önlemler gündeme geldi. Bir yandan Dünya Sağlık Örgütünün tavsiyelerine uyulurken bir yandan da Devletler kendi şartlarına ve tıbbi donanımlarına bağlı kararlar aldı. Bu iki yıllık korkutucu sürecin en önemli maddesi aşı idi. Bunun yanında hastalık evresi, tedavi için kullanılan ilaçlar, hastalara uygulanan tıbbi süreçler, hep bir tıbbi terimle açıklanmak, yayılmak ve duyurulmak mecburiyetindeydi. Bu mecburiyet, yabancı terimler ve sözlerle gündelik yaşam alanlarımıza giren Covid-19 salgınıyla ilgili yabancı terimler üzerinde de düşünmemize sebep oldu. Bu yabancı kavram ve terimlerin Türkçeleri yok muydu; bunları kullanamaz mıydık, yeni terimler türetemez miydik? İşte bu sorulardan hareketle Türk Dil Kurumu Terim Sözlükleri Komisyonu olarak, gündelik hayatın tam ortasında mütemadiyen konuşulan salgın terimlerini, tıbbi kelimeleri ve sağlıkla ilgili sözleri yakın odak noktasından incelemek istedik. Bunun için de “Salgın Terimleri Bilgi Şöleni” başlıklı bir toplantı yapmaya karar verdik.

Bilgi Şöleni, yöntem olarak isme çağrılı biçimde oluştu. Terim konusunda günümüze kadar büyük emek harcayan ve pek çok çalışması olan Hamza Zülfikar hocamızla ilk çağrımız başladı. Sonra tarihî tıbbi metinlerle ilgilenen bilim insanları Zafer Önler ve Ahmet Turan Doğan’a; Türkçe Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Başkanı Mustafa Argunşah ve terimlerin kuramsal çerçevesiyle ilgilenen İsmet Emre, Paşa Yavuzarslan-Ekrem Beyaz’a; Türk dünyası ortak terminoloji konusuyla ilgilenen Hayati Develi ve Şerubay Kurmanbayulu’na çağrılarımızı ilettik. Ayrıca tıp alanındaki Türkçe terimleşme konusuna duyarlı olduklarını bildiğimiz Süleyman Sami İlker ve Mustafa Necmi İlhan’a da çağrıda bulunduk. Adını saydığımız bilim insanları çağrımıza olumlu yanıt verdi; böylece “Salgın Terimleri Bilgi Şöleni” sözlü bildirilerin okunması ve üzerinde tartışılmasıyla tamamlanmış oldu.

“Salgın Terimleri Bilgi Şöleni” dört oturum hâlinde gerçekleşti. Bu oturumlara salgınla mücadelede hayatlarını yitirmiş olan “Sağlık Şehidi” olarak kabul edilen doktor, hemşire sağlık çalışanı kişilere ithaf edildi ve onların adlarını aldı. I. Oturumun adını aldığı Dr. Cemil Taşçıoğlu, Covid başlangıcında hayatını kaybeden hekimlerimizden biriydi. Dr. Taşçıoğlu İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesinde Dâhiliye Anabilim Dalında öğretim üyesiydi. Pek çok genç hekimin yetişmesinde emeği vardı. II. Oturuma adını veren Dr. Soner Oğuz ise Denizli-Çivril’de Halk Hekimi olarak çalışmaktaydı. Oğuz’un ikiz çocukları vardı. III. Oturum Dr. Yavuz Kalaycı’nın adını aldı. Dr. Kalaycı da İstanbul’da aile hekime olarak çalışmaktaydı. İki çocuğu vardı. IV. Oturum, hemşire Dilek Akçabelen’e ithaf edildi. Akçabelen İstanbul’da Mehmet Akif Ersoy Eğitim ve Araştırma Hastanesinde çalışmaktaydı. Covid sebebiyle yoğun bakıma alındığında hamileydi; oğlu Tunç bebek yaşıyor.

Bilgi Şölenimizin karar aşamasından uygulanmasına kadar destek olan Komisyon üyesi arkadaşlarımız Prof. Dr. İsmet Çetin, Prof. Dr. Celal Demir, Prof. Dr. İsmet Emre, Prof. Dr. Mete Taşlıova ve Prof. Dr. Erdoğan Uygur’a teşekkür ediyorum. Sözlük Terimleri Komisyonundaki uzman arkadaşlarımız Serdar Karaca ve Ekrem Beyaz’a da emekleri için ayrıca teşekkür ediyorum.

Yüksek Kurum Başkanımız Prof. Dr. Muhammet Hekimoğlu’nun toplantımızın gerçekleşmesindeki katkısı bizim için çok değerlidir. Kurum Başkanımız Prof. Dr. Gürer Gülsevin düşünceleriyle ve önerileriyle Bilgi Şöleninin zeminini hazırladı, Komisyonumuza destek verdi; bunun için kendisine müteşekkirimiz.

Bildirilerin e-kitap olarak yayımlanmasında emeği geçen arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ayşe İLKER

ACIŞ KONUŞMALARI

*Muhammet HEKİMOĞLU**

Kıymetli başkanım ve çok değerli hocalarım, kıymetli dinleyiciler hepinizi saygıyla selamlıyorum. Sözlerime başlarken dünkü uçak kazasında ve Fırat Kalkanı bölgesindeki terör saldırısında verdiğimiz şehitleri rahmetle anıyorum, şehitlerimizin ailelerine ve yakınlarına baş sağlığı diliyorum. Sınırlarımız içinde ve dışında milletimizin istiklali ve güvenliği için canı pahasına mücadele eden güvenlik güçlerimizi ve göz bebeğimiz ordumuzu Rabb'im her türlü fitne ve fesattan korusun duasıyla sözlerime başlıyorum.

Bizler her hadiseye ibret nazarıyla bakan, modern tabirle krizden nasıl fırsat üretilir mantığıyla yaklaşan ve başımıza gelen hadiselerden bizlere hangi olumlu sonuçlar çıkacak diye, onun içerisindeki ibreti ve hikmeti arayan bir medeniyetin çocuklarıyız. Olumsuzlukları yaşarken acaba hayatımıza hangi olumlu yansımaları olmuş diye bakar ve bunlardan ders almaya çalışırız. Malum, 2019 sonlarından itibaren bütün insanlığı tehdit eden COVID-19 salgını, hayatımızın her aşamasını ciddi şekilde etkiledi, hayatımızı kısıtladı, yememizden içmemize, sosyal ilişkilerimize varıncaya dek her şeyi gözden geçirmemize vesile oldu. Pek çok değerimizin ve sahip olduğumuz imkânın ne kadar kıymetli olduğunu bizlere bir kez daha hatırlattı. Yaşadığımız olumsuzlukların yanında aslında bu gün, şu an gerçekleştirmekte olduğumuz toplantı misali pek çok kaynak harcayarak yaptığımız işleri az zamanda ve az maliyetlerle yapabileceğimizi de bizlere göstermiş oldu. Malum, her gelişme kendi kültürü ve kavramıyla geliyor. Örneğin burada bizden yaşı daha büyük olan hocalarımız var ama mumla başlayıp gaz lambasıyla devam eden ve bugün akıllı telefon kullanan bir nesiliz. Bu imkânları kullanırken, bunlardan yararlanırken, bu imkânların ve gelişmelerin bizlere sunduğu kültür ve kavramlar karşısında daha dikkatli olmalıyız. Bunlardan özgün kültürler ve özgün kavramlar ürettik ve üretmeye devam ediyoruz. Salgın da böyle, salgında kişisel yaşantımızdan sosyal hayatımıza ve sahip olduğumuz teknolojik imkânlarla varıncaya kadar her şeyi gözden geçirdik. Bizler dokunmadan edemeyen bir toplumuz.

* Prof. Dr., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.

Ancak tokalaşmayı bıraktık, sarılmayı bıraktık ve bunların ne kadar büyük bir nimet olduğunu anladık. Ama aslında bu durum bir yönüyle de bize bir kültür değişimini dayatmakta ve üzerimize doğru birtakım kavramlar gelmektedir. Söz gelimi “pandemi”, “filyasyon”, “septom” gibi pek çok tıbbi kavram âdeta günlük hayatımızın bir parçası hâline geldi. Her gelişmeyi sunan ya da olumsuzluklara karşı savunma geliştiren sorumluların aslında toplumu, toplum sağlığını korudukları gibi dili de, dilimizin sağlığını da ve dilimizin hayatîyetini de korumak gibi bir görevi var, bir görevimiz var. Pek çok toplantıda bunları dile getirdik, bu bağlamda bu kavramlara karşı, bu kavramlarla doğrudan muhatap olan hedef kitlelerin, ortalama kültürdeki insanların bu kavramları işittiğinde hafızasında bir şeyler canlanması gerekir ki mücadele hem fiilen hem de kavramlarıyla sağlıklı bir şekilde ilerlesin. Bugün burada bu toplantıyı bu maksatla düzenledik, salgın karşısında bize doğru gelen, üzerimize üzerimize gelen kavramlara karşı hangi duruşu göstermemiz gerekir. Bu duruşa bilim insanları olarak ne gibi öneriler sunuyoruz, bunu tartışmak, konuşmak üzere bir araya geldik.

Bu çalışmaya vesile Türk Dil Kurumu Başkanımıza, Kurumumuza ve buna fikirleriyle düşünceleriyle katılım sağlayacak olan siz değerli hocalarıma çok teşekkür ediyorum. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Türk Dil Kurumu; bütün devlet işlerinin arasında Türk dilinin korunmasını ve geliştirilmesini öncelikli görev addeden, bizzat dil çalışmalarının içinde bulunan, bıraktığı *Geometri* adlı eseriyle pek çok matematik ve geometri terimini Türkçeye kazandıran, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bizlere lütfettiği en önemli miraslardan biridir. Atatürk'ün çok önem verdiği, bizzat katkı sağladığı terim çalışmaları, 1932'den bugüne Türk Dil Kurumunun temel çalışma alanlarındandır. İlk kurultayda teşkil edilen “Lugat-Istılah Kolu” ile başlatılan terim çalışmaları günümüzde “Terim Sözlükleri Komisyonu”na sürdürülmektedir. Bugün gerçekleştirilen “Salgın Terimleri ve Türkçe Bilgi Şöleni” de Türk Dil Kurumu Terim Sözlükleri Komisyonunca düzenlenmektedir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan 200'den fazla sözlük arasında terim sözlükleri kayda değer bir yekûn tutar. Terim sözlüklerinden 93'ü Türk Dil Kurumunun sözlük ağı sayfası olan sozluk.gov.tr üzerinden herkesin kullanımına açık vaziyettedir. Türk Dil Kurumunca yayımlanan terim sözlükleri arasında tıp ve ilgili diğer bilim dallarının sözlükleri de bulunmaktadır. Çeşitli çalışma grupları içerisinde ilgili branşın uzmanları ile dil uzmanları bir araya gelerek çok sayıda terim sözlüğü hazırlamıştır. *Açıklamalı Yürek Bilimi Terimleri Sözlüğü*, *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü*, *Hemşirelik Terimleri Sözlüğü*, *Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü* bunlardan birkaçıdır. Öte yandan *Eski Anadolu Türkçesinde Eczacılık ve Tıp Terimleri Sözlüğü*, *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü* gibi tarihî dönem terim sözlükleri de Türk Dil Kurumu yayınları arasında yer almaktadır.

Dünyayı saran virüs salgını 2020 yılının Mart ayından beri Türkiye'de de hayatın büyük bir parçası oldu. Salgınla beraber çoğu yabancı kökenli tıp terimini radyolarda, televizyonlarda, sosyal medya kanallarında duyar, yazar, nakleder olduk. Bu terimler, ilgili alanlarda ve alanın uzmanlarınca kullanıldığında anlaşılan sözlerdi. Fakat konu herkesi ilgilendiren bir hâl aldığı anda, hiç kimsenin anlamadığı sözlere dönüştüler. Bu noktada Türk Dil Kurumuna bu sözlerin anlamları sorulmaya başladı, terimlerin günlük dile yerleşmeleriyle

* Prof. Dr., Türk Dil Kurumu Başkanı.

oluşan anlam kargaşalarına Türk Dil Kurumunun çözüm bulması beklendi. Elbette her bilim dalının kendine özgü bir söz varlığı olması doğaldır ama salgınla birlikte sıkça duyulmaya başlanan terimler bilhassa yabancı kökenli olmaları sebebiyle dikkat çektiler. Bu toplantı ile gündemdeki salgın terimleri ve diğer tıp terimleri hem tarihî hem de çağdaş bir bakışla Türkiye ve Türk dünyası ölçeğinde ele alınıp değerdendirilecek, böylece Türk Dil Kurumuna da yöneltilen birtakım sorulara bilimsel cevaplar aranacaktır.

“Salgın Terimleri ve Türkçe Bilgi Şöleni”ni düzenleyen başta Komisyon Başkanı Prof. Dr. Ayşe İLKER olmak üzere tüm Terim Sözlükleri Komisyonu üyelerine ve birbirinden değerdendirli bildirileri ile aramızda bulunan katılımcılara şükranlarımı sunar, toplantının verimli geçmesini dilerim.

*Ayşe İLKER**

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun çok değerli başkanı, Türk Dil Kurumunun çok değerli başkanı, Bilim Kurulunun değerli üyeleri, hepinizi sevgiyle, saygıyla selamlıyorum. Kara Ölüm, Çiçek, Kolera, Veba, Grip, HIV ve Sars. İnsanlık tarihinin seyrini değiştiren salgın hastalıklar. Ve bugün ve dünya bu virüsle baş etmeye çalışıyor. Türk tıp tarihi İbni Sina'dan günümüze övünç sayfalarıyla dolu. Hasta, hekim, hastalık, tedavi, ilaçlarla ilgili sayfalar dolusu metinler oluşturmuşuz. Türkçe, anlatmak ve anlaşılır olmak için dikkatle kullanılmış. Şairlerimizin aksine hekimlerimiz ve otacılarımız şifa çabuk olsun diye daha açık seçik bir dille yazmaya çalışmışlar. Günümüzde ise heyecanlarımız ve korkularımızda, nakil ve anlatımlarımızda alınma tıp terimleriyle dolu bir Türkçe yayıldı odalara, salonlara, hastanelere ve yoğun bakım birimlerine. Bu noktada durmak, düşünmek ve tarihte neler yapılmıştı, şimdi ne yapabiliriz sorularını sormak gerekti. Bu sebeple bizler Türk Dil Kurumu Terim Sözlükleri Komisyonu olarak Türkçe terimler ve terimleşme, tarihsel terimleri ve tıp metinleri hakkında önceden emek sarf etmiş, fikir üretmiş ve terimler önermiş bilim insanlarıyla bir araya gelmek istedik. Günümüzde alınma kelimelere duyulan özentî ve kolaycılığa ve Türkçe kullanımındaki bilinçsizliğe de biraz ışık tutmak... Bu Bilgi Şöleni Terim Sözlükleri Komisyonunda işte bu fikirlerle biçimlendi. Kurum Başkanımıza, Komisyon üyesi arkadaşlarıma, uzman arkadaşlarıma, Bilgi Şölenimize bildiriyle katılan, çağrımızı kabul eden çok değerli bilim insanlarına teşekkürü bir görev sayıyorum.

Bilgi Şölenimiz dört oturumdan oluşuyor. Oturumlara Sağlık şehidi olarak kabul edebileceğimiz üç hekim ve bir hemşiremizin adını verdik unutulmamaları; hatıralarına saygı ve hizmetlerine vefa için. Birinci oturuma adını veren Dr. Cemil Taşçıoğlu, Çapa Tıp Fakültesinden mezun oldu. Salgın sırasında ülkemizde Corona virüs belirtili ilk hastalara baktı. Ama hastalarından ona virüs bulaştı. Uzun süre tedavi oldu ve 1 Nisan 2020'de aramızdan ayrıldı; 68 yaşındaydı. İkinci oturuma adını veren Dr. Soner Oğuz, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. Uzun yıllar aile sağlık merkezlerinde çalıştı;

* Prof. Dr., Terim Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu Başkanı.

son olarak Denizli Çivril’de çalışmaktaydı. Aşılama ve Aile-Çocuk danışmanlığında uzmandı. Hastalarından virüs bulaştı, geride ikiz bebeklerini bıraktı; 48 yaşındaydı. Üçüncü oturuma adını veren Dr. Yavuz Kalaycı, 1988 yılında Cerrahpaşa Tıp Fakültesinden mezun oldu. Eyüp Sultan Nişanca Aile Sağlık Merkezinde aile hekimi olarak görev yapmaktaydı. 18 Nisan 2020 tarihinde o da salgın sebebiyle aramızdan ayrıldı; 56 yaşındaydı. Dördüncü oturuma adını veren hemşire Dilek Akçabelen, İstanbul Mehmet Akif Ersoy Kalp ve Damar Hastalıkları Hastanesinde, yoğun bakım ve ameliyat hemşiresi olarak çalıştı. Otuz dört aylık hamileyken virüse yakalandı. Hayata veda ettiğinde otuz yaşındaydı, oğlu Tunç bebek ise 50 günlüktü. Hastalarını sağaltmak için virüsle mücadele ederken kendi yaşam mücadeleleri sonlanan bütün hekimleriizin hatıraarı önünde saygıyla eğiliyorum.

Bize destek verdikleri için Yüksek Kurum Başkanımıza, Türk Dil Kurumu Başkanımıza yeniden teşekkür ediyorum. Ve sözü arkadaşlarıma bırakıyorum.

BİLDİRİLER

TÜRK TERİM TARİHİ İÇİNDE GELİŞMELER VE SAĞLIK TERİMLERİ

Hamza ZÜLFİKAR*

Terimlerin ele alınışının tarihi eskidir. Fransa ile kurulan bilimsel ilişkiler doğrultusunda *terme* sözüne karşılık olarak o tarihte *ıstılah*, çokluk biçim içinse *ıstılahat* denmiştir. Bunun gibi *terminoloji* yerine Osmanlı Türkçesinde *ilm-i ıstılah* veya *ıstılahat-ı ilmiye* terimleri kullanılmıştır. Bu çerçevede birçok dala ait terim dile girmiş ve bunlara Osmanlıca Türkçesinden karşılıklar bulunmuştur.

Bu etkinliğin başlangıç tarihi, yabancı dil öğretimi üzerinde ısrarla duran Sultan II. Mahmut (1808–1839) dönemine rastlar¹. Bu dönemde Fransızca öğretimine hız verilmiş, Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye okulları faaliyete geçirilmiştir. Babıali’de bir tercüme odası açılmıştır. Dolayısıyla terim sorunları da ortaya çıkmış ve Fransızca terimlere Osmanlı Türkçesinden karşılıklar bulmaya çalışılmıştır. II Mahmud’un bu hassasiyeti karşısında, 1822’de Avusturya elçisi konuşmasını Türkçe olarak yapmıştır. Daha çok sağlık bilimi terimlerine ağırlık verilmiş, 1839 yılında açılan *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane* bir yüksekokul düzeyinde faaliyete geçmiştir. Öğretim üyesi olarak Avusturya’dan getirtilen Dr. K. A. Bernard’tır. Bu kuruluşun temel görevlerinden biri Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı ordu’nun sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını gidermektir.

Açılmış olan bu yol doğrultusunda Batı kaynaklı öteki bilim dalları önem kazanmış *astronomi*’ye *ilm-i kâinat*, *zooloji*’ye *ilm-i hayvanat*, *botanik*’e *ilm-i nebatat*, *matematik*’e *ilm-i riyaziye* denmiş ve terimler Osmanlı Türkçesinden karşılanmaya çalışılmıştır. Bu arada *orjin* karşılığı *mebde*, *radikal* karşılığı *cezri*, *reaksiyon* karşılığı *aksü’l-amel*, *simetrik* karşılığı *mütenazır*, *volüm* karşılığı *hacim*, *operatör* karşılığı *cerrah* gibi yüzlerce Fransızca kökenli kelimeye Osmanlı Türkçesinden karşılık bulunmuştur. Bu tür kelime-

* Prof. Dr., E. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

ler kullanıma girmiş tutunmuş ve benimsenmiştir. Söz konusu terimlerin birçoğu bugün de bilinir. Öte yandan *paket, tablo, posta, takvim, reklam, negatif, pozitif, santim, pasaport, salon, ofis* gibi birçok Fransızca kelime ve terimin herhangi bir karşılık bulunmadan dile girdiği ve bugün de yaşadığı bir gerçektir. Fransızcadan alınıp da karşılığı bulunmayan *pasaport* (Fr. passeport), *istasyon* (station), *istatistik* (statistique) gibi Fransızca kelimelerde Türkçenin ses düzeni hâkim kılınmış olması Türk ses bilgisi tarihi açısından dikkate değerdir. Esasen bu gelişmenin örnekleri daha eski tarihlere gider. Rumca *skamni*, İtalyanca *sconto* gibi kelimelerin Osmanlı Türkçesindeki biçimleri *iskemle, iskonto*'dur. *Skuelette* terimi Türkçede kelime başında çift ünsüz bulunmaz kuralına göre söz başına bir ünlü eklenerek *iskelet* biçimini almıştır. Rumcadan, *ahtapot, kefal, palaska*; İtalyancadan çoğu denizcilikle ulaşım ile ilgili olan *karantina, acente, iskele* terimleri günümüze kadar gelmiştir. Osmanlı sözlüklerinde Fransızca, İtalyanca, Rumca kökenli kelime ve terimler dile dâhil edilirken bunları Türkçenin ses düzeni uygun hâle getirilmiştir.

Geçen yıllar içinde Osmanlı bilim ve sanat adamlarınca bu tutum değişmemiş, başka gelişmeler olmuş, Fransızca eğitim yapan okullar açılmış, Terim (ıstılah) konusuyla ilgili 1915'te *İstılahat-ı İlmiye Mecmuası* adı altında bir dergi yayımlanmış, ayrıca kurumlaşma da başlamıştır. Kelime, terim ve yazı (hat) meseleleriyle doğrudan ilgili olan Dil Encümen kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sona da faal olan bu kurum, son olarak 1928'de Yazı İnkılabını (devrimini) gerçekleştirmiş ve 1929 yılında Dil Encümeni lağvedilmiştir. Bugün rahmetle andığımız o günkü üyeleri (azaları) Ahmet Cevat, Ahmet Rasim, Celal Sahir, Falih Rıfkı, Fazıl Ahmet, İbrahim Necmi, İbrahim Osman (raportör), İsmail Hikmet, Mehmet Baha, Mehmet Emin, Mehmet İhsan, Ragıp Hulusi, Ruşen Eşref, Yakup Kadri'den oluşmuştur.

Daha sonra yerini TDK'ye bırakan bu kurul 1929 yılında *İmlâ Lûgati*'ni çıkarmıştır. Bu yayında Arap harfleriyle yazılan 22.000 kelime ve terim Yeni Türk Harflerine aktarmışlardır. *İmlâ Lûgati*'nde henüz *zaviye, mücerret, celse* karşılığı *açıl, soyut, oturum* yer almamıştır.

Dil Encümeni yerini Türk Dilini Tetkik Cemiyetinin bıraktıktan sonra, millî devlet ve millî dil ilkesi doğrultusunda yalnızca terimler değil dilde yaşayan Arapça ve Farsça kökenli kelime ve terimlere Türkçe köklerden ve eklerden karşılıklar bulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetle başlatılan bu çalışmalar içinde terim meselesine ayrı bir önem verilmiştir. Atatürk'ün gözetiminde ve katkısıyla 1936 yılında Türkçe terimlerin yer aldığı *Geometri* kitabı yayımlanmış, bu eser takip edilecek yolu, hedefi gösteren bir kılavuz olmuş, Türkçe kökenli terimlere dönüşün tarihi bu eserle başlamıştır. Daha sonraki yıllarda ve günümüze kadar TDK'de *Geometri* terimleriyle ortaya konmuş olan hedeften sapma olmamıştır. *Geometri* ile başlayan bu ilk dönemde *Dirilbilim*

(*Biyoloji Terimleri* (1948), *Dilbilim Terimleri sözlüğü* (1949), *Tarım Terimleri* (1949), gene aynı tarihte *Teknik Terimler* ile bu safha tamamlamıştır.

Uzunca bir aradan sonra terimlere Türkçe karşılıklar bulmanın ikinci dönemi 1968, 1969 yıllarında başlatılmıştır. 1968’de *Tarih Terimleri Sözlüğü*, *Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü*, *Mantık Terimleri Sözlüğü*, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* ile iki de spor terimi yayımlanmış bunlardan biri *Güreş Terimleri Sözlüğü*, diğeri *Ayaktopu Terimleri Sözlüğü*’dür. 1969’da, *Döşem* (tesisat) *Terimleri Sözlüğü*, *Gökbilim Terimleri Sözlüğü*. Bunlardan *Zooloji Terimleri Sözlüğü* daha önce Türk Dil Kurumunca 1963 yılında yayımlanmıştı.

1970 yılında ise *Asalakbilim Terimleri Sözlüğü*, *Madencilik Terimleri Sözlüğü*, *Yerbilim Terimleri Sözlüğü*, *Yapım İyeliği Terimleri Sözlüğü*, *Yapıt Hakları Terimleri Sözlüğü*, *Gümrük Terimleri Sözlüğü*, *Çiftteker Terimleri Sözlüğü*, *Budunbilim Terimleri Sözlüğü* *Aydınlatma Terimleri Sözlüğü*, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, *Hekimlik Terimleri Kılavuzu*, *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, *Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü* çıkmıştır. Orta boy büyüklüğünde bu yayınların dışında aynı yıl içinde yayımlanan bir de *Kılıçoyunu Terimleri Sözlüğü* var.

1980 yılına ise *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, *Uygulayım Terimleri Sözlüğü*, *Otomobilcilik ve Motor Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, *Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, *Yönetim Bilim Terimleri Sözlüğü*, *Fizik Terimleri Sözlüğü*, *Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü* adlı yayınları buluyoruz. Bu yayınlarda dikkate çeken husus, kitapların sonuna eklenen dizinlerdir. Böylece türetilmiş Türkçe terimin hangi İngilizce, Almanca, Fransızca terimin karşılığı olduğu belirtilmiştir.

1968 yılından 1981 yılına kadar TDK’de 13 yıl terim çalışmaları, sözlük yayınları devam ettirilmiştir. Bu çalışmalar içinde türetilen Türkçe terimler ve bunların benimsenmesi veya kullanıma girip girmemesi ayrı bir çalışma konusudur. Öte yandan türetilen terimlerin yazımı da tartışma konusu olmuştur. Sayıları 40’ı bulan bu terim sözlüklerinin yeni baskılarının yapılmaması, yeniden ele alınmaması bir sorun olarak kalmıştır. Rahmetli Mithat Enç’in yayımladığı *Ruh Bilim Terimleri Sözlüğü* gündeme gelmişti. Çalışmadaki terimlerin yazımında bazı düzetmeler yapılması gerektiği ve eklemelerle bu eserin yeniden ele alınacağı hususunda varislerine başvuruda bulunmuştuk. Varisleri böyle bir müdahaleyi kabul etmediler, böylece yeni baskıları yapılmadı. Aşağı yukarı öteki terim sözlüklerinde de aynı durum yaşandı ve terim sözlükleriyle ilgili olarak aşağıda belirteceğim yeni safha başlatıldı.

Bir süre durgunluk yaşandıktan sonra üçüncü döneme girildi. Bu dönem TDK’nin Başbakanlığa bağlandığı yıllara rastlar. Bu safhada Türkçe terim konusu değişik şekillerde daha geniş ve ayrıntılı ele alınmaya başlandı, günümüze kadar bu tutum devam ettirildi. Yapılan iş, tutulan yol değişme-

mekle birlikte bu kez aşırılığa gitmeden Türkçe köklerden ve eklerden yabancı terimlere karşılıklar türetilirdi. Takip edilen yol, ilke ise türetilen terimin yapıca doğru, anlamca isabetli olması gerektiği doğrultusundadır. Öte yandan kabul görmüş ve yaygınlaşmış yabancı terimlerde birleşmek ön görülmüştür. Bu dönemde hâkim olan düşünce türetilenlerin birer öneri olduğu ve benimsemesinin bilim ve sanat adamlarının duyarlılığına ve seçimine bırakıldığıdır. İş, ana dile, millî dile saygıda, bilim ve sanat adamlarının, uzmanların ilgisinde düğümlenir oldu.

Bu dönemin belirgin özelliklerinden biri ilgili bilim adamlarının katkısıyla çok katımlı olarak çalışmaların yürütmesidir. Bunun için birtakım çalışma grupları oluşturulmuştur. Bu gruplarda bilim adamlarının yanı sıra bir de dil uzmanı görevlendirmiştir. Sonuçta İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü (2014), Ekonometri Terimleri Sözlüğü (2019), İktisat Terimleri Sözlüğü (2011), Hemşirelik Terimleri Sözlüğü (2015), Veteriner Terimleri Sözlüğü (2009) yayımlanmıştır. Bunların arasında Tıp Terimleri Sözlüğü son şeklini almış basılması beklenmektedir.

Bir başka çalışma ise TDK dışında hazırlanmış terim sözlükleriyle ilgilidir. Bilim adamları, alanlarıyla ilgili hazırladıkları terim sözlüklerini Türk Dil Kurumunca basılmasını talep ettiler. Bu istek doğrultusunda basılmasında değer görülenler, TDK’de uzmanlarca incelendikten, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra, yayın hayatına katıldı. İncelemede sözlük tekniklerine uyumun yanı sıra önerilmiş Türkçe terimlerin yapıca ve anlamca uygun olması dikkate alınmaktadır. Bu arada basıma uygun bulunmayan eserler de söz konusu olmuştur.

Sözünü ettiğimiz eserler için de şu örnekleri verelim. *Halk Dilinde Sağlık Değişleri Sözlüğü* (2006), *Türkçe Bitki Adları Terimleri Sözlüğü* (1994), *Matematik Terimleri Sözlüğü* (2009), *Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü* (2009), *Malzeme Bilimi ve Mühendisliği Terimleri Sözlüğü* (2013), *Ansiklopedik Askeri Terimleri Sözlüğü* (2018), *Otomativ ve Hafif Araç Terimleri Sözlüğü* (2013), *Yöneylem Araştırması Terimleri Sözlüğü* (2015), *Ormancılık Terimleri Sözlüğü* (2016), *Göz Bilimi Terimleri Sözlüğü* (2017), *Kriminal Terimleri Sözlüğü* (2016), *Fotoğraf ve Sayısal Görüntü Terimleri Sözlüğü* (2019) vb.

Yukarıda saydığımız eserlerin 1968–1980 yılları arasında yayımlanan terim sözlüklerinden farkı yanları var. Öncekilerinin yayımlanmasında amaç uygun Türkçe karşılık bulmak ve tanımlamaktır. Son olarak TDK’de yayımlananlar ise aynı ilkeleri taşımakla birlikte alanın bütün terimleri bilimsel ihtiyaçları karşılayacak genişlikte ele alınmıştır.

TDK’nin dışında, kişilerin özel olarak hazırladıkları ve yayınladıkları birçok terim sözlüğü basıldı. Bu işi bazı yayın kuruluşları üstlenmiştir. Yayımlanmış terim sözlüklerinin çoğunda Türkçe ve yabancı kaygı-

sı güdülmemiştir. Amaç bir bilim dalında veya uzmanlık alanında terimlerini bir araya getirmek, tanımlamak ve sözlük hâlinde yayımlamaktır. Yapılan yayınlar arasında kazanç elde etmek amacıyla ortaya konmuş olanlar da var. Bunun yanı sıra içlerinde Reşat İzbirak'ın *Coğrafya Terimleri Sözlüğü* (1976), Sedat Veyis Örnek'in *Etnoloji Sözlüğü* (1971), Remzi Öncül'ün *Eğitim ve Öğretim Bilimleri Sözlüğü* (2000), Hasan Özönder'in *Hat ve Tezhip Sanatları Sözlüğü* (2003), Musa Çifçi'in *Açıklamalı Okuma Terimleri Sözlüğü*, (2013) gibi dikkate değer olanlar bulunmaktadır.

Bu genel değerlendirmeden sonra yaşadığımız şu yıllarda insan hayatını tehdit eden *korona virüs*'ün yol açtığı hastalığın sayıları kırkı bulan terimlerini ele alarak konumuza devam edelim. Bunlara eklenecek sağlıkla ilgili başka terimlerimiz de var. Bu terimlerden biri *konjenital* (congenital) diğeri *acquired* terimleridir. İlk anda bu iki terimin tıp bilginleri dışında başkalarının bilmesine gerek olmadığı düşünülebilir. Ancak durum öyle değil, bu iki terim doğum yapan her kadını ilgilendiren, onların duyabileceği, anlayabileceği terimlerdir.

Konjenital terimine bir tarihte *doğuştan* kelimesi karşılık olarak gösterilmiş ve bu Türkçe terim az da olsa benimsenmiş ancak *konjenital* kullanımı devam etmiş, hatta yeri geldiğinde gazeteler de bu terim kullanılmıştır. *Doğuştan* kelimesi herkesin bildiği, anlaşılır bir söz. Çekim eki *-den* ile yapılmış deyip meslektaşlar bunu doğru bulmayabilirler ama *-den* (*-tan*) çekim ekiyle yapılmış *toptan*, *toptancı* “aniden” karşılığı *birden*, “samimiyet” karşılığı *içten*, *içtenlik* gibi kelimelerimiz hatırlatıldığında *doğuştan* teriminde bir sorun bulunmaması gerekir.

Konjenital karşılığı *doğuştan* Arapça kökeni *fitrî* kelimesinin karşılığıdır. Anlaşılan Fransızcadan *konjenital* dile girdiği tarihlerde bu kavrama *fitrî*, Cumhuriyet Dönemi'nden sonra da *fitrî* kelimesine *doğuştan* karşılığı uygun düşmüş, Terimin anlamına, kullanıldığı yere bakalım. Tıpta çocuğun doğumla birlikte hastalığı bünyesinde taşımış olma durumu *doğuştan* terimiyle ifade ediliyor.

Doğuştan gelen hastalık yanında bir de çocuğa sonradan bulaşan hastalıklar var. Buna da Batılılar *acquired* demiş. Tıp bilginleri bu terimi daha çok *akkiz* biçiminde adlandırırken Türkçesini bulmaya gerek duymamışlar. Ama hastayla kurulan temasta bu terimin anlaşılması sorun oluyor. Bu kavram söz içinde *edinilmiş* diye ifade edilebilir. Ancak sözlüklerde *edinilmiş* biçiminde bir sözlük maddesi, terim yoktur ama eklenmesinde yarar vardır. Fiilden isim, sıfat yapan *-miş* eki belirsiz geçmiş zaman eki sayılarak türetmelerde pek kullanmamış. Oysa “mazi” karşılığı *geçmiş*, “hidayete, doğruya ulaşmış” anlamında *ermiş*, “kişi adı” *Satılmış* ve “ulaşım aracı” *dolmuş* gibi kelimelerimiz bu ekle kurulmuştur. Üstelik bunların üzerine gerektiğinde

erişmişlik gibi yapım eki gelebiliyor. Osmanlı Türkçesinde bir hukuk terimi olarak geçen *müktesep* kelimesi, Batı kökenli tıp terimi *akkiz*'in karşılığıdır. Türkçe çalışmalarında *müktesep* için *edinç* önerilmişti. *Türkçe Sözlük*'te *edinç* “Edinilen şey veya şeyler, müktesebat” şeklinde tanımlanmıştır. Şimdi tıp bilginleri *akkiz* için *edinç* terimini uygun bulurlar mı? Bunu bilmiyorum. Bana kalırsa söz konusu terim için gene *edinmek* fiiline başvurmak gerekiyor. Tercihimiz *edinilmiş* teriminde olmalıdır. İstenirse *edinmek* fiilinden *edinik* yapıca ve anlamca uygun bir başka öneri olabilir. Dilimizde bu yapıda başka kelimeler de var. Böylece *doğuştan* teriminin karşısına *edinilmiş* veya *edinik* terimini koyarak paralellik sağlayabiliriz.

TDK Çalışma Gruplarından biri olan Tıp Terimleri Çalışma Grubunda her terim üzerinde uzun müzakereler yapılmıştır. Yukarıda verilen iki örnekte olduğu her terim ayrı ayrı tartışılmış, uygun karşılıklar bulunmaya çalışılmıştır. On beş yıl kadar bir zamanda çalışmaları devam etmiş olan gibi üzerinde durulan husus, terimlerin bilinen bir köke dayanması, yapıca kurallı, eğitim öğretiminde kullanılabilir olmasıdır. Bu çalışmalarda kabul gören terimlerden birkaçı şunlardır:

Kasılım spazm, *şeritkiran* tenyasit, *bölmelenim* trabekülasyon *ortakyaşar* simbiyotik, *yaşlılık bilimi* geriyatri, *ağugiderir* panzehir, *geşimli* ozomatik, *pihtioluşturur* trombojenik, *akımtaşır* elektrot vb.

Bu açıklamalardan sonra korona virüs'ün yol açtığı küresel hastalığın terimlerine dönelim. Bu terimlerden *filyasyon*, *septom*, *septomoloji*, *entübe*, *izole*, *efektif*, *karantina*, *hijyen*, *deformasyon*, *dezenfeksiyon*, *dezenfektan*, *influenca*, *enfekte*, *enfeksiyöz*, gibi ad türünde olanların yanında *anemik*, *toksik*, *viral*, *vital*, *hijyenik septomatik* gibi sıfatlar da dilde dolaşıyor. Görüldüğü gibi yabancı terimler yalnız ad biçimleriyle değil *anami* (kansızlık), *anemik* (kansız) gibi sıfatlarıyla birlikte dile giriyor. Bu bakımdan karşılık ararken her iki şekli göz önünde bulundurmak gerekiyor.

Çok kimse, bu hassas dönemde insan sağlığıyla doğrudan ilgili olan bu kelimelerin ne demek olduğunu bilmiyor, bunlara şüpheyle bakıyor, bunlardan ürküyor. Dinleyicilerin dikkat kesildiği haber programlarında uzmanların bilim adamlarının sözlerinde geçen terimlerden dolayı yeterince bilgi edilemiyor. Sağlık çalışanları, haberciler, yorumcular bu terimleri kullanırken örnek olarak bunlardan *septom* yerine - bir defasında da olsun - karşılığı olan *belirti* kelimesini kullanıp bu terime bir açıklık getirmiyor.

Bilim adamınca bunların cümlede kullanılması söz konusu olduğunda fiillere ihtiyaç duyulur. Bu durumda tıpkı Osmanlıca *rica etmek*, *mağdur olmak*, örneklerinde olduğu gibi aynı anlayışla bugün de *enfekte olmak*, *pik yapmak*, *korona olmak*, *minimalize olmak* biçiminden yardımcı fiiller kullanılır. Türk dil bilimcisi ise *tesir etmek* karşılığı *etki etmek* biçiminden *etkilemek*

veya *ümit etmek* karşılığı *umut etmek* değil de *ummak* biçimini öneriyor. Bu tür düzeltmeler, açıklamalar dikkate alınmıyor, sözde kalıyor.

Asıl affedilmeyecek tutum ise yabancı kelimeyi özgün biçimiyle *retweet etmek* şeklinde kullanmaktır. “Verilen bir iletiyi (mesajı) başkalarına yayın yoluyla ulaştırmak, nakletmek” anlamına geliyor. Bu tutumun günümüzde örnekleri artmaktadır. Burada Osmanlı aydınının aldığı her Fransızca kelimeyi Türkçeni yapısına uygun hâle getirmekteki çabasını hatırlatalım.

Örneklere devam edelim.

Filyasyon. Alan taraması (saha taraması) diye bilinen terimin yabancı dilden gelen biçimi kullanımdadır. Hasta olanları tespit etmek için yapılan iş *tarama*’dır. *filyasyon*’a karşılık olarak *tarama*’uygun bir terimdir. Bu işi yapan ise *tarayıcı* veya *tarayıcılar*’dır.

Televizyonlarda uzmanlarının, devlet görevlilerinin yaptığı konuşmalar da Türkçe kaygısı güdülmemektedir. *Plus*, yapılan bilgilendirmelerden derlediğim örneklerden biridir. *65 yaş üzeri* yerine *plus 65* veya *65 plus* biçiminde geçiyor. Beklentileri ise *plus*’un *plas* biçiminde okunmasıdır. Aynı durumu açık oturumlarda da görüyoruz. Uzmanları, öğretim üyeleri yukarıda verdiğim örnekler gibi birçok yabancı kökenli terimi kullanmaktan geri kalmıyor. Belki de herkesin bunları bilmesine gerek yok diye düşünüyorlar. Sağlıkla doğrudan ilgili olan bir salgını ifade eden, insanları çaresiz bırakan hastalığın yabancı kelimelerle anlatılması karşısında bigâne (yabancı) kalınması kabul edilecek bir durum değildir.

İntensif (intensive) kelimesinin karşılığı Türkçede *yoğun*’dur, Eski Türkçede olduğu gibi *yoğun* halk ağzında da tespit edilmiştir. Tıp terimi olarak *intensive care* karşılığı *yoğun bakım* Türkçenin kazandığı terimlerden biridir. Kullanımında da bir sorun olmayan bu terimi diğerlerinin de izlemesini, Türkçeye kazandırılmış olan *yoğun bakım* gibi anlaşılır olmasını bekliyoruz.

Sağlık bilimi terimi olarak kullanılan *vital* “hayatî, yaşamsal, canlı” demek olup sıfattır. Bu terim daha çok Türkçe *bulgu* terimiyle birlikte geçiyor. İngilizce *vital bulgu* yerine *yaşamsal bulgu* veya *hayati bulgu* yerine göre *canlı bulgu* denebilirse bunu herkes anlar ve bilgi sahibi olur.

Vital’e benzer bir de *viral* var. Anlaşılan her ikisi de birer sıfattır. *Viral enfeksiyon* biçiminde geçiyor. Sözün gelişinden anlaşıldığına göre “virüs bulaşmasından kaynaklanan” demek oluyor: dolayısıyla bu kavram *virüs kaynaklı bulaş* şeklinde ifade edilebilir.

Stabil (stable) Türkçenin ses düzenine uydurulmamış; basında, haberlerde geçen söz konusu hastalıkla ilgili terimlerden biridir. *Steam*, *squelette*, *scala*, *sconto*, *spirito*, *astakoz*, *stampa*, *stasyon* gibi birçok yabancı kelimenin başına *i* ekleyerek *islim*, *iskelet*, *iskele*, *iskonto*, *ispirto*, *istakoz*, *istampa* ve *istasyon*

biçiminde bu tür kelimeleri Türk hece sistemine uygun hâle getiren anlayış *stabil* teriminde de bunu uygulanmamış. Daha çok *durumun stabil hâle gelmesi* sözünde geçiyor. Kelime karşılığı *kararlı, değişmez, sabit, durgun* olabilir ve yerine göre bunlar *istabil*'e karşılık olabilir. Bir kere bilim adamı, uzman, Türkçe karşılığını dikkate almadan *stabil* sözünü kullanmışsa iş bitmiş oluyor.

Social distance Türkçede *sosyal mesafe* sözüyle karşılanmış çeviri bir terimdir. *Sosyal aralık, toplumsal aralık*, da olabilirdi. Bununla hastalıklı ortamdan *uzak durma*, böyle bir ortamda *aralık bırakma* uyarılıyor. Bu söze pek yabancı değiliz, Türkçede *araya mesafe koymak* sözü var ki mecaz anlamda “ilişkilerde fazla samimi olmama” anlamında kullanılır *araya mesafe koymak* ve *sosyal mesafe Türkçe Sözlük*'e katılmalıdır.

Kronik (*chronic*) kelimesi de bir sıfattır. *Kronik* teriminin *süregen* gibi kurallı, anlaşılır Türkçe bir karşılığı var. Bilim adamı, uzman *süregen* kelimesini bilir ancak o gene de *kronik*'te karar kılar. Dilde *tepe noktası, doruk noktası* varken *pik noktası* kullanmak veya *zirve yapmak* varken, *pik yapmak* sözleri sırf yabancı bir tıp terimine bağlı kalmak Türk bilim adamına yakışmıyor.

Vizite Fransızcadan alınmış bir addır. Bu terim yeterince yaygın olduğundan halka yabancı değildir. Hekimin, beraberindeki uzmanlarla hastaları dolaşıp onların durumlarını yoklaması bu kelimeyle ifade edilir. Ancak bunun yayında şimdi bir de *vizit* sözü kullanılıyor. Yani İngilizcesi tercih ediliyor. Belki iki yüz yıldan bu yana dile girmiş olan *vizite* kelimesini *vizit* diye değiştirmeye kalkışmak doğru değil. Üstelik bunun *viziteye çıkmak, vizite yapmak, vizite saati* gibi türevleri de dilde oluşmuştur.

Salgın hastalık dolayısıyla gündeme gelen terimlerden bir bölümü de şunlardır:

Enfeksiyon “bulaştırma” demek olan bu terim dil bilgisine göre addır. Fiil biçimi *enfekt* (infect) ettirgen bir yapıda olup “bulaştırmak, sirayet ettirmek” demektir. *Enfeksiyöz* (infectious) ise “bulaştırıcı” anlamında sıfat olup bunun bir başka sıfat şekli *enfektif* (infective)'dir. Bunların yanında aynı kökten bir ön ekle “hastalık bulaşmasını savma, savdırma” demek olan *dezenfeksiyon* kelimesi de var. Bunun bir de türevi *dezenfektan*'dır. Bunların Türkçedeki karşılıkları şöyle olmalıdır:

enfeksiyon a. bulaştırma, *enfekt f.* Bulaştırmak, *enfeksiyöz s.* bulaşkan, *enfektif s.* bulaştırıcı.

Dezenfektan kelimesine daha geniş bir tanımlamayla “bulaşmayı bertaraf eder” anlamında *bulaşsavar* veya *bulaşönler* karşılıkları kurala göre bitişik yazılabilir.

Enfekte kelimesini fiille olarak kullanmak gerektiğinde *enfekte olmak* yerine doğrudan *bulaştırmak* fiiline başvurmak gerekiyor. Bu durumda *hastalık*

bulaştırmış daha doğru bir kullanımdır. Bu fiilin edilgen biçimi ise *bulaştırılmak* olur. *Hastalık enfekte olmuş* yerine *hastalık bulaştırılmış* Türkçeye daha uygun düşer.

Görüldüğü gibi bu kavramlar Türkçe kelimeler ve eklerle ifade edilebiliyor. Böyle bir düşünce ülkemizde hâkim kılınmadığı için bir başka dilin terimleriyle hastalık tarif ediyor, dile getiriyoruz. Bunun gibi bilim dallarında önerilen karşılıklar kullanılabilseydi, Türkçe şimdi çok daha iyi düzeylere gelmiş olacaktı ve anlaşma da o ölçüde kolaylaşacaktı.

Mutasyon ad. *mutant* sıfattır. Mutasyona, değişime uğramış demek gibi bir terimi Türkçe bir köke dayandırıp karşılamak bir bilgiyi gerektirir. Bu eylemde kendi içinde, kendi kendine bir oluşum söz konusudur. *Başkalaşım* bu bakımdan uygun bir karşılık olabilir. Ayrıca şöyle de düşünülebilir. Bu, edilgen (refleksif) bir kavram olduğu için *-n* ekine de ihtiyaç var. Böylece *değişmek* fiilinden *değişim* sözü *mutasyon* için uygun düşer. Osmanlı Türkçesinde bu kavram *istihale* veya *tahavvül* ile karşılanmıştır. Bu olaya bütün olarak *tahavvülât* denmiştir. Alanın uzmanı, bilim adamı bugün “kafa yormaya gerek yok, Batı âlemi *mutasyon* kullanıyor” derken Osmanlı aydını bunları bir şekilde karşılayabilmiştir.

İzolasyon a. Bu terim de ötekiler gibi türevleriyle dilde ayrı bir sorun olarak durmaktadır. Türkler için akla önce *yalıtmak*, *yalnızlaştırmak*, *soyutlamak* *soyutlaştırmak* gelmesi beklenir. *İzolasyon* bir addır. Türkçede kullanırken bir fiile ihtiyaç duyulur ve *izole etmek*, *izolasyona tabi tutmak* biçiminde yardımcı fiillerden yararlanılır. Oysa bu Türkçe için yeni bir kavram değil Türkçede *yalıtmak* fiili var. Osmanlı aydını da *izolasyon* için Arapça kökenli bir kelime kullandığı için o da yardımcı fiille başvurmuş bunu *tecrit etmek* biçiminde ifade etmiş. “hastayı gözetim altında tutmak, bulunduğu ortamı ayırmak, hastalığın başkalarına geçmemesi, bulaşmaması için tedbir almak” anlamını *tecrit etmek* yıllarca kullanmış. *Tecrit etme* yerine Batı kökenli biçimi kullanma durumunda *yalıtmak*, *yalıtım*, *yalıtkan*, *yalıtıcı* (izolatör) gibi Türkçe karşılıklar da zamanla ölü duruma düşmektedir. Bunun gibi vaktiyle kullanılmış ama bir süre sonra unutulmuş Türkçe kelimelere tarihte olduğu gibi günümüzde de örneklerine rastlamak mümkündür.

Bu arada *Türkçe Sözlük*’te *izole etmek* karşılığı *yalıtmak* “hastalıktan korunmak” anlamında verilmemiştir. *Türkçe Sözlük*’te kullanım alanları dikkate alınarak *tecrit*, *tecrit etmek*, *yalıtım*, *yalıtmak*, *izole*, *izole etmek* birlikte düşünülüp tanımları gözden geçirilmelidir. Unutmamak gerekir ki dilde bir de *tecrit odaları* sözü vardı.

Hijyen (hygiene) addır, “sağlığı koruma, sağlıkla ilgili kurallara uyma” demektir. *Sağlık koruma* uygun bir karşılık olabilir. Osmanlı Türkçesinde *hıfzıssıhha* kelimesiyle karşılanmıştır. Bu, Arapça kökenli *hıfz* ve *sıhha* ke-

limelerinden oluşan Arapça kurallara göre yapılmış bir tamlamadır. Sağlığı koruma, saklı tutma demektir. Bu adla bir de Ankara’da Hıfzıssıha Enstitüsü vardı. *Hijyen şartlarına (koşullarına) uyma* biçiminde de kullanılıyor.

Hijyenik (hygienic) sıfattır. *Hijyenik* kelimesini doğrudan *sağlıklı* anlamında kullanıyoruz. Karşılığı *sağlık korumalı* olabilir. Dilde *hijyenik şartlar*, *hijyenik ortam* biçiminde de geçiyor. *Sağlık korumalı ortam* kulağa daha hoş geliyor.

Diagnosis arada bir rastladığımız Türkçe karşılığı *tanı* olan terim var. Bunun Batı dillerindeki *diagnosis* karşılığı bereket ki yayılmadı. Osmanlı Türkçesinde karşılığı *teşhis*, *teşhis ve tedavi* sözleri vardı. *Teşhis etme* esas alınarak *tanı* ve *tanı koyma* sözleri ilgi gördü, bugün sağlık alanında bu terim sıkça duyulması bir teselli olmuştur.

Pandemi ad, *pandemik* (pandemic) sıfat olup bunu *küresel salgın* biçiminde karşılıyoruz. *Küresel salgın* teriminin yaygın bir biçimde kullanılması teselli verici, iç açıcı bir örnektir. Ancak bugünler illerde kurulan *pandemi kurulu* ile bu kelimenin resmîleştirilmesi doğru olmamıştır. *Salgın hastalıklar kurulu* denmeliydi. .

Entübasyon (intubation) addır, *nefes borusuna boru sokma* demektir. Bu terim dile geldiğinde *solunum cihazı*, *solunum aygıtı* öne çıktı. Buradan *entübe olmak* yerine *Solunum cihazına bağlı olmak* yanında, *entübe olanlar* yerine *solunum cihazına bağlı olanlar* sözlerini duydukça rahatlıyoruz.

Sağlıkla ilgili ele aldığımız kelime ve terimler dışında Türkçeyi tehdit eden özellikle İngilizce kelimelerin önü alınamıyor. Anlamı kavranamayan, uygun bir karşılık gösterilmeyen yabancı kelimeleri insanlar kendilerine göre anlamlandırıyor ve farklı biçimlerde kullanıyor. Kabul etmek gerekir ki Türkçesinin ne olabileceğini düşünmeden bunları kullananlar da çoğunlukta olup çok zaman söz konusu kelimelere insanlar kendince bir anlam yakıştırıyor. Bunlar için *ajitasyon* kelimesini örnek verelim. Kullanılmaya başlandığı tarihten itibaren farklı anlamlar kazandı. *Ajitasyon* kelimesinin kökündeki *aji* hecesi insanlara *acı* kelimesini hatırlattı ve bu “acı verme” anlamında algılandı. Oysa *ajitasyon* kelimesinin anlamı “kışkırtma, tahrik”tir.

Yabancı ön ekler örnek olarak *makro-*, *mikro-* Türkçe *düzey* kelimesine getirip kullananlar var. Gazetede rastladığım örneklerden biri şöyle *küreselleşmenin tetiklediği mikro milliyetçilik eksenli kimlik siyaseti...* Günlük gazetelerde rastlayıp da ne demek olduğunu bilmediğimiz kelimelerle sıkça karşılaşılıyor. *Gard alma* ilk anda ne demek olduğu bilinmeyebiliyor. Boks sporunda geçen bir terim, argoda sık geçiyor. Gazetede uzunca bir cümlede şu biçimde geçiyor: *Gard alma ve savunma ile içe kapanmaya ve mevcudu koruma refleksi...* Bir zamanlar verilen çabayla *envaından*, *nevinden* yerine

türünden biçiminde Türkçesini dile kazandırırken şimdi Batı kökenli kelime ve terimleri anlamaya çalışıyoruz.

Bizde Osmanlı Türkçesinden kalan kelimelere gösterilen tepki Batı kökenli kelimeler gösterilmiyor. Biraz da bunun sosyal ve ruhî cephesini ele almamız gerekiyor.

TDK'nin çatısı altında yaklaşık 90 yıl sürüp gelen bu etkinliklere, çalışmalara bakıldığında Kurumunun sorumluluk alanı genişlemiş ve iş gücü artmıştır. Yaptırım gücü olmayan TDK türettiği, isabetli bulduğu kelime ve terimlerin hayata geçirilmesi kolay olmuyor. Bu durumda bilinçli, Türkçeye saygılı kimselerin ilgisine ve eğitim ve öğretim kurumlarının desteğine ihtiyaç var. Yapıca kurallı Türkçe kelime ve terimlerin resmîleştirilmesi, bağlayıcı olması gerekiyor. Beklentimiz millî devlet ve millî dil biçiminden Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya konmuş ilkeler doğrultusunda türetilmiş Türkçe kelime ve terimlerin hayata geçirilmesi, eğitim ve öğretime katılmasıdır.

<i>ajitasyon</i>	<i>hijyenik</i>	<i>pik</i>
<i>dezenfeksiyon</i>	<i>hijyenikortam</i>	<i>pikiyapmak</i>
<i>dezenfektan</i>	<i>influence</i>	<i>plus</i>
<i>diagnosis</i>	<i>izole</i>	<i>reteweet</i>
<i>enfeksiyon</i>	<i>izolosyon</i>	<i>reteweet etmek</i>
<i>enfeksiyöz</i>	<i>konjerital</i>	<i>semtoloji</i>
<i>enfekte</i>	<i>karantina</i>	<i>semtom</i>
<i>enfekte olmak</i>	<i>korona</i>	<i>semtomatik</i>
<i>enfektif</i>	<i>kronik</i>	<i>sosyal mesafe</i>
<i>entübasyon</i>	<i>minimalize</i>	<i>viral</i>
<i>entübe</i>	<i>pandemi</i>	<i>vital</i>
<i>entübe olmak</i>	<i>pandemikurulu</i>	<i>vitaliti</i>
<i>hijyen</i>	<i>pandemik</i>	<i>vizit, vizite</i>

Kaynaklar

İslam Ansiklopedisi, “II Mahmud” maddesi.

ZÜLFİKAR, H. (2006), *Terim Sözlükleri ve Çalışmalarıyla İlgili Bibliyografya*, TDK Yay., Ankara.

_____ (2020), “Gündemi Meşgul Eden Sağlık Terimleri”, *Türk Dili*, S 821, Mayıs.

_____ (2020), “Halk Dilinin Sağlıkla İlgili Boyutu Üzerine”, *Türk Dili*, S 822, Haziran.

- _____ (2020), “Entübe Yani Solunum Cihazına Bağlı”, *Türk Dili*, S 823, Temmuz.
- _____ (2020), “Dil Encümenini ve Türk Dil Kurumunu Meşgul Eden Yazım Sorunları”, *Türk Dili*, S 824, Ağustos.
- _____ (2021), “Türkçe Terimler Üzerinde Düşünmeye Çağrı”, *Türk Dili*, S 832, Nisan.

TARİHSEL TIP METİNLERİNDE SAĞLIK BİLGİSİ TERİMLERİNE BAKIŞ

*Zafer ÖNLER**

Herhangi bir bilim, sanat, meslek, zanaat alanıyla ilgili kavramların karşılığı olan sözcükler diye tanımlanabilecek terimler, köken olarak çok çeşitli yollarla ortaya çıkabilirler. Yeni bir kavramın üretilmesi sürecinde, adlandırılması ya yeni bir sözcük üretmek ya da dilde mevcut bir sözcüğe ayrıca yeni bir anlamın da yüklenmesiyle ortaya çıkarlar. Herhangi bir bilim, sanat ya da meslek insanı, uğraşı olan alanda yeni bir kavram türettiğinde onu, kendi dilinden bir sözcükle adlandırır. Başka bir toplum tarafından bu yeni kavram nesne ya da şey, alındığında genel olarak üretildiği dildeki adıyla birlikte alınır. Kimi zaman da bu ada yerli bir karşılık bulunur. Compütür-bilgisayar örneğinde gibi.

Tarihsel Türkçe tıp metinleri de genel olarak Arapça yazılmış kitapların etkisinde yazılmışlardır. Dolayısıyla bu metinlerdeki terimlerin büyük çoğunluğu ya Arapça ya da Arapçalaşmış antik tıp metinlerindeki adlarıyla yer almışlardır.

Modern tıbbın kuruluşuna dek yazılmış eserlerin tümü antik tıptan başlayıp İslam tıbbıyla devam eden eserlerin tümü, kuramsal olarak aynı kökene dayanırlar.

Geleneksel tıp, ilkçağdan başlayarak genel nitelikleri ile Hipokrat’la önemli gelişme göstermiş, belirli evreleri ile on dokuzuncu yüzyılda modern tıbbın gelişip yaygınlaşmasına dek sürmüştür. Bu tıp anlayışının dayandığı kuram şöyle özetlenebilir.

Eski anlayışa göre, evrende her şeyin temelini “Anasır-ı Erbaa” denen dört temel öğeye dayanıyordu. Bu kuram, antik Yunan düşünürlerinden Empedokles (MÖ 490–430) tarafından ortaya atılmıştı. Empedokles’e göre her şeyin temeli ateş, hava, su ve topraktan oluşuyordu. Hiçbir şey yok olmuyor ve yoktan var olmuyordu.

* Prof. Dr., E. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi.

Şeyler, bu dört temel ögenin oranlarına göre birbirlerine dönüşüyorlardı. Herakleitos gibi Empedokles de sevgi (philia) ve kavga (neikos)’nın etkileşiminin dört ögeyi bir araya getirdiğine ya da ayırdığına inanıyordu. Kavga, öğelerden her birinin diğerlerinden ayrılmasına yol açıyor, sevgi ise öğelerin birbirlerine karışmasını sağlıyordu.

Anasır-ı arbaa denen dört temel ögenin, bünyeyi oluşturan ve bunların karşılığı olan dört madde bulunuyordu. Kan, safra, balgam ve sevda olarak adlandırılan bu dört madde, belirli oranlarla bünyeyi oluşturlardı; bünye bunların belirli oranlardaki karışımıydı:

ÖĞE (UNSUR)	HILT
su	balgam
hava	kan
ateş	safra
toprak	Sevda (kara safra)

Bünye, dört ana ögenin karşılığı olan “hılt” adı verilen dört maddeden oluşurdu. Bunlara ahlat-ı Erbaa adı verilirdi: “kan, safra, balgam, sevda (kara safra)” adı verilen maddelerin her birine “hılt” ve dördüne birden “ahlat” denirdi. Hıltların belirli oranlardaki karışımına mizaç adı verilirdi. kan (har ve ratb), safra (har ve yabis: sıcak, kuru), balgam (barid ve ratb: soğuk ve yaş), sevda (barid ve yabis: soğuk ve kuru) karışımından oluşurdu. Hıltların birbirine oranları bünye özelliklerini ortaya koyardı. “kan” ögesinin baskın olduğu bünyelere “kanlı mizac”, balgam baskın olanlara, balgami mizac, safralı için safravi mizaç, sevda için sevdavi mizaç denirdi.

Anasır-ı Erbaa ve bunların karşılığı olan maddeler ve taşıdıkları ikiye özellik şöyle gösterilebilir:

Öge	Madde	Özellik
hava	kan	sıcak, yaş
ateş	safra	sıcak, kuru
su	balgam	soğuk-yaş
toprak	sevda	soğuk, kuru

İnsan sağlığı bu dört maddenin dengede bulunmasına bağlı olduğu kabul ediliyordu. Hastalık, bu maddelerden birinin azalıp ya da çoğalmasından kaynaklandığı kabul ediliyordu. Sağaltım, bu dört maddenin dengesinin sağlanması işlemiydi. Tanı, hastalığın dört maddeden hangisinin fazlalık ya da

eksikliğinden kaynaklandığını belirlemektir. Bu tanıya göre hangi madde eksik ya da fazlaysa, dengeyi yeniden sağlayacak ilaç ve besinler verilir. Örneğin, kan fazlalığı söz konusuysa, hacamat, sülük ve benzeri yollarla kanın alınması gerekirdi. Ya da diğer maddelerin eksikliği ya da fazlalığı durumunda çeşitli ilaçlarla bu dengenin sağlanması yoluna gidilirdi.

Türkçe tıp metinlerinde nesnelerin nitelikleri ile ilgili terimler, aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi, Arapça, Türkçe, Farsça karşılıklarıyla rastgele yeğlenmişlerdir:

Türkçe	Arapça	Farsça
soğuk-kuru	bārid u yābis	serd ü huşk
yaş-soğuk	bārid ü ratb	serd u ter
sıcak-yaş	hār u rātb	germ ü ter
kuru-sıcak	hār u yābis	germ u huşk

Galenos (Calinus)'un (MS 129–199), insan sağlığını bu dört ögenin dengesine bağladığı bu anlayış, yüzyıllarca, modern tıbbın kuruluşuna dek geçerliliğini sürdürmüştür. Mikrop ve bakteriler bilinmemektedir. Mikro-organizma hakkında bilgiler bulunmamakta, kanın yapısı hakkında bilgiler yetersizdir. Mikroskop, XVII. yüzyılda geliştirilmeye başlanmıştır. Dört ana özellikten hangi iki özelliğin baskın oluşuna göre, bünyede eksilen ya da artan öğeye karşı, dengeye getirici olarak kullanılır. Dörtlü öge anlayışını değiştirecek yeni teorik çerçeve çizecek gelişmeler bulunmamaktadır. Bir hekimin başarısı, kuramsal planda yeni bir gelişme sağlamasıyla değil, eski hekimlerin kitaplarını çok iyi bilmesiyle, kendi gözlem ve deneyimlerinden hastalığa tanı koymak ve hangi ilaçların kullanılması gerektiğini bilmekle ölçülür.

İlkçağdan başlayarak, Galenos, İbni Sina, Muhammed bin Zekeriya ve daha birçok ünlü hekim, bu dörtlü öge anlayışına dayalı tıp anlayışını sürdürmüşlerdir.

Bu geleneği ilk sorgulayan ve yeni arayışlarla modern tıbbın temellerini atan, XVI. Yüzyıl hekimlerinden İsviçreli Paraselsus (1493–1541) adlı hekim kabul edilir. Değişik ve alışılmamış dışındaki düşüncelerinden dolayı oldukça çalkantılı bir yaşamı olan Paraselsus, Galenos (Calinus) ve İbni Sina geleneğinden gelen tıp anlayışına karşı çıkmış, deneysel tıba, anatomi bilgisine ve kimya bilgisinin gerekliliğini ve hekimlerin, ilaçların etkilerini bizzat araştırıp bilmeleri gerektiğini savunmuştur. Dogmalara dönüşmüş Galenos, İbni Sina gibi hekimlerin görüşlerinin sorgulanması gerektiğini savunmuş, 1527 yılında bir öğrenci grubuyla Galenos ve İbni Sina'nın kitaplarını üniversitenin

önünde yakmıştır. Aykırı düşünceleri nedeniyle getirildiği görevlerde uzun süre kalamamış, çok sayıda yer değiştirmiş ve 1541 yılında Bavyera dükü ile görüşmeye giderken Salzburg’da bir anda soyguncularca öldürülmüştür.

Kısa ve çalkantılı yaşamına karşın düşünceleri geniş ilgi görmüş ve ileri sürdüğü düşünceler doğrultusunda yapılan arayışlar modern tıbbın gelişimini sağlamıştır.

Bu yüzyıllarda bilimlerin ilerlemesi, mikro organizma alanın ve fizyoloji alanlarında meydana gelen büyük gelişmeler doğal olarak tıp alanına da yansımış böylece geleneksel tıbbın dayandığı kuramsal temeller tümenden geçersiz duruma gelmiştir.

Anadolu’da XIV. yüzyıldan başlayarak XIX. Yüzyıla dek yazılmış olan çok sayıdaki tıp kitabı, Galenos (Calinus) ve İbni Sina geleneğinden gelen eski hekimlerin eserlerindeki bilgileri tekrarlamaktan ibaret olmuştur. Bilimsel araştırmalara dayalı kuramsal gelişmeler sağlanamadığından tıp alanında köklü ve büyük gelişmeler sağlanamamıştır. Hekimin başarısı, eski kaynakları çok iyi bilmesi, gerek tanı gerekse tedavi konusunda eski kaynaklardaki bilgileri iyi uygulayabilmesiyle sınırlı kalmıştır. Bazı hekimler gözlem ve deneyimlerine dayanarak tedavide bazı pratik yenilikler sağlamış, kimi yeni ilaç terkipleri icat etmiş, çeşitli hastalıklara iyi gelen bazı bitkiler, maddeler keşfetmişlerdir. Ancak bunların hibiri önemli gelişmeler sağlayacak nitelikte değillerdir. İsa Efendi’nin “Nizâmü’l-Edviye” adlı bu hacimli eseri de bu geleneğe dayalı, özde bir yenilik getirmeyen, eski bilgilerin tekrarına dayanan bir eserdir.

Yukarıda özetlenen, antik dönemden beri süre gelen kuramsal temele dayalı Türkçe tıp yazmaları günümüz modern tıbbı karşısında, bilimsel bir değer taşımazlar. Bunların tümü bilinen bilgilerin tekrar aktarılmasından ibaretler. Avrupa’da çeşitli bilimlerde meydana gelen büyük gelişmeler gibi tıp alanındaki gelişmeler de ancak XIX. yüzyılda Osmanlı toplumuna yansımıştır. Modern tıp anlayışının yerleşmesi, buna ilişkin okulların açılmasıyla geleneksel tıp anlayışı tümenden bırakılmıştır. Bunlar ancak, tıp tarihi, kültür tarihi açısından bir değer taşırlar. Zengin dil malzemeleri açısından Türk dili tarihi araştırmalarında zengin kaynak niteliğindedirler.

Türkçe tıp kitaplarındaki terimleri, 1) Hastalık, belirtiler ve nedenleri, 2) Sağaltım; bitkiler, terkipler (macun, şerbet ve çeşitli ilaç terkipleri) olmak üzere iki genel gruba ayrılabilir.

1- Hastalık Adları ve Organ adları:¹

Gerek hastalık adlarında gerekse insan bedeninin iç organlarına ilişkin terimler büyük oranda yabancı kökenlidirler:

-A-

ābile: Daha çok çocuklarda görülen ve kabarcıklar biçiminde beliren kaşıntılı bir deri hastalığı (MŞ 133a, 133b). < Far. ābile (Stein. 215).

‘adesiye: Bir tür çıban, kara hasba (MŞ 133a, 133b).

ağır basmak: Karabasan < ağır ‘heavy’ (EDPT 88).

ağız ağrısı: Pamukçuk, afte

ağız olmak: Pamukçuk hastalığına yakalanmak (MŞ 14b).

ağrı: Ağrı, hastalık (MŞ 37b, 72a, HS 41b); < ağrığ (EDPT 90).

ağrımak: Ağrımak (MŞ 45b, 72b); < ağrı:- / ağru:- (EDPT 90).

ağrılanmak: Ağrı girmek, ağrımak (MŞ 62b). bk. ağrıma, *ağu* Zehir, ağı, krş. *semm*; *zehir* (MŞ 25b).

ağu: Zehir, MŞ 25a.< ağru: (EDPT 78).

ağulamak: Zehirlemek (MŞ 150a), < ağula- (EDPT 87); ~ ağulamak “Zehirlemek” (DS 114); ~ ağulanmak “Zehirlenmek” (DS. 114).

ağulu: Zehirli (MŞ 20a, HS 28a); < ağu:luğ (EDPT 86).

aḥlāt: Besinlerin insan bünyesinde dönüştükleri dört ana karışım; ‘kan, şafrā, balgam ve sevdā’ (MŞ 2a, HS 7b). < Ar. ḥilt “karışım” kelimesinin çoğulu (Stein s. 126).

aḥṣā: Kalp, akciğer, karaciğer vb. iç organlar (MŞ 83b, 152a).

aḳ bahāḳ: Vücutta benekler şeklinde beliren bir cilt hastalığı. (MŞ 83b);

aḳ baraṣ: Abraşlık hastalığının bir türü (HS 59b). aḳ: bk. *aḳ bahāḳ*. baraṣ: bk. *baraṣ*.

aḳrāṣ-ı enderūn: Vücudun iç kısımlarında çıkan ırlar (MŞ 171a).

aḳsurmak: Aksırmak (HS 15b, 54a).< asur (EDPT 251).

alın: Alın (MŞ 18a, 15a; HS 54a).< alın (EDPT 147).

‘ankebütiye: Gözdeki ağtabaka (HS 51a).< Ar. ‘ankebütiye < ‘ankebūt ‘örümcek’ (Stein. 871),

armak: Yorulmak (MŞ 6a, 20b, 32b; HS 40b).< a:r- (EDPT 193)

arḳa: Sırt, arka. (MŞ 9a, 45b, 72a; HS 10b). < arka (EDPT 215).

arḳa ağrısı: Sırt ağrısı (MŞ 18a, 151b). arḳa: bk. *arḳa*. ağrı: bk. *ağrı*.

¹ Zafer Önler: “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri”, TDAY-B 1985, s. 89–130.

arka sancusu: Sırt ağrısı (MŞ 178b). arka: bk. *arka*. sancu: bk. *sancu*.

aruk: Zayıf (MŞ 2b, 6b; HS 11a, 30b). < aruk, (a:rok)

‘aşab: Sinir (MŞ 42a, 94a) krş. *siğir*.< Ar. ‘aşab (Kâmûs I. 206); aşbat, aşba (Stein. 851).

‘ataş: Susuzluk, harareten meydana gelen aşırı susuzluk. (MŞ 42a, 123b, 170a; HS 33b).

a‘ver: Körbağırsak (HS 63b).< Ar. a‘ver “tek gözlü kimse; çıkmaz yol vb.” (Kâmûs II. 45).

a‘zâ-yı reôise: Yürek, beyin, ciğer vb. ana organlar (MŞ 14a, 136b; HS 28b).

-B-

bağarsuk; bağırsak: Bağırsak (MŞ 20a, 55a; HS 11a, 18a).

bağırsak sıyrındusu: Dizanteri, krş. *zahîr* (MŞ 96a).

bağır: Karaciğer (MŞ 78a, 83a; HS 8a, 28b).< bağır (EDPT 317).

bağır şişi: Karaciğer büyümesi (MŞ 23a).

bağır za‘ifliği: Karaciğer yetmezliği, karaciğer zayıflığı (MŞ 83a).

bahaq: Sam lekesi, abraşlık (MŞ 33a, 128a).< Ar. bahaq (Stein. 211).

bahaq-ı ebyaz: Abraşlık hastalığının bir türü, krş. *baraş*; *ak bahaq*

bahaq-ı esved: Abraşlık hastalığının bir türü, krş. *qara bahaq*.

balgam: İnsan bünyesini oluşturan dört ana maddeden biri. Eski tıpta, besinlerin insan vücudunda ‘kan’, ‘safra’, ‘sevda’ ve ‘balgam’ olmak üzere dört ana maddeye dönüştükleri kabul edilir (MŞ 2a, 2b, 11a, HS 7a). < Ar. balgam < Gr. Phlegma ‘one of the four humours of the body’ (Stein. 198).

balgamî mizâc: Vücudunda balgam ögesi üstün kimse, plegmatik tip, (MŞ 4b; HS 7b, 46b). balgamî; bk. *balgam*. mizâc; bk. *mizâc*.

baraş: Abraşlık hastalığının bir başka türü,

bārid: Eski tıpta her nesne ‘soğuk’, ‘kuru’, ‘sıcak’ ve ‘yaş’ olmak üzere dört özelliğe göre sınıflandırılır, krş. *sovuq* (MŞ 21a, 35a).< Ar. *bārid* ‘Cold, frigid’ (Stein, 142).

bārid ü raṭb: Soğuk ve yaş özelliğe sahip. (MŞ 2b, 19a; HS 6b).

bārid ü yābis: Soğuk ve kuru özelliğe sahip (MŞ 2b, 19a; HS 6b).

barmaq: Parmak (MŞ 3a, 43a; HS 8a). ~ barmak ‘Finger’ (EW, 63).

bāselik: Şahdamarı, krş. *baş tamarı* (MŞ 13b, 72b, 81a).< Ar. bāsīlik < Gr. ‘basilikos’ (Stein. 147).

baş (1): Baş (MŞ 5a, 35b; HS 47a).< baş (EDPT 375).

baş (2): Çıban, yara (MŞ 18a, 55b; HS 24b).< ba:ş (EDPT 376).

baş çekzinmek: Baş dönmesi, başı dönmek (MŞ 44b, 170b).baş: bk. *baş* (1). çekzinmek: bk. *çekzinmek*.

baş tamarı: Şahdamarı (MŞ 13b, 114b). krş. *bāselik* baş: bk. *baş* (1). tamar: bk. *tamar*.

belağrısı: Belağrısı(2b, 7a, 113a; HS 17a, 33b, 45a).bél:bk. *bél*. ağrı:bk. *ağrı*.

bendükşeler ağrısı: Eklem ağrısı, krş. *vaca* ‘-ı mafâşıl’ (MŞ 116b, 119a). bendükşe: < Far. bend-keşe ‘A bolt, bar; servitude’ (Stein. 202). ağrı: bk. *ağrı*.

beñiz: Beñiz (MŞ 2b, 21a, 127a; HS 27b, 39b). < beñiz (EDPT 352).

berelenmek: Berelenme, sıyırılma (MŞ 85b, 142a).

bersām: Akciğer zarı iltihaplanması, satlıcan, krş. *zātū ‘l-cenb*. (HS 59b).

bert: İncik, bere (MŞ 144a; HS 42b).

bertinmek: İncinmek, burkulmak (MŞ 33a, 145a). < bertin - (EDPT 358).

beşere: Derinin dış yüzü (MŞ 8b). < Ar. beşere (Stein. 189).

beterāt: Kaşıntı ve kabarcıklar biçiminde beliren bir grup cilt hastalığının genel adı.

bevāsir: Basurlar (MŞ 32b, 108b; HS 61b). < Ar. bevāsir (Stein. 205).

bevl yolu: İdrar yolu (MŞ 22b, 103b). bevl: bk. *bevl*. yol: < yo:l ‘road, way’ (EDPT 917).

beyni: Beyin (MŞ 19a, 77a; HS 8a); krş. *dimāğ*. < bΨñi: ‘brain’ (EDPT 348).

bevṵāb: Mide kapısı (Pylorus) (HS 59a, 63a).

beyziyye : Gözdeki sert tabaka, göz akı (HS 50b).

béz: Kasık bölgesinde deri altındaki kısım (MŞ 7a; 136b).

boğazlağı: Gırtlak, hançere (HS 8a). ~ boğazlağı ‘huni’ (DS 728).

boyın ağrısı: Boyun ağrısı (MŞ 19a, 112a).

boyın mühreleri: Boyun omurları (MŞ 62b).

boyın sünjükleri: Boyun kemikleri, boyun omurları (HS 8a)

bögrek ağrısı: Böbrek ağrısı (MŞ 19b, 112a).

bögrek yellenmek: Böbrek büyümesi (MŞ 111b).

buḥrān:Ateşli hastalıklarda ağırlaşma dönemleri, nöbet (MŞ 15b, 16a, 123a).

burūdet: Soğukluk (MŞ 3a, 72b). < Ar. burūdet (Stein. 180).

buru: Sancı, krş. *sancu* (MŞ 9a). < būr- ‘to twist, wind round, screw together’ (EDPT 355).

burun tırmak: Burun kanaması (MŞ 15b, 52b);

-C-

calık: Masturbasyon, elle tatmin (MŞ 7b). > Far. calık. ‘masturbation, onanizm’ (Stein. 368).²

cedāvil: Kılcal damarların dışındaki damarlar (HS 36b).

cemre: İltihaplı kabarcıklar biçiminde beliren ateşli bir deri hastalığı (MŞ 132b, 133a)

ciger ağrısı: Karaciğer ağrısı (MŞ 72a).

ciger şişi: Karaciğer büyümesi (MŞ 82b).

ciger veremi: Karaciğer uru (MŞ 73b).

ciger tamarı: Karaciğer toplar damarı.

cigerbend: Kalp, karaciğer ve akciğer (HS 20a). < Far. ciger-bend (Stein. 366).

cū -ı baqari: Oburluk (MŞ 83a; HS 61a).

cüderi: Çiçek hastalığı, (MŞ 135a, 135b);

cünün: Delirme, delilik (MŞ 31b; HS 62b). < Ar. cünün (Kâmûs III. 610).

cününlük: Delilik (MŞ 43a). cününlük: bk. *cünün*.

cüzām: Cüzam hastalığı (MŞ 19a, 33a; HS 32a).

-Ç-

çegzinmek: Dönmek, baş dönmesi (MŞ 7a, 44b; HS 68b)

çiban: Çıban (MŞ 2a, 137a, 17a; HS 28a). < çibika:n (EDPT 396).

çığıt: Yüzde beliren çiller (MŞ 22b, 131a)

çil: Çil, yüzde beliren küçük benekler (HS 29b). < çil: ‘a spot, freckle; spotted, leprous’ (EDPT 417). ~ çil (X) ‘Çilli yüzdeki çiçek izleri’ (DS 1213).

çimke: Kaburga bölgesi kasları (HS 31a).

çöngelmek: Zayıflamak, görevini yerine getiremez duruma gelmek (MŞ 48b).

çöngeltmek: Zayıflatmak, görevini yapamaz duruma getirmek (MŞ 42b)

-D-

dāhış: Dolama, etyaran (MŞ 33a, 136a); krş. *kurluğan*.

dāü'l-fil: Ayak şişmesi (Elefantiasis) (MŞ 18b, 152b; HS 59b).

dāü'l-hayye: Deri soyulması şeklinde görülen bir hastalık (Pseuriasis) (MŞ 152b, 153a).

dāöü'l-kelb: Kuduz hastalığı (HS 61a); krş. *kuduzluk*. < Ar. bk. (*dāō- 'ü'l-fil*).

² TS 447'de “Tamamıyla, tam” anlamı verilmektedir. Türkçe bir onomatope olan bu kelime yukarıdaki anlamıyla Farsçaya girmiştir.

dāōü’-ā-āa’leb: Saç sakal dökülmesi çeklinde görülen bir hastalık (MŞ 153a, 154a). < Ar. bk. *dāēü’l-ḥl*.

debsermek: Uçuklamak (HS 13b). ~ Tepsermek “Kurumaya yüz tutmak” (DS 3386).

dehlizü’l-ḳalb: Kalp kulakçığı (HS 57a). < Ar. dehlizü’l-ḳalb (Stein. 549).

delü: Deli (MŞ 161b; HS 11a).

delülik: Delilik (MŞ 177b).

demevi: Kanlı mizaca sahip, kanla ilgili (MŞ 7b; HS 46b).

demregü: Temriye hastahğı (MŞ 18b, 33a; HS 28a, 59b)

depreşdürmek: Nüksettirmek, ortaya çıkarmak (MŞ 26a).

depretmek: Nüksettirmek, ortaya çıkarmak (MŞ 41a, 171a);

dercimek: Terlergibi olmak, terlemeyebaşlamak, hararet basmak (MŞ 16b).

derd-i ser: Başağrısı (MŞ 41a); krş. *baş ağrısı*; *şuda*. < Far. derd ‘pain, ache, smart vs.’ derdi ser ‘Head-ache megrim; trouble, vexation’ (Stein. 510).

deşmek: Deşmek (MŞ 136a, 137a). < teş - ‘to pierce, bore’ (EDPT 559).

deşilmek: Deşilmek (MŞ 20a, 136a). < teşil - ‘to be pierced, split’ (EDPT 564).

devār; düvār: Baş dönmesi (MŞ 37b; HS 44a).

devi: Kulak uğuldamak (MŞ 177b). < Ar. devī (Rdh. 929).

dık: Verem, inceağrı (MŞ 127a; HS 59b). < Ar. dık “İnceağrı” (Kâmûs II. 903).

dili dutılmak: Kekelemek (MŞ 58b). dil: bk. *dil*. dutılmak: < tutul- ‘to be caught’ (EDPT 456).

dimāğ: Beyin (MŞ 2b, 14a, 79a, HS 8b, 47a); krş. *beyni*.

diğretmek: Canlandırmak, canlılık vermek (MŞ 2b).

diş ağrısı: Diş ağrısı (MŞ 21b, 55b; HS 28a). diş: bk. *diş*. ağrısı: bk. *ağrı*.

dizler ağrısı: Gut hastalığı (MŞ 131a); krş. *nakrıs*.

dizler zahmeti: Gut hastalığı (MŞ 114b); krş. *nakrıs*, *dizler ağrısı*.

düdük: Soluk borusu, (HS 58b); krş. *öyken düdüğü*.

dülcinmek: Gücenmek, kırılmak (MŞ 37b, 111b).

-E-

ebleh: Bön, budala (HS 25b). < Ar. ebleh (Stein. 10).

eblehlik: Bönlük, uyuşukluk (MŞ 44b). bk. *ebleh*.

eczā: Madde, cüz, ilaç maddesi (MŞ 170a).

eczā-yı evvelî: Evrenin dört ana maddesi, anasır-ı arbaa (HS 6a). edeme: Derinin iç yüzü (HS 8b). < Ar. edeme (Stein. 29).

ekḫel: Ortadamar (MŞ 13b).

emcek: Meme (MŞ 20a; HS 10b, 45a). < em- ‘to suck’ (EDPT 155).

emrāz: Hastalıklar (MŞ 160a; HS 24b). < Ar. maraḏ ‘‘hastalık’’ çoğ. em-rāz (Stein. 99).

endām: Organ, uzuv (MŞ 17b, 21a; HS 8a). < Far. endām (Stein. 108).

eṇ: Eklem (HS 33a).

eṇler ağrısı: Eklem ağrısı (MŞ 118a); krş. *veca* ‘-ı mafāşıl. eṇler: bk. *eṇ*. ağrısı: bk. *ağrı*.

eṇek: Çene, çene kemiği (MŞ. 31b, 60b; HS 13a). < eṇek ‘lower jaw, jaw-bone, chin’ (EDPT 183).

eṇse: Ense (MŞ 31b, 39a; HS 47b). ~ 𐤍𐤒𐤍 (EW 45).

er ‘illeti: İktidarsızlık (MŞ 20a). er: < er ‘man’ (EDPT 192). ‘illet: bk. ‘*illet*.

esrik: Sarhoş (MŞ 147b)

esritmek: Sarhoş etmek (MŞ 42a; HS 34a). < esürt- (EDPT 251); bk. *esrik*.

evrām: Urlar, şişler, çıbanlar (MŞ 136a, 158a); bk. *verem*.

evride: Akciğerden çıkan damarların tümü (HS 61b); bk. *verid*.

eyegü: Kaburga (MŞ 80a, 82b; HS 8a, 62a). < eye:gü: (EDPT 272).

-F-

fālic: Felçli, felçli kimse (MŞ 18b, 92a). < Ar. fālic (Stein. 905).

faşd: Damarı kesmek yoluyla kan alma (MŞ 13a, 35a, 154b). < Ar. faşd (Stein. 931).

fuvāk: Hıçkırık (MŞ 42a); krş. *incıkrūk*.

-G-

gāverse: Darı tanelerine benzer bir tür sivilce (MŞ 132b).

gece görmezliği: Gece körlüğü, tavukkarası (MŞ 47a).

gegirmek: Geçirmek (MŞ 74b, 179a). < kekir- (EDPT 712).

germ-ter: Sıcak ve yaş özelliğe sahip nesneler.

germ-ḥuşk: Sıcak ve kuru özelliğe sahip (MŞ 18a, 69a);

gêrū sürmek: İshal etmek (MŞ 25a);

geyrek: Kıkırdak (HS 8a, 49b, 50a)

gicimek: Kaşınmak (MŞ 2b, 53b; HS 14a, 41b). < kiçi: - (EDPT 695)

göbek: Göbek (MŞ 83b, 149a; HS 9b). < köbek (EDPT 688).

göbek burmak: Göbek bölgesinde sancı meydana gelmek (MŞ 41b, 95a; HS 15a)

gönül dönmek: Mide bulanmak (MŞ 2b, 77b, 93b; HS 40a).

gönül tarlığanmak: Kederlenmek, içi sıkılmak (MŞ 93a).

göz ağı: Gözaki (MŞ 47a, 81b; HS 14b). göz: bk. göz. ağ: < a:k ‘white’ (EDPT 74).

göz ağrısı: Göz ağrısı (MŞ 2b, 18a; HS 28a). göz: bk. göz. ağrı: bk. *agrı*.

göze ak düşmek: Gözde katarakt oluşmak (MŞ 64a)

göze şu inmek: Karasu hastalığına yakalanmak (MŞ 47a).

gözünde akça belürmek: Gözünde katarakt oluşmak (HS 15a),

göz kabağı: Göz kapağı (MŞ 48b; HS 15a). göz: bk. göz. kabağ: bk. *kabak*.

-Ğ-

ğalız: Yoğun, kötü, yapışkan (MŞ 3b, 5b). < Ar. *ğalız* (Stein. 893).

ğıbb: Nöbeti günâsırı tutansıtma (MŞ 16a, 126b). < Ar. *ğıbb*, *ğabb* (Stein. 880).

ğıbb-ı dāyir: Üç günde bir tutan

ğıbb-ı hāliş: Bir tür humma türü

ğıbb-ı lāzım: Bir tür nöbetsiz humma gaşi: Bayılma, kendinden geçme, baygınlık (HS 62b).

ğıda: Besin, yiyecek (MŞ 2a, 10b, 74a; HS 7a). < Ar. *ğedā* (Stein. 881).

ğuşsa: Üzüntü, keder, karamsarlık (MŞ 12b; HS 18b). < Ar. *ğuşsa* (Stein. 889).

ğuşşalanmak: Kederlenmek, üzülmek (MŞ 5b, 15b). bk. *ğuşsa*.

-H-

hacāmat: Şişe ya da boynuzla vücudun herhangi bir organına kanı topladıktan sonra neşterle kesip akıtmak, kan almak (MŞ 38b, 110a, 131b; HS 19a, 42a)

hafakān: Yürek oynaması, çarpıntı (MŞ 6b, 78a, HS 44b). < Ar. *hafakān*, *hafkān* (Stein. 468).

hālib: Böbrekten mesaneye inen kanal, idrar yolu (HS 64b) **hanāzır:** Bir tür çıban, sıracı (MŞ 21b, 30a, 137b; HS 17a). < Ar. *hanāzır* (Stein. 475).

hancere: Gırtlak (MŞ 67b). < Ar. *hancer*, *hanceret*, *hancara* (Stein. 432).

hār-yābis: Sıcak ve kuru özelliğe sahip nesneler, sıcak ve kuru,.

har-raṭb: Sıcak ve nemli karaktere sahip (MŞ 2a, 17a; HS 6a),

harāret-i ġariziyye: Vücut ısısı (MŞ 95a, 137a; HS 17a, 22a).

haşba: Kızamık (MŞ 33a, 131b, 134b), krş. *kızamuk*.

havāss: Beş duyu, duyular (MŞ 2b, 5b, 41a; HS 28a). < Ar. *havāss* (Kāmûs II, 226).

hāya: Testis (MŞ 7a, 32b, 105b, 179a; HS 28a). < Far. *hāya* (Stein. 445).

ḥāyız: Adet görmüş kadın (MŞ 7b), bk. *ḥayz*.

ḥayz: Adet, regl (MŞ 8b, 9b, 109b). < Ar. ḥayz (Kâmûs II, 419).

ḥıffet: Hafifleme, rahatlama (MŞ 7a, 89a; HS 41b). < Ar. ḥıffet (Kâmûs II, 752).

ḥılt: Karışım, besinlerin sindirilmesiyle meydana gelen karışım (MŞ 2a, 18b, 73a, 115b).

ḥıntıyye: Bir tür siğil (MŞ 138b). < Ar. ḥınta ‘buğday’ (Kâmûs II, 464).

ḥıyārek: Hıyarcık, (MŞ 137a). < Far. ḥıyārek (Stein. 490).

ḥumār: Sarhoşluk sonucu beliren ağırlık, ağrı, mahmurluk (MŞ 44a).

ḥumārlik: Mahmurluk (MŞ 185b), bk. *ḥumār*.

-İ-

ıç ağırsı: Dizanteri (MŞ 79a); krş. *zahır*. ıç: bk. *ıç*. ağrı: bk. *agrı*.

ıçegü: İç organlar (MŞ 22a, 154a; HS 13b). < ıçe:gü (EDPT 25). ~ ıçeği ‘Bağırsak’ (DS 2504).

ıç bağlamak: İshali durdurmak (MŞ 170a).

ıç geçmek: İshal olmak (MŞ 89a, 180a),

ıç gitmek: İshal olmak (HS 13b),

ıç yangunı: Hararet, iç ısı (MŞ 154b).

ıdrār: Boşaltma, akıtma (MŞ 15b, 22b, 100b, 174a). < Ar. idrār (Stein. 28).

ıhlıl: Penis deliği, idrar deliği (MŞ 102b, 103a). < Ar. ihlil (Stein. 22).

ıhtilām: Uykuda boşalma, cinsel düş görme (MŞ 28a, 103a). < Ar. ih-tilām (Stein. 24).

ıillet: Dert, hastalık (MŞ 22b, 161b; HS 11b), krş. *şayrulik*. < Ar. ‘allet (Stein. 862).

ince ağrı: Verem (MŞ 20a, 126b); krş. *ḥummā-yı dikk*; *sill*.

irinlenmek: İrinlenmek, iltihaplanmak (MŞ 139b), bk. *irin*.

ıshāl: 1) Vücutta fazla olarak bulunan herhangi bir maddenin çeşitli yollarla dışarı atılması, 2) İshal (MŞ 9b, 42b, 45a, 73b, 88b, 175b; HS 18a).

isney ‘aşerı: Onikiparmak bağırsağı (HS 63a). < Ar. isney ‘aşere ‘Twelve’ (Rdh. 25).

ıstifrāğ: Kusma, ishal olmak, vücuttaki herhangi bir artık maddenin boşaltılması (MŞ 15b).

ıstiskā: *Siroz*, karında su toplanması şeklinde beliren bir grup hastalığın genel adı, (MŞ 9b).

ıstiskālu: İstiska hastalığı olan kimse (MŞ 83a). bk. *ıstiskā*.

ışımezlik: Sağırılık (MŞ 51b, 177b). < Ψsid - ‘to hear’ (EDPT 257).

it dirsegi: Arpacık (MŞ 48b).

-K-

- ķabarcuķ:** Kabarcık (MŞ 17b, 33a, 136a). < kabarcā:k (EDPT 586).
- ķabz:** Kabızlık, peklilik, tutma (MŞ 4b, 9b, 14a).
- ķāhelolmak:** Ağırlaşmak, gevşemek, işlevini yapamamak (MŞ 2b, 6a, 121b).
- ķakımak:** Sinirlenmek, kızmak (MŞ 3a, 5b, 12b; HS 17b, 39a).
- ķamaşdurmak:** Dışın ekşi bir nesneden dolayı kamaşması (MŞ 56a).
- ķan almak:** Vücudun herhangi bir organından çeşitli yöntemlerle kan almak (MŞ 2b, 7b)
- ķan aldurmak:** Vücudun herhangi bir organından kan aldırma (HS 18a),
- ķara ağrı:** Tifo hastalığı (MŞ 120b), krş. *ķūmmā-yı muħrıķa*.
- ķara bahaķ:** Abraşlık hastalığının bir türü (MŞ 23a, 128a; HS 62b).
- ķara baraş:** Abraşlık hastalığı, sam lekesi (HS 62b),
- ķara yaraķān:** Sarılık hastalığının bir türü (HS 62b),
- ķarķa:** Yara (MŞ 18b, 72a, 77b; HS 61a). < Ar. ķarķā (Kāmūs I. 505).
- ķarın burmak:** Sancı (MŞ 75a).
- ķarın geçmek:** İshal olmak (MŞ 70a).
- ķarnı açmak:** Pekliği gidermek, bağırsakları yumuşatmak (MŞ 123a).
- ķarın işletmek:** Bağırsakları çalıştırmak (MŞ 92b).
- ķarın ķabartmak:** Peklik vermek, şişkinlik yapmak (MŞ 82a).
- ķarın sürmek:** İshal etmek (MŞ 42b);
- ķaşabatü'r-riye:** Soluk borusu (HS 55b); krş. *öyken düdüğü*.
- ķasuk yarılmak:** Fıtık olmak (HS 15b, 64a).
- ķaş:** Kaş (MŞ 33b, 127a; HS 52a). < ka:ş (EDPT 669).
- ķať'u'l-bāh:** Erkeklerde cinsel gücün zayıflaması (MŞ 105b).
- ķať'u'l-em'ā:** Bağırsak düğümlenmesi (HS 61a)
- ķavlamak:** Derinin pul pul dökülmesi, soyulması (MŞ 128a, 152b).
- ķavuk:** Mesane (MŞ 19b, 32a, 104a; HS 17a, 35b),
- ķaygu:** Kaygı, endişe (MŞ 29b). < kağgu: (EDPT 589).
- ķaźib:** Penis (MŞ 106a), krş. *zeker; ālāt-ı tenāsül*.
- kel:** Kel (MŞ 33a, 139b, 141b). < Far. kel (Stein. 1039).
- ķemük:** Kemik (MŞ 146a), krş. *süñük*.
- ķesel:** Uyuşukluk, bıkkınlık (HS 44b). < Ar. ķesel (Kāmūs III. 337).
- ķeylūs:** Besinlerin sindirilmesiyle bağırsaklarda kana karışacak duruma gelmiş hâli (MŞ 2a).

kızzamuk: Kızamık (MŞ 20b, 33a, 134b). < kızla:muk (EDPT 684).

kızılclık: Kızılclık hastalığı (MŞ 134b). < kızıl ‘red’ (EDPT 683).

kızıl üngük: Yemek borusu (HS 58b), krş. *mîrî*.

kifâl: Şahdamar (MŞ 13b, 45a, 53b, 140a), krş. *baş tamarı*

koşak: 1) Gözde oluşan katarakt (MŞ 48b), 2) Saç kepeği (MŞ 40a, 162a).

kötürimlik: Kötürümlük (MŞ 7a). < kötür- ‘to lift up, raise’ (EDPT 706).

kuduz: Kuduz hastalığı (MŞ 147b, 148a). < kutuz (EDPT 608).

kuduzlık: Kuduz hastalığına yakalanmış kimse (MŞ 147b); bk. *kuduz*.

kulağ ağrısı: Kulak ağrısı (MŞ 49b, 51b; HS 28a). *kulağ:* bk. *kulağ*. *ağrı:* bk. *ağrı*.

kulunc: Bağırsaklarda meydana gelen bir şiddetli sancı (MŞ 17a, 18b, 70b; HS 32a, 33b).

kurd eşeni: Kurdeşen hastalığı (MŞ 33a, 131b, 134a).

kurt: Kurtçuk, diş çürümelerine yol açan mikroplar (MŞ 20b, 58b).

kurtcuğaz: Kurtçuk (MŞ 50b, 101a; HS 47b); bk. *kurt*.

kurluğan: Dolama, etyaran (MŞ 139a); bk. *dāhıs*.

kursak: Mide (MŞ 137b); krş. *ma de*.)

kurün: Tepesi kuru ve sert bir tür siğil (MŞ 138b).

kuşmak: Kusmak (MŞ 13b, 157b; HS 14a, 41b). < kus- (EDPT 666).

kuşağan: Kusucu, çok kusan, kusmağa uygun yaradılıştā (HS 15b), bk. *kuşmak*.

kuşdurmak: Kusturmak, kusmayı sağlamak (MŞ 10b, 149b). < kustur- (EDPT 666).

kuşkuluk: Kuruntu (MŞ 15b). ~kuşkulu ‘Uykusu hafif olankimse’ (DS3016).

kutluca: Veba (MŞ 33b, 157a, 160b); krş. *vebā*; *tā’ün*.

kuvvet: Güç, kuvvet (MŞ 2a, 3a, 4a). < Ar. kuvvet (Stein. 993).

kuvvet-i cāzibe: İştah, açlık duygusu (HS 27b, 58b).

kuvvet-i cimā’: Cinsel güç (HS 35a). *kuvvet:* bk. *kuvvet*. *cimā’:* bk. *cimā’*.

kuvvet-i hāzime: Sindirim yetisi (HS 10a, 14a, 59a). *kuvvet:* bk. *kuvvet*. *hāzime:* bk. *hāzm*.

kuvvet-i māsike: Yiyecekleri midede tutma yetisi (HS 59a).

kuvvet-i sāmi’a: İşitme duygusu (HS 53a).

-L-

lahmî: İstiska hastalığının bir türü (MŞ 83a); bk. *istiskā-yı lahmî*.

laḳvā: Yüz felci (MŞ 17b, 92a, 186b; HS 35a). < Ar. laḳvā (Kâmûs III. 922).

lefāyifî: Kıvrım bağırsak (HS 63a). < leff ‘bir şeyi dürüp bükme’ (Kâmûs II. 842).

lîaergus: Bir tür felç, koma durumu (MŞ 44a). < Ar. lîaergus < Grek, lethergia ‘Oblivion’ (Stein. 1134).

loḥuşa: Lohusa (MŞ 7b, 8b). < Grek, lekousa (EW 318).

lu ‘āb: Salya (MŞ 62a, 108a); krş. *ağız yarı*. < Ar. lu ‘āb (Kâmûs I. 260).

lûknet: Dil tutukluluğu, pelteklik (MŞ 164a). < Ar. lekn, lûknet (Kâmûs III. 803.)

-M-

ma ‘de: Mide (MŞ 2a, 19a; HS 58a); krş. *ḳursak*.

ma ‘dinü’l-ḥayāt: Kalp karıncıkları (HS 57a).

mağaş: Bağırsaklarda meydana gelen bir sancı (MŞ 95a). < Ar. mağaş (Kâmûs II. 402).

maḫşıl: Eklemler (MŞ 119a); bk. *maḫşal*.

maḫşal: Eklem (MŞ 106a; HS 10a); krş. *bendükşe*. < Ar. maḫşal (Kâmûs III. 313).

maḫmûm: Hummalı, humma hastalığına yakalanan kimse (MŞ 21b, 25a). < Ar. ḥummā “sıtma” (Kâmûs III. 435).

maḫ ‘ad çıkması: Hemoroid hastalığı (MŞ 95b, 100b).

maḫ ‘ad renci: Hemoroid hastalığı (MŞ 101b);

maḫbûz: Kabız olmuş kimse (MŞ 90a). < Ar. maḫbûz (Stein. 1290).

mālîḫülyā: Melankoli, kuruntu (MŞ 34a, 44b; HS 39b).

ma ‘lûl: Hasta, hastalıklı (MŞ 56a). < Ar. ma ‘lûl (Stein. 1275).

maraz: Hastalıklı (MŞ 1b, 9b, 7b; HS 3b); krş. *şayruluk; ḫastalık*. < Ar. maraz (Stein. 1215).

māsāriḳā: Mezenter, ince bağırsak askısı (HS 7a, 58b).

maşrû ‘: Saralı, sara hastalığı olan kimse (MŞ 42a).

māşerā: Yüzde ortaya çıkan kan çıbanı (MŞ 58a). menî: Meni (MŞ 7a, 17b, 165a; HS 7b, 44a). < Ar. menî (Kâmûs III. 932).

meāāne: Mesane (MŞ 24b, 68a, 102a, 103a; HS 64b); krş. *ḳavuk*.

mışfāt: Burun kemiği (HS 54a).

mirî: Yemek borusu (MŞ 67b; HS 58b); krş. *ḳızıl üñük*.

mismāriye: Tepesi pürtüklü biçimde olan bir tür siğil (MŞ 138a).

mizāc: Bünye, yapı (MŞ 6a, 14b, 83b; HS 6b). < Ar. mizāc (Stein. 1221).

mu'ālece: Tedavi, hasta bakımı (MŞ 9b, 14a). < Ar. ma'ālece (Kâmûs I. 424).

muẓġa: Cenin, dölüt (HS 8a). < Ar. muẓġa (Stein. 1257).

mühre: Omur, bel ve boyun omurları (MŞ 94b). < Far. muhra (Stein. 1354).

mūsākāt: Kılcal damarlar (HS 36b).

müstakīm: Kalınbarsağın son kısmı, rektum (HS 63b).

müzmin: Müzmin, kronik (MŞ 16a, 52b). < Ar. müzmin (Stein. 1223).

-N-

nabẓ: Nabız (MŞ 3a, 72a). < Ar. nabẓ (Stein. 1385).

naḥḥ: Bağırsakvemidegazları (MŞ 21b, 113a). < Ar. naḥḥ “yel” (Kâmûs I. 563).

naḥḥ: Mide ve bağırsaklarda gaza yol açıcı (MŞ 15b); bk. *naḥḥ*.

nāfız: Aşırı titreme veren bir tür sıtma (MŞ 15b). < Ar. nāfız (Kâmûs II. 450).

nāfız sıtma: Aşırı titreme veren bir tür sıtma (MŞ 126b);

nāḥih: Nekahat döneminde olan kimse (MŞ 8a, 17b). < Ar. nāḥih (Kâmûs III. 750).

nāsūr: Basur, hemoroid (MŞ 51a, 108b); krş. *bāsūr*. < Ar. nāsūr (Kâmûs II. 121).

nāzle: Nezle (MŞ 2b, 121a); bk. *nezle*.

nefes tarlıġı: Nefes darlıġı (MŞ 22a, 72b).

nefes āleti: Soluk borusu (HS 55b); krş. *öyken düdüġi*.

nemle: Vücutta küçük kabarcıklar şeklinde beliren bir cilt hastalığı (MŞ 132b, 133a).

nevbet: Nöbet, sıtma türlü hastalıklarda gelen nöbetler (MŞ 43b).

nezle: Nezle (HS 23b, 28a); krş. *nāzle*. < Ar. nezle (Kâmûs III. 361).

nıķrıs: Gut hastalığı (MŞ 114b, 116b, 137b).

nisyā: Unutkanlık, aşırı unutkanlık veren bir hastalık (MŞ 94b);

-O-

oġlan burusı: Doğum sancısı (MŞ 9a). oġlan: bk. *oġlan*. buru: bk. *buru*.

oġlan düşürmek: Çocuk düşürmek (MŞ 165b).

oġlan şonı: Meşime, son (MŞ 22 a). oġlan: bk. *oġlan*. şonı: < şonı ‘the end, or back’ (EDPT 832).

oġmak: İyileşmek, şifa bulmak (MŞ 141a).

oġulmak: İyileşmek, sağalmak (MŞ 148a).

oḡurka aḡrısı: Omurga aḡrısı (MŞ 115a).

oḡurka süḡüḡi: Omurga kemiḡi (MŞ 116b).

-Ö-

öd: Öd, safra (MŞ 80b, 103a; HS 36b); krş. *ṣafrā*. < ö:t (ö:d) (EDPT 35).

öḡi ḡitmek: Kendinden geçmek, bilincini yitirmek (MŞ 121a, 157b; HS 39a). öḡ: bk. *öḡ*. ḡitmek: < kΨt- ‘to go’ (EDPT 701).

öksürük: Öksürük (MŞ 2b, 19a, 70a; HS 14a, 36b); bk. *öksürmek*.

öyken aḡrısı: Akciḡer aḡrısı (MŞ 73b).

öyken başı: Bir tür akciḡer hastalığı, (verem?) (MŞ 70b).

öyken düdüḡi: Soluk borusu (MŞ 73b).

-P-

peklik: Hazımsızlık, mide pekliği (MŞ 116a); krş. *tuḡme*. < bek ‘firm, solid, stable’ (EDPT 323).

pīr: İhtiyar (MŞ 38b, 79a). < Far. *pīr* (Stein. 264).

pīrlık: Yaşlılık, ihtiyarlık (HS 19a); bk. *pīr*.

-R-

rābıt-ı tıḡālī: Mideyi dalaḡa baḡlayan lif (HS 58b).

ra ṣa: Titremeveren bir hastalık, parkinson (MŞ 95a, 116b, 17b; HS 28a, 35a).

rebev(ribiv): Astım (MŞ 67b, 95a, 172a, 178b; HS 56a). < Ar. *rebv* (Stein 568).

renc: Hastalık, dert (MŞ 11b, 81b); krş. *ṣayrulık*; *maraz*; *ḡastalık*. < Far. *renc* (Stein. 587).

rīb’: Nöbeti dört günde bir gelen sıtma (MŞ 125b, 188a; HS 61a). < Ar. *rīb’* (Kâmûs II. 578).

rīb’-ı dāyir: Üç günde bir tutan bir tür sıtma (MŞ 120b). *rīb’*: bk. *rīb’*. *dāyir*: bk. *ḡıbb-ı dāyir*.

rīb’-ı lāzım: Bir tür nöbetsiz sıtma (MŞ 120b). *rīb’*: bk. *rīb’*. *lāzım*: bk. *ḡıbb-ı lāzım*.

rubū: Astım (MŞ 30a); krş. *rebev*.

-S-

sa fa: Genellikle çocuklarda, başta ve yüzde beliren bir cilt hastalığı, kuru ve yaş olmak üzere iki türü vardır (MŞ 139b, 141a). < Ar. *sa fa* (Kâmûs II. 778).

ṣafrā: Vücudu oluşturan dört ana maddeden biri olan öd (MŞ 10b, 71a, 115b; HS 7b).

ṣafrāvi: Safra ile ilgili, bünyesinde safra maddesi fazla olan kimse (MŞ 2a, 16a; HS 7b).

şagır: Sağır (MŞ 51a; HS 48b, 53b).

şagırlık: Sağırlık (MŞ 52a); bk. *şagır*.

saḥc: Sıyrılmak (MŞ 95b, 99b). < Ar. saḥc (Kâmûs I. 411).

saḥḥāc: Sıyırıcı, tahriş edici (MŞ 21a); bk. *saḥc*.

sālibetü'l-lu'āb: Dil altındaki tükürük emici bezler (HS 55a).

salya, salyar: Salya (MŞ 63a, 66b, 93a); krş. *ağız yarı*; *lu'āb*. < Grek. Salion? 'Speichel' (EV 398).

sançmak: Sançmak (MŞ 127b; HS 41b). < sanç- (EDPT 835).

sancu: Sancı (MŞ 21a, 75a, 104a, 115b); krş. *buru*.

şar': Sara hastalığı (MŞ 28a, 31b, 92a; HS 17b). < Ar. *şar'* (Kâmûs II. 616).

şaruluk: Sarılık hastalığı (MŞ 32 a, 81b); krş. *yaraḳān*. < sarıḡ 'yellow' (EDPT 848).

sāyim: Boşbağırsak (HS 63a). < Ar. sāei 'Oruçlu kimse' (Kâmûs III. 500).

şayru: Hasta (MŞ 7a, 15b, 82b).

şayruluk: Hastalık (MŞ 16a, 34b, 116a; HS 3b, 22a); krş. *ḥastalık*; *maraz*; *renc*.

seder: Göz kararması (MŞ 37b).

seher: Uykusuzluk (MŞ 37a, 44a).

sehdi: Kellik hastalığının bir türü (MŞ 140b).

sekte: Felç, inme (MŞ 41b, 93b; HS 35a, 49a). < Ar. sekte (Stein. 688).

sekirden: Pöç, uca kemiği (MŞ 119a). ~ sekirden 'Kaba et kalça' (DS 3570).

selesü'l-bevl: İdrarını tutamama, şeker hastalığı (MŞ 32b, 101b). semirtmek: Şişmanlatmak (MŞ 17a, 19a, 153a; HS 50a, 59b). < semrit - (EDPT 830).

serçe barmak: Serçe parmağı (MŞ 13b, 112b).

serd: Soğuk özellikte olmak (MŞ 147a); bk. *germ-ter*. < Far. serd (Stein. 673).

serd-ḥušk: Soğuk ve kuru özellikte olmak (HS 17a, 22b, 24a);

serd-ter: Soğuk ve yaş özellikte olmak (HS 24a, 50a).

seretān: İyileşmez bir tür çıban, kanser (MŞ 173b, 174b; HS 50a, 59b).

sersām: Menenjit (MŞ 16a, 19b, 44b, 122a; HS 59b). < Far. sersām (Stein. 674).

sevdā: Kara safra (MŞ 2a, 18a, 73a; HS 7a). < Ar. sevdā (Stein. 707).

sevdāvi: Melankolik,

sıçanak: Kas (HS 30b, 51b). < sıçğanak (EDPT 796) > saçanak (TSz 3214)³

sığamak: Ovmak (MŞ 8b, 9a). < sıkā:- (EDPT 806).

³ Clauson, bu kelime ile 'sıçğan' (sıçan) kelimelerini aynı köke bağlamakta ve Türkçedeki 'sıçğanak' (kas); 'sıçğa:n' (sıçan) kelimeleri ile, Latince 'mus' (sıçan), 'musculus' (kas) kelimeleri arasındaki semantik paralellığe dikkat çekmektedir.

- şınuk:** Kırık (MŞ 6b, 145b). < sınık (EDPT 837).
- sıtma:** Sıtma hastalığı (MŞ 13b, 15b, 120a, 124b, 170b). < isit- (EDPT 243).
- sıtmalı:** Sıtmalı (MŞ 125b, 158a). < isit- 'to heat' (EDPT 243).
- sızı:** Sızı (MŞ 114b, 118b).
- sızlamak:** Sızlamak (MŞ 113b, 114b). < sızla:- (EDPT 863).
- sidük yolu:** İdrar yolu (MŞ 21a).
- sigil:** Siğil (MŞ 33a, 136a, 138a). < sigil/sögöl (EDPT 820).
- sill:** Verem (MŞ 20a, 73b, 126b). < Ar. sill (Kâmûs III. 249).
- sişmek:** Sinmek, hazmolmak (MŞ 5a, 16b, 20a; HS 8b). < siş- (EDPT 833).
- sişir:** Sinir, kırış (MŞ 4b, 9b, 31b, 94a, 137b; HS 8b, 31b). < sişir 'muscle, sinew' (EDPT 841).
- sişürmek:** Sindirmek, hazmetmek (MŞ 17a, 48b). < sişür- (EDPT 841).
- sivilci:** (MŞ 2b, 16a, 136a, 137a). < sigil 'wart, nipple, piles' (EDPT 820).
- şovuk:** Sovuk, soğuk özelliğe sahip olmak (MŞ 5a, 17b, 156b, 174b).
- şubûr:** Sivilceler (MŞ 136a). < Ar. şubûr 'Ruining, destroying' (Stein. 345).
- şudâ:** Baş ağrısı (MŞ 35a, 36a). < Ar. şudâ (Kâmûs II. 616).
- şuhrûc:** Bağırsakların iç yüzündeki sümüksü zar (HS 64a).
- sûî'l-hazm:** Sindirim bozukluğu (MŞ 130a, 179a; HS 44b, 61a).
- sûî'l-kınye:** Karaciğer rahatsızlığından meydana gelen hâlsizlik, aşırı yorgunluk (MŞ 82a).
- şulba:** Gözakı (HS 50b). < Ar. şulbiye (Stein. 791).
- şübât:** İnme, hareketten tümüyle aciz kalma (MŞ 17b, 29b, 45a). < Ar. şübât (Kâmûs I. 297).
- südde:** Peklik, mide dolgunluğu (MŞ 6b, 16b, 20a, 23b, 74a; HS 23b).
- Sühük:** Kemik (MŞ 145a, 146a, 124b; HS 8a, 30b); krş. *kemük*. < sühük (EDPT 838).
- sürük:** Domuzuyuzu (MŞ 129b, 137a).
- Ş-
- şakıka:** Migren, yarım baş ağrısı (MŞ 40a). < Ar. şakıka (Kâmûs II. 936).
- şatru'l-ğıbb:** Sıtma türlerinden bir hastalık (MŞ 121a, 125a).
- şavşa:** Zatürre (MŞ 72a; HS 61a); krş. *zātü 'r-rı*. < Ar. şavşa (Kâmûs II. 383).
- şebekiyye:** Gözdeki retina tabakası (HS 50b). < Ar. şebekiyye (Stein. 732).
- şeb-kür:** Gece körlüğü, tavuk karası (MŞ 47b).
- şehvet:** Cinsel arzu, şehvet (MŞ 7a, 60a, 179a). < Ar. şehvet (Stein. 770).

şerāsif: Göğüs perdesi zarı, hipocondr (HS 60b). < Ar. şerāsif (Stein. 740).

şirine: Suluca, koyun uyuzu (MŞ 139b, 140a). < Far. şirine (Stein. 743).

şiryān: Atardamar (HS 20a, 56b, 57a, 61b). < Ar. şiryān (Stein. 743).

şiş: Şiş, ur (MŞ 13a, 73a; HS 54a). < sı:ş (EDPT 857).

-T-

tabakāt: Gözün bölümleri (HS 50b). < Ar. tabaka “kapak, tabaka” (Kâmûs III. 8).

tablî: Karın boşluğunda su birikmesi, siroz (MŞ 83a, 83b). < Ar. tablî “davul” (Kâmûs III. 269).

tabî‘at: Mizaç, yapı, karakter (MŞ 9a, 17b; HS 6b). < Ar. tabî‘at (Kâmûs II. 230).

talak: Dalak (MŞ 2b, 15a, 80b, 126b; HS 8b, 28a, 62a). < tala:k (EDPT 495).

tamar: Damar (MŞ 3a, 13b, 25b; HS 7a). < tamar/tamır (EDPT 509).

tamâ: Regl olmak (MŞ 83b). < Ar. tamâ (Kâmûs I. 8).

tasalandurmak: Kaygılandırmak (MŞ 97a); bk. *tasa*.

ţā‘ûn: Veba (MŞ 33b, 157b). < Ar. ţā‘ûn (Stein. 806).

temregü: Temriye (MŞ 131b).

ten: Ten (MŞ 6b, 126a, 118b). < Far. ten (Stein. 326).

tenkiye: Şırınga ile bağırsağa ilaç vermek, lavman. (MŞ 39a, 103b, 138b; HS 23a)

tercümāneyn: Dil altında bulunan bir çift damar (HS 55a).

teşennüc: Damar büzüşmesi, spazm (41b, 61a, 94b; HS 17a, 35a). < Ar. teşennüc (Stein. 303).

teşhiş: Teşhis (MŞ 1b). < Ar. teşhiş (Stein. 302).

ţinjî: Başta incir çekirdeği gibi beliren bir cilt hastalığı (MŞ 141a). < Ar. ţinjî ‘a fig’ (Stein. 344).

tohme: Hazımsızlık, peklik (MŞ 25b, 27b, 75a; HS 17b, 46b). < Ar. tuħ-me (Stein. 289).

tohmeli: Hazımsızlık çeken kimse (MŞ 6b); bk. *tohme*.

ţomaġu: Nezle (MŞ 26; HS 28a); krş. *nāzle; zūkām*. < tuma:ġu (EDPT 505).

ţomurmak: Kanamak (MŞ 31b, 55b).

ţoncıkmağ: Bunalmak, havasızlıktan sıkılmak (HS 20b, 22a, 56a).

ţoġuz başı: Bir tür çıban (MŞ 137a). toġuz: < toġuz ‘pig’ (EDPT 527). baş: bk. *baş*.

ţopuk: Topuk (MŞ 32b, 113b, 117a). < tobık (EDPT 437).

ṭudak: Dudak (MŞ 33b, 82a). ~ tîtaḵ (EV 491).

ṭuluḡ: Şakak (MŞ 38a, 45a; HS 15b). < tulunḡ (EDPT 501).

-U-

uçuk: Uçuk, havale (MŞ 38a, 43a, 161b); krş. *ümmü's-şıbyān*. < uçuk (EDPT 22).

uçuklu: Havale hastalığı olan (MŞ 43b, 162a); bk. *uçuk*.

unitsaḡu: Unutkanlık (HS 41a); bk. *unitḡan*.

uyluk: Uyluk (HS 10a, 37b). < uḍluk (EDPT 55).

uyuşmak: Uyuşmak, duyarsız duruma gelmek (MŞ 54b, 61a, 102a). < uḍış- (EDPT 73).

uyuz: Uyuz hastalığı (MŞ 13b, 128b, 129b, 131a, 177b; HS 15a, 28a).

-Ü-

ümmü's-şıbyān: Uçuk, havale (MŞ 33b, 162a; HS 17a); krş. *uçuk*.

üşilenmek: Yelpazelenmek, havalanmak (HS 56a); bk. *üşilemek*.

-V-

vaca'-ı mafāşıl: Eklemler ağrısı (MŞ 18b, 36b, 116b, 118a); krş. *bendük-şeler ağrısı*.

vebā: Veba (MŞ 158a, 160; HS 28b); krş. *ṭā'ün*. < Ar. vebā “ṭā'ün” (Kâmûs I. 61).

verem: Şiş, ur, çıban (MŞ 18a, 61b, 136a, 158a, 188a; HS 44a). < Ar. verem (Kâmûs III. 574).

verid: Toplardamar (HS 60b, 61b). < Ar. verid ‘The jugular vein on either side of the neck’ (Stein. 1465).

vesvās: Kuruntu, vesvese (MŞ 170b). < Ar. vesvās (Kâmûs II. 304).

-Y-

yābis: Kuru özelliğe sahip nesneler, kuru mizaç (MŞ 21a, 22a, 89a);

yaḡır: İki kürek kemiği arası (MŞ 66a, 106a, 107b; HS 38a).

yan ağrısı: Zatülcenb (MŞ 170b); krş. *zātü'l-cenb*.

yan başı: Kalça kemiğinin üst kısmı (MŞ 113b; 117a). yan: bk. *yan ağrısı*. baş: bk. *baş*.

yar: Salya (MŞ 53a, 63b, 76a); krş. *salıyar*; *lu'āb*. < yar (EDPT 953). yara: Yara (MŞ 143a). ~ yara (EW 189).

yaraḵān: Sarılık hastalığı (MŞ 80b, 81b; HS 36a). < Ar. yaraḵān, yaraḵān (Stein. 1530).

yaraḵān-ı aşfar: Sarılık hastalığının bir türü (MŞ 80b).

yaraḳān-ı esved: Kara sarılık (MŞ 82a).

yaraḳānlu: Sarılık hastalığı olan kimse (MŞ 28b, 68a); bk. *yaraḳān*.

yatlu: Kötü (MŞ 76a). ~ yatlı ‘Yaramaz kötü, aşağılık (kişi)’ (DS 4202).

yoş: Kamaşma, diş ve göz kamaşması (MŞ 49a). < yoş (EDPT 976). ~ yoş (II) ‘Yabanıl’; yoş (III) ‘beceriksiz’ (DS 4299).

yumrı: Yumru, ur (MŞ 62b, 127b). < yumur (EDPT 937).

yüklü: Gebe (MŞ 8b, 28b, 109b; HS 12a).

yürek: Yürek (MŞ 14a, 19b, 78a, 79b; HS 36a, 58a); krş. *ḳalb*. < yürek (EDPT 965).

yürek ditremesi: Kalp çarpıntısı (MŞ 79a). *yürek*: bk. *yürek*. ditremek: < titre:- ‘to shiver, shake’ (EDPT 460).

yürek oynaması: Taşikardi, kalp sıkışması, nefes darlığı (MŞ 78a, 79b, 186b; HS 36a, 58a);

yüz: Yüz, çehre (MŞ 18a, 22a, 154b; HS 14a, 16b); krş. *beḳiz*. < yü:z (EDPT 983).

-Z-

za ‘f-ı kebid: Karaciğer bozukluğu (HS 44b).

zaḥm: Yara (MŞ 143b); krş. *yara*. < Far. zaḥm (Stein. 611).

zaḥır: Bağırsak iltihaplanması, dizanteri (MŞ 26a, 85a, 99a; HS 61a); krş. *iç ağrısı*.

zātü’l-cenb: Zatülcenp, satlıcan (MŞ 19b, 32a, 80a; HS 62b).

zātü’r-riye: Zatürre (MŞ 31b, 72a; HS 23b, 61a); krş. *şavşa*. < Ar. zā-tü’r-riye (Stein. 556).

zātü’ş-şadr: Zatülcenp, satlıcan (MŞ 57a); krş. *zātü’l-cenb*. < Ar. zā-tü’ş-şadr (Stein. 556).

zeleḳu’l-em ‘ā: İshal, diyare (HS 61a).).

zerebu’l-em ‘ā: Bağırsakların sıyrılıp iltihaplanması (HS 61a).

zihn: Zihin (MŞ 6a, 17b, 34a, 137b; HS 45b). < Ar. zihn (Stein. 560).

zīḳu’n-nefes: Nefes darlığı, astım, tıknafes (MŞ 31b, 72b, 73a; HS 56a).

zücāciye: Gözün bölümlerinden biri (HS 50b). < Ar. zücāc ‘cam’ (Kāmûs I. 406).

zūsintāriye: Dizanteri (MŞ 24b, 73b, 74a). < Ar. züsintāriye (Stein. 559).

zūkām: Nezle (MŞ 7b, 53a, 121a); krş. *nāzle*; *ṭomaḡu*. .Ar. zūkām

İlaç Olarak Kullanılan Türkçe Bitki Adları:⁴

XIV-XV. yüzyıl metinlerinden derlediğim ilaç olarak kullanılan Türkçe bitki adları yaklaşık 175 adettir. Bunların bazıları Türkç ve yabancı kökenli olmak üzere iki ögeden oluşan birleşik sözcük niteliğindedirler: acı bakla, acı marul, ağır kesdâne, gök süsen, daş kerfesi, qarğa sabunu, kulunc otı gibi.

Türkçenin, bitki adları bakımından çok zengin olması dolayısıyla, ilaç olarak kullanılan bitki adları oranı oldukça yüksektir. Hekimlerin Arapça, Far-şça gibi bitki adlarını çoğunlukla Tükçe karşılıklarıyla yazdıkları anlaşıyor.

acı bakla: Yabani bakla (*Lupinus termis*); (MŞ 73b).

acı marul: Yaban marulu, karahindiba, arslandişi (*Taraxacum officinale*).

ağır kesdâne: Acıçığdem (*Colchicum autumnale*); bk. yund dişi; (MŞ 166a).

ağac kavunu: Ağaçkavunu, *turunç* (*Citrus medica*); (Edv. 44b; MŞ. 79a, Ydg. 202b).

ağu ağacı: Zakkum (*Nerium oleander*); (Edv. 46b; MŞ 129a; Ydg. 295a).

ağu kunduzu: Aksırıkotu, kündüs (*Gypsophila struthium*). krş. *çoğan*; (MŞ 128a.).

ağça ot: Bu adla hangi bitkinin kastedildiği bilinmiyor.

alma: Elma (*Pirus malus*); (Edv. 35b; MŞ 77b; Ydg. 14b).

aluç: Alıç (*Crataegus azarolus*).

anduz: Andız otu (*İnula helenium*); (MŞ 14a; Ydg. 318b)..

arduc: Ardıç ağacı ve yemişi (*Junperus*); (Edv. 63b; MŞ 73b; Ydg. 176a).

arpa: Arpa (*Hordeum*); (Edv. 59b; HS 13; Mcr. 20b; MŞ 77b; Ydg. 41a).

ayıt: Ayıt otu, hayıt (*Vitex agnus-castus*). (Edv. 9a; MŞ 150a; Ydg. 248b).

ayruk: Ayrikotu (*Cynodon dactylon*); (MŞ 103b).

ayva: Ayva (*Cydonia oblonga*); (Edv. 54b; HS 13b; MŞ 4b; Ydg. 321a).

bağa yaprağı: Sinirotu (*Plantago*); bk. sinjirlüce ot. (MŞ 171a).

baladı otı: Ayıgülü, şakayık (*Paoenia officinalis*); (MŞ 162a).

baldıran: Baldıran otu (*Conium maculatum*);

baldırı kara: Baldırıkara (*Aspelinum adianthum*); (Edv. 45a; MŞ 64b; Ydg. 297).

ballık: Sarı sütleğen, balıkotu (*Euphorbia helioscopia*). (MŞ 60a).

bañ: Ban otu (*Hyosciamus niger*). (HS 67b; Mcr. 9b; MŞ 50a; Ydg. 179b).

⁴ Zafer Önlr: "XIV-XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları", *Kebikeç*, S 18 (2004): s. 273–301.

beg b rki: Kadife i egi, horozibi i (*Fumaria officinalis*); (Edv. 11b; M  131a

b   barma : Be parmak otu (*Potentilla reptans*);

bo a dikenini: Develması, g  dikenini (*Eryngium campestre*). (Ydg. 313b).

boy:  emen otu: (*Trigonella foenumgraecum*); (Edv. 45b; HS 9b; Mcr. 35b; M  75b; Ydg. 42b).

b  r lce: B  r lce (*Vigna sinensis*). (Edv. 11b; M  22a; Ydg. 260b.

b   rtlen: B   rtlen (*Rubus caesus*). (Edv. 44a; M  60a; Ydg. 316b).

bu day: Bu day (*Triticum aestivum*).

bur   : Bu    (*Vicia ervilia*). (Edv. 44b; M  131a; Ydg. 326b).

butra : Pıtırak (*Tribulus terrestris*); kr . dem r dikenini.

buyan: Meyan, meyan k   

 adır  i e i: Kuzusarma ı ı, bir t r sarma ık (*Convolvulus arvensis*). (Ydg. 257b

 a  ur:  a  r otu,  av  r otu (*Ferula elaeochytris*);

 ak r dikenini:  ak rdikenini (*Eringium campestre*); (Edv. 44b; M  9a; Ydg. 223b)..

 am:  am a acı (*Pinus*). (M  119b; Ydg. 316b).

 a  r:  av  r otu; bk.  a   r. (M  150b; Ydg. 319a).

 ayan otu:  ayanotu (*Polygonum bistorta*); kr .  ı yan otu. (M  107a).

 et  k otu: Kediotu (*Hordeum murinum*);

 ı yan otu:  ı yanotu; bk.  ayan otu. (M  107a).

 i dem:  i dem (*Crocus cancellatus*); (Edv. 45a; Mcr. 25b; M  49ab; Ydg. 243a

 iri otu:  iri otu(*Asphodelus*); kr .  iri lik. (M  60a; Mcr. 35b; Ydg. 304b).

 ivit:  ivit otu (*Indigofera tinctoria*);

 o an:   ven (*Gypsophila struthium*); kr . a   kunduz ; tuzla otu. (Edv. 43b; M  52a; Ydg. 220a).

  lmek i otu: Y dig r-  İbni  erif de (Ydg. 292a) yalnızca bir kez belirleyebildi im bu terimin hangi bitki olduğu anla ılmamaktadır.

Çörek otu:   reotu (*Nigella damascena*). (Edv15a; HS 30b; Mcr. 26b; M  39b; Ydg. 178a).

da  kerfesi: Yabancı kereviz (*Petroselinum oreoselinum*); (Ydg. 118a).

del ce bakla: Yaban  bakla (*Lupinus albus*); (M  152b; Ydg. 88b).

demür diken: Demirdiken (Tribulus terrestris); (Edv. 44b; MŞ 68b; Ydg. 111b). krş. butrak,.

deniz soğanı: Adasoğanı. (Ydg. 319a).

deve şabanı: Devetabanı (Cyclamen coum); (MŞ 39b).

dilkü taşagi: İtkasarı (Orchis hircina); krş. it keseri; süg. (Edv. 44b; MŞ 99a).

dilkü üzümü: İtüzümü (Solanum nigrum); krş. it üzümü. (MŞ 65b).

dopalak: Topalak; bk. topalak. (Edv. 17a).

durağ otı: bk. torağ otı. (Edv. 17a).

dülcek dibi: Eşekhiyarı (Ecballium elaterium); Arapça karşılığı olan kıîşâu'l-ħhimâr (eşek diken) terimi aynı metinlerde yaygındır.

ebem gömeci: Ebegümeci (Malva sylvestris); (Edv. 44a; Mcr. 37a; MŞ 91; Ydg. 42a).

erük: Erik (Prunus dornestica); (Edv. 48a; HS 66b; Mcr. 17a; MŞ 7b).

eşek turpı: Bayırturpu, yabani kaşık otu (Armoracia rustica). (Edv. 6b; MŞ 60a; Ydg. 22a).

gelincük: Gelincik çiçeği (Papaver rhoeas); (MŞ 48a).

geven: Geven diken (Astragalus); (MŞ 87a).

gögem: Gövemerigi, çakaleriği (Prunus spinosa); (MŞ 62a; Ydg. 184b).

göksusen: Mavizambak (Lilium candidum). (Mcr. 38b; MŞ 70a; Ydg. 280b).

güneyik: Hindiba (Cichorium endiva); krş. göyinek.

günlük: Günlük ağacı ve bundan elde edilen zamk. ak günlük (Bosvellia) ve kara günlük (Cortex styracis) olmak üzere iki türü bilinmektedir. (Edv. 54b; Mcr. 17a; MŞ 18a; kara g. Ydg. 187b; ak g. HS 53a).

güyeğü otı: Güveği otu (Origanum vulgare); (Edv. 37b; MŞ 71b).

hatun tuzluğu: Hatun tuzluğu, diken üzümü, karamuk diken (Berberis crataegina); (HS 22b; MŞ 10a). -

ılğun: Ilgın ağacı ve yemişi (Tamarix tetrandra); (Edv. 8a, 14a; MŞ 65a, 147b, 113a; Ydg. 107b).

ıpar yavşan: Pelin otu (Artemisia absinthium); (MŞ 9b, Ydg. 217a)

ısırgan diken: Isırgan otu (Urtica); (Edv. 6a; MŞ 137a; Ydg. 186b).

igde: İgde (Elaeagnus angustifolia). (Edv. 45a; HS 13b; MŞ 98b; Ydg. 205b).

iki kardaş kanı: Kardeşkanı ağacı (Calamus draco); (HS 9b; MŞ 142b; Ydg. 198b).

it burnı: Yabani gül, kuş burnu (Rosa canina) (MŞ 89a).

it keseri: İtkasarı (Bunium bulbocastanum). krş. *dilkütaşığı; süg.* (MŞ 84b).

it siki: Beyaz köpek ayası (Marrubium vulgare).

it üzümü: İtüzümü, köpek üzümü (Solanum nigrum). (Edv. 44a; HS 15a; MŞ 75b; Ydg. 74a).

kabak: Kabak (Cucurbita). (Edv. 52a; HS, 67a; Mcr. 36a; MŞ 26b; Ydg. 226b).

kadun tuzluğu: Dikenüzümü (Berberis crataegina); krş. *hatun tuzluğu.* (Edv. 45a; MŞ 76b;).

kaluğan: Bir tür deve dikenini, kalgan (Cardaus acarna). (MŞ 98a). DS’de *kalgan* “Deve dikenini” (s. 1901); *kangal* (*kaluğan, kangaldikaeni, kangal, kongol*) “Devedikenini” (s. 2621) açıklamasıyla iki ayrı maddede yer almıştır.

kamış: Kamış, saz (Pharagmites australis). krş. *kasab* (Edv. 46a; HS 15a; Mcr. 39a; MŞ 56b).

kara ağaç: Karaağaç (Ulmus). (MŞ 146a).

kara başlu: Karabaş otu, keşişotu (Lavandula stoechas); (Ydg. 73a).

kara çaltı(k): Böğürtlen (?). (Ydg. 111b, 243b).

kara erük: Kara erik (Rhamnus frangula). (Ydg. 272a).

kara harif: Çörek otu (Nigella damascena); krş. *karaca otu.* (Ydg. 82a)

karaca otı: Çörek otu (Nigella damascena); krş. *çörek otu; kara harif.* (MŞ 95a; Ydg. 225b).

karğa düğlegi: karğa dölegi, ebuçehil karpuzu (Ecballium elaterium); (MŞ. 165b).

karğasābunı: Sabunotu (Saponaria officinalis); krş. *köpürtgen.* (Ydg. 269b).

karlançuç: Kırlangıç otu (Chelidonium majus); (Ydg. 181b).

kaşnı: Kadiağacı, şeytanboku bitkisinden çıkarılan bir tür tıbbi zamlık (Ferula assa-foetida); (Edv. 31a; HS 68a; MŞ 63a).

katır kuyruğı: Katırkuyruğı bitkisi (Anagyris foetida); (Edv. 44b; MŞ 113a).

kavun: Kavun (Citrullus melo). (Edv. 58b; HS 65b; MŞ 77a; Ydg. 30a).

kaya kuruğı: Aayaaorugu (Cedum acre). (Ydg. 302b).

kaysı: Kayısı (Prunus armeniaca); (HS 66b). bk. *kaysı* (EW 223).

kaz ayağı: Kazayağı otu, ak pazı (Chenopodium album); (Ydg. 137a).

kaz yağı: Kazayağı otu; bk. *kaz ayağı.* (Edv. 57a).

keçi boynuzu: Keçiboynuzu (Ceratonia siligua); (Edv. 74a; Mcr. 42b; MŞ 26a; Ydg. 14b).

kene ağacı: Keneotu (Sicinus communis); (Edv. 46b; MŞ 40b).

kenevür: Kenevir (*Cannabis sativa*). (Edv. 43b; MŞ 52b; Ydg. 249b).

kerdeme: Tere otu (*Lepidium sativum*); (Edv. 34a; MŞ 48a). (<Gr. *Χαρδαμουν* Rdh. 1536)

kızıl boya: Boya kökü, kızıl boya kökü (*Rubia tinctorum*); (Mcr. 39a; MŞ 128a; Ydg. 75a).

kızıl ağaç: Kızıl ağaç (*Alnus*). (MŞ 47b). TSz'de "Kızıl söğüt" (s. 2539) olarak açıklanan terim sıfat öbeği tarzında türetilmiştir.

koruk: Olgunlaşmamış ham üzüm; (Edv. 50b; HS 52b; Mcr. 33b; MŞ 23b; Ydg. 32a).

kovan otı: Kovanotu (*Melissa officinalis*); (Ydg. 177a, 293b).

köpürtgen: Çöven otu, şam çöveni (*Saponaria officinalis*);

kulinc otı: Havlincan (*Galanga officinalis*); (Ydg. 215a).

kunduz taşığı: Cavşir otu ve bundan elde edilen bir tür zamk, macun (*Ferula elaeochytris*); (Edv. 31b; MŞ 36b; Ydg. 169b). krş. *oğlan aşısı*.

kurd bağı: Kurtbağı (*Ligustrum vulgare*); (Ydg. 174b).

kuş burnı: Kuşburnu, yaban gülü (*Rosa canina*); (Ydg. 219a).

kuş etmegi: Kuşkeği (*Polygonum bistorta*); (Ydg. 245a).

kuzgun otı: Eğreli otu (*Driopteris filix-mas*). (Edv. 45a; MŞ 93b).

kuzi butrağı: Koyun otu, kasıkotu (*Agrimonia eupatoria*); (Ydg. 198b, 234b,).

kuzi kulağı: Kuzukulağı (*Rumex acetosella*); (Edv. 53b; HS 22b; MŞ 82a).

marşama: Keklikotu, barsama, bk. varsama; (MŞ 39b).

oğlan aşısı: Cavşir ağacı ve bu ağaçtan çıkarılan zamk (*Ferula elaeochytris*); (HS 68a; MŞ 71b). krş. *kunduz taşığı*.

oğlan otı: Oğulotu, melisa (*Melissa officinalis*); (MŞ 78b).

oğul otı: Oğulotu, melisa (*Melissa officinalis*); (MŞ 78b; Ydg. 70a). bk. *oğlan otı*.

pazu: Pazi, yabani pancar (*Beta vulgaris*); (HS 24b; MŞ 21b; Ydg. 42a).

pelin: Pelin otu (*Artemisia absinthum*); (Ydg. 76a). Aynı metinlerde eski Yunancadan kaynaklanan *afsenin* biçimi de yaygındır.

pelit: Pelit (*Quercus*); (MŞ 59a, 103a).

peygamber çiçeği: Peygamberçiçeği (*Centaurea cyanus*); (Ydg. 173a).

sarımsak: Sarmısak (*Allium sativum*) (Edv. 44a; HS 12a; Mcr. 13b; MŞ 29b; Ydg. 51b).

sarmaşuk: Sarmaşık (*Hedera helix*); (Edv. 23a; MŞ 73b; Ydg. 225a).

şaru boya: Sarıboya otu (*Serratulatinctoria*); (Edv. 27a; MŞ 49a).

semüz otı: Semizotu (*Portulaca oleraceae*); (MŞ 66a; Ydg. 220a).

semüzlik: Semiz otu (*Portulaca oleraceae*); (MŞ 102a). krş. *semüz otı*.

serçe dili: Kuşotu (*Stellaria media*); (Edv. 71b).

serküle: Seylan kurşun kökü (*Plumbago zeylanica*); (MŞ 130b; Ydg. 39a, 180a).

şığır dili: Sığır dili (*Anchusa officinalis*); (Edv. 51a; HS 14a; MŞ 71a; Ydg. 106a).

şığır gözü: Sarı papatya (*Anthemis nobilis*); (Ydg. 122b).

şığır kıyruğu: Sığırkıyruğu (*Verbascum*); (Edv. 27b; MŞ 87a; Ydg. 40a)

şıjırlü ot: Sinirotu; bk. *şıjırlüce ot*. krş. *bağa yaprağı*; *şıjırlüce ot*; *şıjırlüce yaprak*. (MŞ 39b).

şıjırlü yaprak: Sinirotu; bk. *şıjırlüce ot*. (Ydg. 111a).

şıjırlüce ot: Sinirotu (*Plantago*); (Edv. 51b; MŞ 126b; Ydg. 175b).

şıjırlüce yaprak: Sinirotu; bk. *şıjırlüce ot*. (Edv. 44a; Ydg. 307b).

şoğan: Soğan (*Allium cepa*). (Edv. 70b; Mcr. 16b; HS 66a; MŞ 153a; Ydg. 10a).

sorkun: Sepetçi söğüdü (*Salix viminalis*); (MŞ 153b).

sögüt: Sögüt (*Salix*). (Edv. 23b; MŞ 138a; Ydg. 129a).

şu şıçanı otı: Yalnızca Müntahab-ı Şifâ'da geçen terim aynı eserde şöyle tanımlanmaktadır: "... *şu şıçanı otı şu üzerinde olur; kök olmaz, uşacuk bir birine yapışur...*" (MŞ. 84b).

şu teresi: Su teresi (*Nasturtium officinale*); (MŞ 41a; Ydg. 137a).

şu yarpuzu: Su nanesi, varsama otu (*mentha aquatica*); (MŞ 113a).

sumak: Sumak ağacı ve tohumu (*Rhus coriafia*); (Edv. 54a; HS 9b; Mcr. 31b; MŞ 6a; Ydg. 11b).

südlüce ot: Sütlegen (*Euphorbiaeplis*); (Ydg. 220b). bk. *südlügen*.

südlügen: Sütlegen (*Euphorbia peplis*); (Edv. 21b; MŞ 91b; Ydg. 2a). krş. *südlüce ot*.

süg: Tilkitaşağı, itaksarı (*Orchis hircina*); (MŞ 38a, 59a; Ydg. 201b, 202b).

sünnetlüce ot: Yoğurtotu, çobansüzeği, sünnetliceot (*Galium aparina*); (Ydg. 220b).

T

tağ üzümü: Mevzek (*Delphinium straphisagra*);

taru: Darı (*Panicum uiliaceum*). (Edv. 45a; HS 13b; MŞ 22b; Ydg. 169b).

teke saçalı: (*Tragopogon porrifolius*); (Edv. 45a; MŞ 98b).

temürhindi: Demirhindi (*Tamarindus indica*); (Edv. 14a; HS 16a; Mcr. 18a; MŞ 6a; Ydg. 74b).

tomalan: Domalan, arapmantarı, keme (*Tumer aestivum*). (Edv. 74a; MŞ 27a).

tonuz ağırşığı: Şalgam (*Brassica rapa*); (Ydg. 39a).

topalak: Kırkboğum, suut kökü (*Cyperus rotundus*); (Edv. 44a; Mcr. 26a; MŞ 56b; Ydg. 107b).

torak otı: Dereotu, rezene (*Anethum graveolens*); (Edv. 45a, HS 60a; Mcr. 13a; MŞ 82a; Ydg. 51b).

tuzla otı: Çogan (*Saponaria officinalis*); krş. *çoğan*.

üzüm: Üzüm (*Vites vinifera*). (Edv. 31a; Mcr. 38a; HS 24a; MŞ 4a).

V

varşama: Keklikotu, barsama otu (*Mentha aquatica*); (MŞ 45a). krş. marşama.

venbelotu: Cehri, boyacıdiken, çeşitli türleri bulunur (*Rhamnus*). (Edv. 41b).

Y

yabân sarmısağı: Yabanî sarmısak (*Teucrium scordium*); (Mcr. 20b; Ydg. 82a, 118a).

yabân şoğanı: Adasoğanı (*Urginea maritima*); (MŞ 143b,; Ydg. 121b).

yantağ: Yandak, devediken, (Ononis sinosa); (Edv. 41a; MŞ 76b).

yarpuz: Yarpuz (*Mentha pulegium*); (Mcr. 31a; MŞ 77a; Ydg. 52b).

yavşan: Yavşan, pelin; çok değişik türleri bilinen bir bitkidir (*Artemisia*); (MŞ 125b). *acı yavşan* (MŞ 51b); *şaru yavşan* (MŞ 156b).

yılan bıçağı: Yılanbıçağıotu (*Dracunculus vulgaris*); (Edv. 44b; MŞ 71a).

yılan boncuğı: Danaayağı, yılanboncuğı (*Arum maculatum*); bk. yılan yasduğı; (Edv. 8b; MŞ 128a, 131b, 141a).

yılan sarımsağı: Yabanî sarmısak. (?) (Mcr. 20b; MŞ 71a, 154a).

yılan yasduğı: Danaayağı (*Arum maculatum*); bk. *yılan boncuğı*.; (Ydg. 221a).

ylğun: Ilgın ağacı ve yemişi (*Tamarix tetrandra*); bk. ılğun; (Ydg. 176a).

yonca: Yonca (*Trifolium*); (Edv. 46a; Ydg. 136a).

yund dişi: Ağır kestane, acıçığdem (*Colchicum autumnale*); krş. ağır kesdane; (Edv. 42b).

yüzerlik: Yüzerlik otu (*Peganum harmala*); (Mcr. 21a; MŞ 109b; Ydg. 181a; Edv. 6a)

1) Hablar

2) Macunlar⁵

Hamur kıvamında ilaç anlamına gelen Arapça kökenli bu sözcük, bir grup ilacın genel adı olarak karşımıza çıkar. Bunlar çeşitli bitki, besin ve maddelerin belirli işlemlerden geçirildikten sonra elde edilen ilaçlardır.

3) Matbuhlar

Gene macunlar grubu içinde yer alan ilaçların bir bölümü de *matbuh* olarak adlandırılırlar. Arapça ‘pişirilmiş’ anlamına gelen bu sözcük kaynatılarak ya da pişirilerek hazırlanmış ilaçları anlatır. Diğer ilaçlarda olduğu gibi bileşiminde genel olarak, temel öge olan maddenin adıyla adlandırılırlar. Bunlardan ikisinin yapılışına şu örnekleri verebiliriz:

4) Şarablar (şerbetler)

Bunlar çeşitli bitki ve maddelerle yapılan şuruplardır.

5) Yakılar ve Merhemler

İki genel gruptan oluşan bu tür ilaçlar içerisinde merhemlerden en çok bilinenlerden ikisinin yapılışı, *Müntahab-ı Şifâ*’da şöyle verilmektedir:

6) Lu ‘ûklar

Yalamak yoluyla alınmak üzere hazırlanmış ilaçlardır. *Lu ‘ûk* terimi Arapça’da ‘yalanacak macun’ anlamına gelir. Macunlardan bir tür sayılabilecek bu ilaçlardan en çok bilinenlerine *Müntahab-ı Şifâ*’dan şu örnekleri verebiliriz:

7) Sufûflar

Arapça, ‘dövülerek toz hâline getirme yoluyla yapılan ilaç’ anlamındaki *sef* sözcüğünün çoğulu olan *sufûf* toz biçiminde hazırlanan bir grup ilacın genel adıdır. Bunlar da ya bulucusunun adı ya da yapılarındaki temel maddenin adıyla anılırlar. Bir fikir verebilmek amacıyla bunlardan ikisinin yapılışını aktarmakta yarar vardır:

sufûf ki Arastatâlis Zülkarneyn’i için düzdi, qarın geçdüğine ve ma ‘da fâsid olduğına ve yaraķān rencine ve ağız koxusına ve unıtsaklıķa ‘azım fâyide kıılır ve ta ‘āmı hazm eder ve gönli feraķ kıılır. otları kıfa ve sâdec-i hindî ve heyl ve ‘ūd-ı hindî ve asârün ve maştakî ve helîle-i kâbilî çekürdeksüz ve peleng ve nâr-ı müşk ve nâr-ı kayser ve kimnün ve dârçînî ve ruvâla ve fulful ve dar-ı fulful ve zencebîl ve karanful ve her birinden berâber alalar ve edviye kadar nebât şeker katalar, bu otları irerek döğeler ve hacet vaktında beş direm yeyeler, ol zıkr olınan illetlerden halâş bulalar.. (Müntahab-ı Şifâ, 172a/9).

⁵ Kebîkeç, Yıl: 3, s. 6 (1998): 157–168.

TDK TÜRKÇE SÖZLÜK'TE SALGIN TERİMLERİ

*Mustafa ARGUNŞAH**

2020 yılının Mart ayında salgının ülkemizde de başlamasıyla birlikte bir kısmı Türkçe, bir kısmı da Batı dillerinden alıntı birçok terim dilimize girdi. Televizyonlar yanında sosyal medyada sıkça geçen bu terimlerden bazıları, tıp bilimcilerin yakından tanıdığı, meslek alanı içerisinde kullandıkları terimler olsa da alan dışındaki halk kitlesi için oldukça yabancıydı. Bu süreçte Türkçeye duyarlı kişiler ve bazı sivil toplum örgütleri alıntı kelimeler için Türkçe karşılıklar önermeye başladı. Bunların içerisinde ciddiye alınabilir nitelikte olanlar bulunduğu gibi Türkçenin kurallarına aykırı olanları da vardı. Salgının başladığı dönemden itibaren TDK Güncel Türkçe Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu çalışanları olarak bu terimleri yakından takip etmeye, aramızda tartışmaya başladık. Öncelikle Türkçe Sözlük'teki salgınla ilgili terimleri çıkardık, bunların eksik ve az da olsa yanlışlıklar içerdiğini gördük. Çalışmamız sürerken Türk Dili dergisinin 821. sayısında (Mayıs 2020) TDK Bilim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Hayati Develi'nin ve Kurumun eski üyelerinden Prof. Dr. Hamza Zülfikar'ın konuyla ilgili makaleleri yayımlandı. Adı geçen iki makalenin yanı sıra çeşitli kaynaklar ve Kurumun genel ağ sayfasında yayımlanan çeşitli alanlarla ilgili terim sözlüklerinden yararlanarak oluşturduğumuz verileri bir araya getirerek değerlendirdik. Ayrıca çeşitli yayın organlarında ve sosyal medyada tartışılan terimleri de göz önünde bulundurarak bir "Salgın Terimleri Sözlüğü" hazırladık.

Güncel Türkçe Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu'nda görev yapan öğretim üyeleri ve uzmanlarla birlikte hazırladığımız, son şeklini uzman Belgin Aksu Tezcan ile birlikte verdiğimiz bu çalışmayı kol başkanı olarak sizlerle paylaşmak istiyorum. Teklif ettiğimiz terimler burada tartışılırsa doğruya ulaşmamız mümkün olacak ve Türkçe Sözlük daha da zenginleşecektir.

Türkçe Sözlük'te bulunup herhangi bir değişiklik yapmadığımız terimleri bu çalışmaya dâhil etmedik. Eğer sözlükte bulunan kelimenin anlamında bir yenilenme meydana gelmişse onlara yer verdik. Yenilenen terimlerin

* Prof. Dr., Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Dili Bölümü.

eski biçimini ve Türkçe Sözlük'ün 2011 yılındaki baskısının hangi sayfasında geçtiğini de gösterdik. Sözlükte yer almayıp ilk defa eklenen kelimeler için herhangi bir uyarıda bulunma gereği duymadık. Görüleceği gibi, buradaki terimlerin birçoğu sözlüğe ilk defa girmektedir.

bağışık† sf. hlk. 1. Herhangi bir ödevin veya yükümlülüğün dışında kalan: “Görev yaptıkları sıradaki sözlü açıklama ve davranışlar bakımından yargısal kovuşturmalardan bağışık olacaklardır.” -İ. Soysal. **2. tıp** Bazı mikroplara karşı aşı veya doğal yolla direnç kazanmış olan; immün: *Çiçek aşısı, çiçek hastalığına karşı insanı bağışık kılar.*

Eski biçimi: **bağışık† sf. hlk. 1.** Herhangi bir ödevin veya yükümlülüğün dışında kalan, muaf. **2. tıp** Bazı mikroplara karşı aşı veya doğal yolla direnç kazanmış olan: *Çiçek aşısı, çiçek hastalığına karşı insanı bağışık kılar.* (TS 2011: 228)

bağışıklama a tıp Bağışıklamak işi: “Bağışıklama, aşılar dışında bir de bağışık serumlar kullanılarak yapılır.” -S. Metintaş vd.

bağışıklamak (-i) Bağışık duruma getirmek.

Develi, “bağışıklık” teriminin Fransızcadan giren *immünite* kelimesinin karşılığı olduğunu fakat Türkiye’de yanlışlıkla *immün* kelimesi yerine kullanıldığını belirtir (Develi 2020: 8).

bulaş a. tıp bk. bulaşı

Yaygın olarak kullanılmış olsa da Türkçenin kurallarına aykırı olarak türetilen bu kelime doğru biçimi olana “bulaşı”ya gönderilmiştir. Türkçe Sözlük sisteminde bk. kısaltmasıyla yapılan göndermeler türetilen kelimenin kullanılmasının tavsiye edilmediğine işaret etmektedir.

bulaşı a. tıp Bulaşıcı bir hastalığın taşıyıcılar yoluyla başka bir canlıya geçmesi; bulaşma, kontaminasyon.

Fransızca “enfeksiyon” kelimesi için de “bulaşı” karşılığı teklif edilmişse de doğru bulunmamıştır.

bulaşıcı† sf. Birinden başkasına geçen, bulaşan; geçici, sâri.

Eski biçimi: **bulaşıcı† sf.** Birinden başkasına geçen, bulaşan, sâri. (TS 2011: 408)

bulaşlı sf. tıp Hastalık bulaşmış olan; enfekte.

bulaşma† a. 1. Bulaşmak işi; sıvaşma, sıvışma. **2. tıp ►** Bulaşı.

Eski biçimi: **bulaşma† a.** Bulaşmak işi. (TS 2011: 408)

bulaştırıcı sf. tıp Bulaşıcı hastalığı taşıyan ve başkalarına bulaştıran: “Deniz ve havuz suları bulaştırıcı olabilir.” -A. Çankırılı.

cerrahi maske *a.* Hastalık etkenlerinin geçişini engellemek amacıyla ağız ve burun bölgesine takılan, tek kullanımlık, kişisel koruyucu donanım; tıbbi maske: “*Sokakta herkes tıpkı bizim gibi cerrahi maske taktı.*” -A. Y. Güner.

değişim† *a. biy.* ► Mutasyon.

Eski biçimi: **değişim** *a. biy.* Genlerde veya kromozomlarda oluşan hasara bağlı olarak ortaya çıkan ve sonraki kuşağa aktarılabilen kalıcı hücresel değişiklik; mutasyon (TS 2011: 610).

Sözlüğün 1983 yılı baskısından itibaren Fransızca “mutasyon” terimi için Türkçe karşılık olarak türetilen “değişim” sözü tıp bilimcileri ve halk tarafından kullanılmamıştır. Alıntı “mutasyon” sözünün yaygınlık ve tanınırlığının yüksek olması sebebiyle tanım orada verilmiştir.

dezenfeksiyon† *a. Fr. désinfection tıp* Canlı ve cansız yüzeylerdeki hastalık yapma özelliği olan bakteri, virüs vb. mikroorganizmaların kimyasal maddeler kullanılarak etkisizleştirilmesi veya yok edilmesi işlemi.

Eski biçimi: **dezenfeksiyon**† *a. Fr. désinfection tıp* Cansız yüzeylerdeki hastalık yapma özelliği olan bakteri, virüs, parazit gibi mikroorganizmaların kimyasal maddeler kullanılarak sayıca, türce azaltılması veya yok edilmesi işlemi (TS 2011: 651).

Kelime Türkçe Sözlük’e 1998 yılında girmiş, herhangi bir Türkçe karşılık türetilmemiştir.

dezenfektan† *sf. Fr. désinfectant tıp 1.* Canlı ve cansız yüzeylerdeki hastalık yapma özelliği olan bakteri, virüs vb. mikroorganizmaları kırma özelliği olan (madde). *2. is.* Canlı ve cansız yüzeylerdeki hastalık yapma özelliği olan bakteri, virüs vb. mikroorganizmaları kırma özelliği olan kimyasal madde.

Eski biçimi: **dezenfektan**† *sf. Fr. désinfectant tıp* Mikrop kırma özelliği olan (madde) (TS 2011: 651).

Türkçe Sözlük’e 1983 yılında girmiş, herhangi bir Türkçe karşılık türetilmemiştir.

dezenfekte† *sf. Fr. désinfecté* Hastalık yapma özelliği olan mikroorganizmalardan temizlenmiş olan. **dezenfekte etmek** hastalık yapma özelliği olan mikroorganizmalardan temizlemek. **dezenfekte olmak** hastalık yapma özelliği olan mikroorganizmalardan temizlenmek.

Eski biçimi: **dezenfekte**† *sf. Fr. désinfecté* Mikroplardan temizlenmiş **etmek** mikroplardan temizlemek, mikropsuzlaştırmak (TS 2011: 651).

“Dezenfekte” ve “dezenfekte etmek” *Türkçe Sözlük*’e 1945 yılında yapılan ilk baskısında girmiş, herhangi bir Türkçe karşılık türetilmemiştir.

duyarlı konak, -ğı *a. tıp.* Savunma sisteminde oluşan zayıflık nedeniyle mikroorganizmalarla mücadele edemeyip hastalığa yakalanma riski olan veya yakalanan kimse.

enfeksiyon† *a. Fr. infection tıp* Hastalığa yol açan mikroorganizmaların genel veya yerel olarak organizmada gelişmesi: “Biz az sayıda transplantasyon yaptığımızdan enfeksiyon olasılığı azalıyor.” -S. Erez.

Eki biçimi: **enfeksiyon†** *a. Fr. infection tıp* Organizmada hastalığa yol açan mikrop, virüs, parazit vb. etkenlerin genel veya yerel olarak organizmada gelişmesi, yayılması: “Biz az sayıda transplantasyon yaptığımızdan enfeksiyon olasılığı azalıyor.” -S. Erez (TS 2011: 799).

Türkçe Sözlük'te bu kelimenin herhangi bir Türkçe karşılığı bulunmamaktadır. TDK *Tıp Terimleri Kılavuzu* (2010) “bulaşma” ve “bulaşı” karşılıklarını önermektedir.

enfekte *sf. Fr. infecté tıp* ► Bulaşlı. **enfekte olmak** hastalık bulaşmış olmak.

entübasyon *a. Fr. intubation tıp* Hastanın herhangi bir vücut kanalı veya boşluğuna özellikle solunum yoluna tüp yerleştirilmesi işlemi.

Bu terim için TDK'nin genel ağdaki terim sözlüklerinde şu anlamlar verilmiştir: “Gırtlak içine tüp sokulması” (Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü), “boru yerleştirme” (Tıp Terimleri Kılavuzu), “Herhangi bir vücut kanalı veya boşluğuna tüp yerleştirme. ör. gırtlığa tüp yerleştirme, (tüpleme)” (İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü), “Bir tüpün vücutta bir boşluk ya da kanala yerleştirilmesi” (Hemşirelik Terimleri Sözlüğü). TDK'de herhangi bir Türkçe karşılık türetilmeyen bu terim için *Türkçe Tıp Dili Kılavuzu*'nda “borulama” terimi önerilmiştir (Develi 2020: 8).

Develi tıp bilimcilerin bu terimi kendi aralarında kullanmaya devam etmeler de halka “yapay solunuma bağlamak”, *entübe* için de “yapay solunuma bağlı” anlamını vermelerinin daha iyi olacağını vurgular (Develi 2020: 8). Zülfikar, *entübasyon* için “borulandırma” karşılığı önermiştir (Zülfikar 2020: 15).

entübe hasta *a.* Herhangi bir vücut kanalına veya boşluğuna özellikle solunum yoluna tüp yerleştirilmiş hasta.

entübe *sf. İng. intubate tıp* Herhangi bir vücut kanalı veya boşluğuna özellikle solunum yoluna tüp yerleştirilmiş olan (hasta). **entübe etmek** hastanın herhangi bir vücut kanalı veya boşluğuna özellikle solunum yoluna tüp yerleştirmek. **entübe olmak** (hastanın) herhangi bir vücut kanalı veya boşluğuna özellikle solunum yoluna tüp yerleştirilmek.

filyasyon *a. Fr. filiation tıp* ► Temas takibi.

Terim TDK Türkçe Sözlük ve terim sözlüklerinde yer almamaktadır. Develi, *filyasyon* biçiminde aldığı kelime için Şemsettin Sami'nin verdiği

anamlardan hareketle “irtibat taraması” veya “irtibatlandırma” karşılıklarını önermiştir. Ayrıca, İÜ Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Nedret Kılıçeri Hanım’ın, bazı hekimlerin kullandığı “temas takibi” tamlamasının fiyasyonu tam olarak karşıladığını haber verdiğini de belirtir. Develi’nin teklif ettiği terim tıp bilimciler yanında halk arasında da kullanılmakta ve gittikçe yaygınlaşmaktadır. Zülfikar bu terime karşılık olarak kullanılan “alan taraması”nı teklif eder (Zülfikar 2020: 10).

fiziksel mesafe *a.* Salgın dönemlerinde mevcut hastalığın bulaşmasını önlemek amacıyla kişiler arasında bırakılması gereken belli mesafe; korunma mesafesi, sosyal mesafe.

hava ambulansı *a.* Hastanın bulunduğu yere karadan yeterince hızlı ulaşamadığında veya hastanın sağlık kuruluşuna hızlı bir biçimde götürülmesi gerektiğinde kullanılan hava aracı.

immün *a. Fr. immune tıp* ► Bağışık.

“İmmün” kelimesi *Türkçe Sözlük*’e ilk kez alınmaktadır. 1983 baskısında immünoloji “bağışıklık bilimi”, 2005 yılında ise immünolojik “bağışıklıkla ilgili” terimleri girmiştir. “Bağışıklık” terimi ise ilk baskıdan itibaren yer almaktadır. TDK Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü, Tıp Terimleri Kılavuzu, Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü ile İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü “immün” kelimesi için “bağışık” karşılığını önermiştir. “Bağışık” terimine en anlaşılır tanım Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü’nde bulunmaktadır: “Belli bir hastalığa veya alerjik duruma karşı dirençli, bağışıklık kazanmış, immün.” Develi, “immün” kelimesine karşılık olarak kullanılan “bağışıklık” kelimesini dil bilgisi bakımından yanlış bulur. Sıfat olan immün’ün doğru anlamının “bağışık” olduğunu, “bağışıklık” sözünün ise isim olan “immünite”nin Türkçesi olabileceğini belirtir (Develi 2020: 8). *Türkçe Sözlük*’te “bağışık” kelimesinin ikinci anlamı “Bazı mikroplara karşı aşı veya doğal yolla direnç kazanmış olan” anlamıyla bir tıp terimi olarak yer almaktadır. Kelime, Develi’nin belirttiği gibi sıfat durumundadır. Bu çalışmada kelimenin yanına “immün” kelimesi de eklenmiştir.

kit *a. İng. kit* Herhangi bir hastalıkla ilgili tanı konulabilmesi için hastadan alınan örneklerin incelenmesini sağlayan çeşitli test sistemleri.

Sözlüğe İngilizce kökenli *kit* kelimesiyle birlikte tanı *kiti* ve *test* kiti kelimeleri de eklenmiştir.

Not. *Türkçe Sözlük*’te 1998 yılında girmiş ve “macun” anlamı verilmiş bir *kit* kelimesi bulunmaktadır. Herhangi bir çağdaş sözlükte yer almadığı gibi Derleme ve Tarama Sözlüklerinde de bulunmayan bu kelimenin yanlış girdiğini, Güncel *Türkçe Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu*’nda görüşülerek sözlükten çıkarılması gerektiğini düşünüyorum.

kitle bağışıklığı *a. tıp* Toplumun yaşlı veya kronik hastalığı olanların dışında kalan bireylerine herhangi bir tedbir alınmaksızın salgın hastalığın bulaşmasını bekleyip o hastalığa karşı topluca bağışıklığın sağlanması yöntemi; sürü bağışıklığı, toplumsal bağışıklık.

kontaminasyon *a. Fr. contamination tıp* ► Bulaşı.

TDK terim sözlüklerinde bu kelime için “bulaşma” önerilmiştir. Yalnız Tıp Terimleri Kılavuzu’nda ikinci bir öneri olarak “kirlenme” de bulunmaktadır. Bu terim için İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü’nde, “Kimyasal kirliliğe veya hastalığa yol açan bir madde ya da mikroorganizmanın ortamda bulunması veya herhangi bir canlıya geçmesi durumu. (kontaminasyon)” anlamı verilmiştir.

koronavirüs *a. İt. corona + Fr. virus* Yüksek ateş ve nefes darlığı ile tanımlanan, viral solunum yolu hastalığına sebep olan bir tür virüs.

Korona kelimesi Türkçe Sözlük’e gök bilimi terimi olarak 2011 baskısında girmiş ve “Güneş tacı” anlamı verilmiştir. Birleşik bir kelime olan bu terim için “taçvirüs” teklifi yapılmışsa da kabul görmemiştir.

korunma mesafesi *a. ►* Fiziksel mesafe.

küresel salgın *a. Dünya genelinde veya birçok ülkede eş zamanlı olarak görülen, yayılma hızı yüksek ve ölümcül sonuçları olan salgın; pandemi.*

maske† *a. (ma'ske) Fr. masqué* **1.** Boyalı karton, kumaş, plastik vb.nden yapılan ve başkalarınca tanınmamak için yüze geçirilerek kullanılan yapma yüz. **2. tıp** Kumaş, tela vb.nden yapılan, ağız ve burunu kapatarak mikroorganizma, zehirli gaz vb.nin solunum yoluyla vücuda alınmasını engelleyen nesne: *Gaz maskesi*. **3.** Sorunların giderilmesi veya güzel görünmesi için cilde sürülen krem, macun vb. kozmetik ürünler. **4. mec.** Gerçek duyguları veya bir şeyin gerçek görünüşünü gizleyen aldatıcı görünüş, davranış: *Hayırseverlik maskesiyle kendi çıkarını yürütüyor*. **5. ruh b.** Kişinin oynadığı rol veya hem kendisine hem de çevresine karşı takındığı tutum.

Eski biçimi: **maske†** *a. (ma'ske) Fr. masqué* **1.** Boyalı karton, kumaş veya plastikten yapılan ve başkalarınca tanınmamak için yüze geçirilerek kullanılan yapma yüz. **2.** Çeşitli mikroplar, zehirli gazlar vb.nden korunmak için özel olarak yapıp yüze geçirilen şey: *Gaz maskesi*. **3.** Yüz ve boyun güzelliği için cilde sürülen krem, macun vb. şeyler. **4. mec.** Gerçek duyguları veya bir şeyin gerçek görünüşünü gizleyen aldatıcı görünüş, davranış: *Hayırseverlik maskesiyle kendi çıkarını yürütüyor*. **5. ruh b.** Kişinin oynadığı rol veya hem kendisine hem de çevresine karşı takındığı davranış. (TS 2011: 1631)

Türkçe Sözlük'teki *maske* maddesinin 2. anlamı yeniden ele alınmış, ayrıca *cerrahi maske* ve *tıbbi maske* maddeleri eklenmiştir.

mutant *sf. biy. Fr. mutante* **1.** Mutasyona uğramış olan. **2. a.** Mutasyona uğramış birey veya hücre.

Türkçe Sözlük'te bulunmayan bu terim TDK terim sözlüklerinde yer almaktadır. Kelime için Biyoloji Terimleri Sözlüğü'nde "Genetik materyalin değişmesi sebebiyle bazı fiziksel ve biyokimyasal özellikler açısından ana babasından ya da bir önceki öncü hücreden farklı olan, mutasyona uğramış birey ya da hücre", Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü'nde "Yüksek oranda mutasyonlara sahip bir geni içeren yeni nesil canlı", Tıp Terimleri Sözlüğü'nde "değişmiş gen", İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü'nde ise "Genetik materyalin değişmesinden dolayı bazı fiziksel ve biyokimyasal özellikler açısından anne ve babadan ya da bir önceki öncü hücreden farklı olan, mutasyona uğramış birey ya da hücre" tanımları yapılmıştır.

mutant virüs *a. tıp* Mutasyona uğramış olan virüs.

mutasyon† *a. Fr. mutation biy.* **1.** Genlerde veya kromozomlarda oluşan hasara bağlı olarak ortaya çıkan ve sonraki kuşağa aktarılabilen kalıcı hücresel değişiklik; değişim. **2.** Bir organizmanın veya virüsün genetiğinde meydana gelen kalıcı değişiklik. **mutasyona uğramak** bir organizma veya virüsün genetiğinde kalıcı değişiklik meydana gelmek.

Eski biçimi: **mutasyon**† *a. Fr. mutation biy.* Değişim. (TS 2011: 1715)

Terim için Su Ürünleri Sözlüğü'nde "Herhangi bir canlının veya canlı hücresinin kalıtım dokularında ve yapısal özelliklerinde kendiliğinden veya bir dış etkene bağlı olarak gerçekleşen düzensiz değişimler", Tıp Terimleri Kılavuzu'nda "gen değişimini", Hemşirelik Terimleri Sözlüğü'nde "Genetik yük içinde bir sonraki nesile taşınabilecek değişiklik olması, (soydeğişim), değişim", İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü'nde ise DNA'da, genlerde veya kromozomlarda oluşan hasara bağlı olarak ortaya çıkan ve sonraki kuşağa aktarılabilen kalıcı hücresel değişiklik. (değişim" anlamları verilmiştir.

pandemi *a. İng. pandemy tıp* ► Küresel salgın.

Pandemi için TDK terim sözlüklerinden *Veteriner Hekimliği Sözlüğü*'nde "Coğrafi bir sınırlama olmaksızın belirli bir zaman periyodundaki enfeksiyonların sayısı", *Hemşirelik Terimleri Sözlüğü*'nde ise "Bir hastalığın bir kıta ya da birkaç ülke üzerinde aynı anda yaygın şekilde görülmesi, büyük salgın" anlamları verilmiştir. Burada terime Türkçe karşılık olarak "büyük salgın" önerilmiştir. Develi ise *pandemi* için "genel salgın" terimini uygun bulmuştur (Develi 2020: 8).

pandemik *sf. İng. pandemic tıp* Küresel salgın ile ilgili olan.

Bu terim TDK terim sözlüklerinde birbirinden farklı anlamlarda yer almaktadır. Su Ürünleri Sözlüğü'nde "Bir hastalığın birden fazla ülke veya kıtada salgın hâlinde görülmesi", *Veteriner Hekimliği Sözlüğü*'nde "1. Aynı zamanda

birçok ülkede olan salgın. 2. Kıtalar arası salgın”, *Hemşirelik Terimleri Sözlüğü*’nde “Geniş bir bölgeye, ülkeye, kıtaya veya tüm dünyaya yayılmış olan”, *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü*’nde ise “Aynı zamanda birden fazla bölge, ülke veya kıtadaki toplulukları etkileyen çok yaygın (hastalık)” anlamı verilmiştir.

Pandemik kelimesi sıfattır. *Su Ürünleri ve Veteriner Hekimliği Sözlüğü*’nde verilen tanımlar ise isimdir ve pandemi teriminin karşılığıdır.

plato† *a. (I ince okunur) Fr. plateau 1. coğ.* Akarsular tarafından parçalanmış yüksek ve geniş düzlük; yayla: “*Platoda su sıkıntısı da yoktu çünkü platoyu çevreleyen yüksek dağ zirveleri her daim karla kaplıydı.*” -M. Kömür. **2. sin.** ve *TV Sinema* filminin çekimlerinde kullanılmak üzere dekorun kurulduğu yer: “*Bu film için İstanbul’un Bizans döneminden kalma eski ve ünlü Anemas zindanları temizlendi, aydınlatıldı, bir film platosu hâline getirildi.*” -A. Dorsay. **3. tıp** Diyet yapan kimselerde kilo vermenin durduğu dönem. **4. tıp** Salgın hastalıkta günlük vaka ve ölüm sayısının artışının durduğu ve sayıların yatay seyrettiği dönem.

Eski biçimi: **plato†** *a. (I ince okunur) Fr. plateau 1. coğ.* Yayla. **2.** Akarsular tarafından derin içimde yarılmış yüksek düzlükler. **3. sin.** ve *TV Dekorun* kurulduğu yer. (TS 2011: 1933)

TDK Tıp Terimleri Kılavuzu’nda bu terim için “düzlük” karşılığı verilmiş fakat herhangi bir tanım yapılmamıştır. Kelimenin yeni biçiminde 1. anlam çıkarılmış, salgınla ilgili 3. ve 4. anlamlar eklenmiş, herhangi bir Türkçe karşılık teklif edilmemiştir.

solunum aygıtı† *a. anat. 1. ►* Solunum sistemi. **2. tıp** z Solunum cihazı. Solunumun yapılamadığı veya yetersiz olduğu durumlarda soluk alma işlevini mekanik olarak yerine getiren veya destekleyen aygıt; solunum cihazı, ventilatör.

Eski biçimi: **solunum aygıtı†** *a. anat.* Solunum sistemi. (TS 2011: 2136)

Bu terim TDK Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu’nda (1963) *respirator*, *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü*’nde ise *respiratör* ve *ventilatör* karşılığı kullanılmıştır.

solunum cihazı *a. tıp* Solunumun yapılamadığı veya yetersiz olduğu durumlarda soluk alma işlevini mekanik olarak yerine getiren veya destekleyen aygıt; solunum aygıtı, ventilatör.

sosyal mesafe *a. 1. ►* Fiziksel mesafe: “*Herhangi bir iş için devlet dairelerine giden birey, oradaki görevliyle olan ilişkisini sosyal mesafe sınırları ekseninde yürütmek zorundadır.*” -H. Ataoğlu. **2. mec.** İnanç, kültür, görüş vb. bakımlardan farklı sosyal grup üyelerinin birbirlerine karşı hissettikleri yakınlık veya uzaklık derecesini gösteren soyut ölçü: “*Şu hâlde kültürler için*

uzaklıktan bahsederken coğrafi mesafe kadar sosyal mesafeyi de hesaba katıyoruz.” -E. Güngör.

Terimin bu biçimde kullanımı yaygın olsa da doğrusunun *fiziksel mesafe* olduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple tanım orada verilmiştir. Zülfikar, bu terim için *toplumsal aralık* ve *toplumsal mesafe* karşılıklarını önermiştir (Zülfikar 2020: 12).

sürü bağışıklığı *a. tıp* ► Kitle bağışıklığı.

sürüntü *a. tıp* Test yapılmak üzere mukoza veya yara üzerinden özel bir çubukla alınan salgı.

sürüntü çubuğu *a. tıp* Test yapılmak üzere mukoza veya yara üzerinde bulunan salgılardan örnek almak için kullanılan çubuk.

sürveyans *a. Fr. surveillance tıp.* Hastalıklara ait verilerin düzenli olarak toplanması, bu verilerin analiz edilerek değerlendirilmesi ve ilgili birimlere dağıtılması işlemlerinin tümü.

tanı kiti *a. tıp* Bir hastalıkla ilgili test yapılabilmesi için hazırlanmış tüp içerisinde sıvı, toz veya katı hâldeki kimyasal madde; test kiti.

tecriden *zf. (tecriden) Ar. tecd³den* Tecrit ederek: “Tüberkülozlu hastalar ayrı koşullarda tecriden tedavi edilecek ve burada vazifeli olan erat, yalnız bu koşullara mahsus bir gömlek giyecekler ve koşuştan çıkarken orada bırakacaklardır.” — Resmî Gazete.

tecrit†, -di *a. (tecridi) Ar. tecd³d* **1.** ► Ayırma. **2.** Bir insanı dış dünyadan kopararak kendi hâline bırakma. **3.** *tıp* Bulaşıcı hastalığın daha fazla canlıya bulaşmasını önlemek amacıyla hastanın diğer canlılarla olan ilişkilerinin en az seviyeye indirilmesi veya kesilmesi. **4.** *fel.* ► Soyutlama. **5.** *fiz.* ► Yalıtım. **6.** *huk.* Mahkûmu cezasını tek başına çekmesi için diğer hükümlülerden ayırma: “O zaman herkes böyle bir tecride can atardı.” -K. Korcan. **tecrit etmek** **1)** herkesten veya her şeyden ayırmak, bir kenara koymak; **2)** bir insanı dış dünyadan kopararak kendi hâline bırakmak; **3)** bulaşıcı hastalık durumlarında hastayı tedavi etmek amacıyla ayrı bir odada tutmak; **4.** *fel.* soyutlamak; **5)** *fiz.* yalıtım; **6)** mahkûmu cezasını tek başına çekmesi için diğer hükümlülerden ayırmak.

Eski biçimi: **tecrit†, -di** *a. (tecridi) Ar. tecd³d* **1.** Ayırma, ayrı bir tarafta tutma. **2.** *fel.* Soyutlama. **3.** *fiz.* Yalıtım. **4.** *huk.* Mahkûmu cezasını tek başına çekmesi için diğer hükümlülerden ayırma: “O zaman herkes böyle bir tecride can atardı.” -K. Korcan. **tecrit etmek** **1)** herkesten veya her şeyden ayırmak, bir kenara koymak; **2)** *fel.* soyutlamak; **3)** *fiz.* yalıtım. (TS 2011: 2295)

tecrit odası *a. 1.* Bulaşıcı hastalık durumlarında hastanın tecrit edilerek tedavi edildiği özel oda. **2.** Saldırgan, çevreye ve kendisine zarar veren hastaların tutulduğu özel oda.

temas takibi *a. tıp*. **1.** Hastalık kaynağının ve etkenin belirlenmesine yönelik çalışma yapılması; filyasyon. **2.** Hastalanan kişiden başlayarak bulaştırma zincirinin araştırılması, hastaya temas etmiş kişilerin belirlenmesi, onların da koruma ve kontrol altına alınması işlemlerinin tümü; filyasyon.

Filyasyon terimi için *temas takibi* yerine *temaslı takibi* de önerilmiştir. Ayrıca *alan taraması*, *saha incelemesi* vb. terimler üretilmiştir.

temaslı *sf*. **1.** Teması olan. **2.** Bulaşıcı hastalığı olan birisiyle temas eden.

temassız *sf*. **1.** Teması olmayan. **2.** Bulaşıcı hastalığı olan birisiyle temas etmeyen.

test kiti *a. 1. tıp* ► Tanı kiti. *2. kim.* Sıvı maddelerin içeriğini analiz etmek için kullanılan kimyasal madde.

tıbbi maske *a.* ► Cerrahi maske.

toplumsal bağışıklık, *-ğı* *a. tıp* ► Kitle bağışıklığı.

tutulum† *a. gök b.* **1.** Bir yıl boyunca Güneş'in gök küre üzerinde çizdiği çemberin sınırladığı daire; ekliptik. **2. tıp** Mikroorganizmanın vücudun değişik bölgelerinde yer edinmesi.

Eski biçimi: **tutulum**† *a. gök b.* Bir yıl boyunca Güneş'in gök küresi üzerinde çizdiği çemberin sınırladığı daire, ekliptik. (TS 2011: 2393)

vaka† *a. Ar. va@qa* **1.** ► Olay: “*O kadar boşboğaz çocuk arasında da vakayı bir sır olarak saklamak güçtü.*” -Y. K. Beyatlı. **2. tıp** Herhangi bir hastalığa yakalanma durumlarından her biri: *6 Nisan 2021 Salı günü Türkiye’de küresel salgınla ilgili vaka sayısı 49.584 olarak tespit edildi.*

Eski biçimi: **vaka**† *a. Ar. va@qa* Olay, hadise: “*O kadar boşboğaz çocuk arasında da vakayı bir sır olarak saklamak güçtü.*” -Y. K. Beyatlı. (TS 2011: 2645)

Tıp Terimleri Kılavuzu, İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü ve Hemşirelik Terimleri Sözlüğü’nde kelimenin karşılığı olarak olgu verilmiştir. Olgu kelimesi terim sözlüklerinde yer almış olsa da tıptaki kullanımıyla ilgili tanım yapılmamıştır.

ventilatör *a. (I ince okunur) İng. ventilator tıp* ► Solunum cihazı.

yalıtım† *a. fiz.* **1.** Elektrik akımının olumsuz etkilerini önlemek için iletkeni kauçuk, lastik, porselen vb. ile kaplama; yalıtma, tecrit, izolasyon. **2.** Elektrik, ses ve ısı akımını engelleme; izolasyon. (TS 2011: 2514)

Türkçe Sözlük’te kelime için verilen iki anlam arasında tıp terimi yer almıyor. Ancak *Hemşirelik Terimleri Sözlüğü’nde* “Bulaşıcı hastalık taşıyan kimseyi sağlam insanların arasından ayırarak hastalıkların yayılmasını önleyen korunma yöntemi, karantinaya alma” anlamı bulunmaktadır. Develi, izolasyon karşılığında tıp alanında yalıtım kelimesinin yerleşmediğini, kelimenin

çoklukla inşaat sektöründe kullanıldığını belirtir ve *izolasyon* karşılığı olarak eskiden beri kullanılan *tecrit* kelimesinin kullanılmasını önerir (Develi 2020: 9). Aynı düşünceden hareketle *izolasyon* kelimesinin tıp alanında taşıdığı anlamı *tecrit* kelimesinde vermeyi uygun bulduk (bk. *tecrit*). Bunun yanı sıra *tecrit odası*'nı da yeni bir madde olarak ekledik.

yalıtkan† sf. fiz. 1. Elektrik iletkenliği sıfır veya çok zayıf olan (cisim veya madde), izolatör, **iletken** karşıtı. **2. a.** Herhangi bir teması, sürtünmeyi önlemek için elektrik iletkenlerini saran, koruyan porselen, kauçuk vb. madde. **3. tıp** Canlıların birbiriyle doğrudan temasını engelleyen; izolatör.

Eski biçimi: **yalıtkan† sf. fiz. 1.** Elektrik iletkenliği sıfır veya çok zayıf olan (cisim veya madde), izolatör, **iletken** karşıtı. **2. a.** Herhangi bir teması, sürtünmeyi önlemek için elektrik iletkenlerini saran, koruyan porselen, kauçuk vb. madde. (TS 2011: 2514)

Sonuç: Dilimize yerleşmiş alıntı kelimelerin yerine türetilen Türkçe karşılıkların tutunup yaygınlaşmasının zor olduğu bilinen bir gerçektir. Bunlar için dilimize ilk girdiği günden itibaren yeni karşılıklar türetilmesi gerektiğini savunmuş olsak da günümüz şartlarında bunun da zorlaştığının farkındayız. İletişimin çok hızlı olduğu günümüzde aniden gelen koronavirüs salgını sebebiyle dilimize Batı kökenli birçok kelime girmiş ve bunlar hızla yaygınlaşmış, az kullanılan bazı kelimelerin de kullanım sıklığı artmıştır. Bu olumsuz şartlara rağmen alıntı kelimeler için Türkçe karşılık türetilmesinden vazgeçmemeli, doğru türetilmiş kelimelerin yaygınlaşması için çaba sarf edilmelidir.

Biz bu çalışmamızda 2020 yılı Mart ayından itibaren bütün dünyanın gündemini işgal eden küresel salgınla ilgili dilimize yeni giren veya canlanan kelimeler üzerinde durduk. Yeni kelimeleri çeşitli kaynaklar, özellikle de TDK'nin uzun yıllardır devam eden ve genel ağ sayfasında yayımlanan terim sözlüklerinden istifade ederek tanımladık. Bu nu yaparken de kelimenin yaygın ve doğru türetilmiş olanını tercih ettik. İkinci veya üçüncü karşılıkları da kullanılıyorsa doğru olduğunu düşündüğümüz kelimeye gönderme yaptık.

Bu terimlerin dil bilimciler arasında tartışılması, varsa eksik ve yanlışlarının düzeltilerek sözlüğe işlenmesi gerekir.

Kaynaklar

- DEVELİ, Hayati (2020), "Dilimize Bulaşanlar", *Türk Dili*, Yıl: 69, S 821, s. 4-9.
- Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Türkçe Tıp Dili Kurulu (2007), *Türkçe Tıp Dili Kılavuzu*, 2. Baskı.
- TDK (2011), *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, TDK Yay., Ankara.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2020), "Gündemi Meşgul Eden Sağlık Terimleri", *Türk Dili*, Yıl: 69, S 821, s. 10-16.
- İsmet EMRE – Güncel Yaşamın Tıbbileşmesi ve Salgının Dile Etkileri

GÜNCEL YAŞAMIN TIBBİLEŞMESİ VE SALGININ DİLE ETKİLERİ

*İsmet EMRE**

Giriş: Güncel Yaşamın Kapsamı

Güncel yaşam pek çok bakımdan karmaşık bir süreçtir. Sabah uyanışıyla başlar gecenin bir vaktinde uykuyla sonlanır, hatta rüyaları da hayatın uzantısı sayarsak neredeyse günün tamamını kapsar. Gözlerini açma ile kapama arasındaki “bir günlük” süreç aynı zamanda *ömrün özeti* olarak da tasavvur edilebileceğine göre güncel yaşama dair görüşlerin, tasarrufların, onun içeriğini doldurma gayretleri ve mücadelelerinin sebebi çok daha kolay anlaşılabilir. Hiç kimse sabah baş ağrısıyla uyanmak istemez, çocukluk önemlidir. Hiç kimse öğlesini boş geçirmek istemez, gençlik buna tekabül eder. Hiç kimse öğle sonunu, ikindi vakitlerini ataletle doldurmak istemez, birikimlerinin keyfini çıkarmayı gözden uzak tutmaz, olgunluk böyle bir şeydir. Ve hiç kimse akşamını acılar içinde geçirmek istemez. Yaşlılık tam da akşama tekabül eder. Belki biraz da bu sebepten; güncel yaşamın neden ibaret olduğu, içeriğinin hangi öğeler ile doldurulduğu meselesi sadece edebiyatın değil sosyolojinin, psikolojinin, felsefenin, hatta modernleşme sonrasındaki gidişatı da hesaba katarsak fen bilimlerinin bile ilgi alanına dâhil edilmiştir.

Güncel yaşam deyince zaman, mekân, beden, zihin, ruh ve değerlere özgü bütün tasarruf alanları anlaşılır. Kişinin şahsında bir toplumun ne zaman uyandığı, uyandıktan sonra neler yiyip içtiği, karnını doyurduktan sonra nelerle iştigal ettiği ve zihninden neleri geçirdiği, gün içinde öteki insanlarla nasıl temas kurduğu gibi hususlar güncel yaşamın temel öğeleri olarak düşünülebilir. Belki bunlara evde ve dışarıda üzerine neleri aldığı, nasıl giyindiği, doğum ve ölüm ritüelleri, kendine, topluma, öteki toplumlara nasıl baktığı ile geçmişini nasıl yorumladığı ve geleceğe dair beklentilerinin neler olduğu gibi hususlar da eklenebilir. Ancak ne söylenirse söylensin, içeriği nasıl doldurulursa doldurulsun son aşamada güncel yaşam ve onun bütüncül yansıması olan ömür “kaderin elindeki rehineden” başka bir şey değil (Bauman, 2005: 219).

* Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı.

Güncel yaşam her ne kadar bedensel ve ruhsal sınırlılıklarımız tarafından belirlenmişse de oldukça geniş bir çeşitlilik gösterir. İçinde yaşadığımız fiziksel ve sosyal çevre, coğrafya, iklim, üretim tüketim ilişkileri, değerler, inanç sistemleri, ahlaki eğilimler, zevkler, modalar bu geniş yelpazenin başlıca unsurlarıdır ve onu ya doğrudan veya dolaylı olarak etkilerler. Çağın ruhu bir tarafa bırakılsa bile bunların her birinin sabahtan geceye kadarki süreçte iç dünyamızı etkiledikleri, bizi şekillendirdikleri ve kişiliğimize dokundukları söylenebilir ve bu bakımdan iradelerimizi kullanarak içine doğduğumuz dünyaya içimizi ekler, hayal gücümüz sayesinde “anıları renklere büründürürüz.” (Bachelard, 2017: 26).

Doğası gereği insan bedeni ve ruhu gözeneklidir ve etkiye maruz kalır. Beden nasıl sert ve hacimli nesnelerden zarar görür, yumuşak ve esneklikten beslenirse ruhun da beslenme kaynakları onu ya olumlu veya olumsuz etkileyerek ona sevinç de verebilir ki bu akışkan bir iradeyi beraberinde getirir, ke- der de verebilir ki bu donmuş, kötürümleşmiş ve eyleme kudretini yitirmiş bir iç dünyayı işaret eder. Bitkilerin yeşermesi için nasıl kabuğun çatlayıp özünü toprak, nem ve ışıkla buluşturması gerekiyorsa insanın da varlığını sürdürmek ve olduğundan daha nitelikli yaşamak için çevrili olduğu fiziksel ve toplumsal mahfillere açık olması, dış dünya ile her daim temas hâlinde bulunması gerekir. Elbette içeriye ışık almadan ve kendi ışığını dışarı salmadan hiçbir canlı yaşayamaz. Ancak her bitkinin köklerini salabileceği toprağın, ihtiyaç duyduğu nemin ve ışığın kendi özeli dâhilinde şekillendiği düşünülürse; toplumla etkileşim hâlindeki insanın temas boyutu da benzer bir özel dâhilinde şekillenmektedir. Zira, insan doğaçlama hareket eden ve esasen kestirilemeyen bir varlıktır. Dış dünya ile teması süresince insan, ortak bir davaya kendini adanmış cesur bir savaşçı iken, kısa sürede ödleğ biri haine dönüşebilir. Bugün acımasız bir zorba, ertesi gün nazik, yardımsever bir dost olarak karşılık bulabilir (Pappenheim, 2002: 18). Tüm bunlar insanın yaşamak için gerekli bildiği ışık alışverişinde gerçekleşir. Hayat nefes alma ile başlayıp nefesini verme ile biten bir süreç olduğuna göre insan da her daim ya dışarıdan, içine doğduğu dünyadan bedeni, ruhu, zihni üzerinden bir şeyler alarak kendini zenginleştirir veya bütün o aldıklarını dönüştürerek yeniden biçimlendirir ve aldığı yere, borçlu olduğu doğaya ve dünyaya hediye eder. Elbette hayatın öteki bütün alanlarında olduğu gibi burada da bir sınırlılık var: Her şeyin, oksijenin bile fazlası zarar olduğuna göre hem insan fizyonomisinin hem de insan zihin ve ruhunun etkileme ve etkilenme kabiliyetinin belli ölçülerde ve bünyeyi sarsamayacak, onu besleyecek, kıvama erdirecek, kuvvetlendirecek bir seyir izlemesi, makul bir alışveriş ekseninde gerçekleşmesi gerekir. Kaldı ki bu maku- liyet ve sınırlılığın değerler alanı için de geçerli olduğunu, inanç, ahlak, etik ile geriye kalan davranma biçimlerinde de ölçünün insanı olgunlaştırdığını söylemek mümkündür. Ruh besleyen, yaşatan ve genişleten olumlu duygular

ile olumsuzları, güncel yaşamı insanca sürdürmemize yarayan değerler ile onu sınırlandıran, sıkınları güncel yaşamımızda iç içe ve hep beraber yaşarız. Bazen biri, bazen de diğeri bizi etkisi altına alarak varoluşumuzu biçimlendirir. Güncel yaşamın bütün kodları insanın hem cismani bünyesine hem de ruhani bünyesine bir yolunu bularak hemen her gün sızar, orada kendine bir yer edinir ve insan bakarken de konuşurken de düşünürken, hayal ederken de içindeki o ışıktan yol bularak dışarıya bakar.

Güncel Yaşamın Art Alanı

Güncel yaşam, neredeyse gün doğumuyla başlayıp gecenin bir vaktinde sonlandığı için, bu ikisi arasındaki sürece dair toplam bir tasarruflar alanıdır. Elbette üretim tüketim ilişkisine ve ona bağlı olarak tabi olunan süreçlere yönelik belirgin vasıflar taşır ki bundan binlerce yıl önceki güncel yaşam tarzı ile bugünkü ve binlerce yıl sonraki arasındaki keskin farklılaşmayı tam da bu belirler. Son aşamada insan o yirmi dört saatlik süreçte etkilenme ile etkilemeyi iç içe yaşar. Etkilendiklerine göre dönüşür, etkiledikleriyle de varlığını pekiştirir, geleceğe uzatır.

Klasik dönemlerde güncel yaşam toprağa, dolayısıyla doğanın kurallarına mutlak bağımlı olduğundan sabahın erken saatlerinde başlar, çoğunluğu fiziksel yorgunluk devam eder ve havanın kararmasından hemen sonra sona ererdi. Bu ikisi arasındaki bütün ilişki biçimlerini de fiziksel yorgunluk belirlerdi. Toprağa bağımlı olsa da bütün bu süreçlerde inançlar, ahlaklar, estetik değerler, hukuklar, normlar, geleneğin biçimlendirdiği bir ortak değerler alanıyla varlığını sürdürür, hayatın her alanına dair ritüeller insanlığın ortak aklı olarak nesilden nesle aktarılır idi. Bu dönemde elbette güncel yaşamı motive eden en önemli güç inanç sistemi ve ona bağlı olarak kökleşmiş ahlaki normlardan oluşuyordu. Hâliyle ciddi istisnaları bulunsa bile, bu dönemin güncel yaşamına dair otoriteler din adamları oluyor, günlük hayat dinî söylemler üzerinden kendine yer buluyordu.

Modern dönem, teknolojinin ilerlemesi, bilimin hayatın merkezine yerleşmesiyle birlikte zaman kavramında yenilikler yaptı. Şehirleşmenin yarattığı kalabalık nüfuslar, bürokrasinin oluşturduğu yeni hiyerarşilerin getirdiği yeni alışkanlıklar, 8-5 mesaisi ve ulus devletin işleyişi modern dönemin güncel yaşamını doğrudan etkileyen faktörlerdir. Elbette burada imparatorluklardan ulus devlete geçiş, bilimsel buluşların güncel yaşama etkisi ve insanı daha az çalışarak daha çok şey üretmeye sevk etmesi, mesaiden arta kalan zaman diliminde boşluk oluşması ve o boşluğun sanatla, edebiyatla, kültürle doldurulmaya çalışılması bu dönem güncel yaşamının belli başlı karakteristiğidir. Zamanın yeniden yapılanışındaki esneklik, esnek insan davranışlarını ortaya çıkarmış; söz konusu davranışlar, değişen koşullara uyum sağlamayı

ve onlardan zarar gelmeyen bir süreci kapsamıştır. Değişime karşı duyulan açıklık ve koşullara ayak uydurabilme çabaları, özgür eylemi mümkün kılma özellikleri olarak insan yaşamında yerini almıştır. Ancak tüm bunların ardında, bürokratik rutine karşı isyan ve esneklik arayışı, bireyi özgürleştirecek koşulları yaratmak yerine yeni iktidar ve kontrol yapıları üretmiştir (Sennett, 2008: 47-65). Bütün modernleşme süreçlerinde uluslaşmaya bağlı olarak beşeri hukuk sistemlerinin kurgulanması ve uygulanmaya konmasından ötürü bu dönemde güncel yaşam kurgusunun birinci dereceden hukukçular tarafından belirlendiğini ifade etmekte fayda var. Hayatın neredeyse her alanına dair eyleme biçimlerinin sınırlıkları modernleşme ile birlikte yasa koyucularının kararlarına bağlı kılınmıştır. Modernleşme, bütün bu bakımlardan “kutsal olanın dünyevileştirilmesi, yani kendimizi geçmişten kurtarmamız, geçmişin ve en önemlisi –geçmişin günümüzdeki kalıntısı ve tortusu olan- ‘geleneğin egemenliğine’ bir son vermemiz gerekmiştir. Bunun için katıların ‘akışkanlaşmaya’ karşı durabilmesini mümkün kılan ve inançlar ile bağlılıklardan örülmüş koruyucu zırhı kırmak gerekmiştir.” (Bauman, 2017: 27).

Modernleşmenin, özellikle ikinci döneminden itibaren, fen ve mühendislik bilimlerinin gelişmesiyle birlikte daha uzun ve daha kaliteli yaşanabileceğine yönelik teoriler ve başlangıçtan beri insan bedenine verilen kıymet, tıp bilimini parlatmıştır. Sağlık bilimleri, 20. yüzyılın en gözde, en dikkat çeken, üzerine en çok titrenen uğraşı alanı olmuş, tıp profesyonelleri hayatın merkezine yerleşmiştir. Elbette bunda bilimsel gelişmeler kadar savaşların, doğal afetlerin, salgınların ve şehirleşmeden kaynaklı kitlesel hastalıkların insan üzerindeki basıncı da ciddi rol oynamıştır ve eklemek gerekir ki güncel yaşam dönüşümünün bir aracı olarak başta televizyon olmak üzere kitle iletişim araçlarının geniş etkisinden de bahsetmek gerekir. Hakeza bütün modernleşme süreci boyunca televizyonun kitleler üzerindeki etkisinin şiddetine yönelik Pierre Bourdieu’nun söyledikleri dikkat çekicidir: “Televizyonun, tuhaf bir şekilde, göstererek, yapılması gereken şeyin, yani bilgilendirme işinin yapılması için gösterilmesi gerekenden daha başka şeyler göstererek ya da yine gösterilmesi gerekeni gösterirken, bunu göstermeyecek veya anlamsızlaştıracak bir tarzda yaparak, onu gerçekte hiçbir şekilde uyuşmayan bir anlam kazandıran tarzda kurarak nasıl gizleyebildiğini göstermek suretiyle”(Bourdieu, 1997: 23) bir manipülasyon aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Gerçekte televizyona yüklenen bu *hayatı görme biçiminin* gazeteden başlayarak interneti de kuşatan çok daha geniş bir alana yaygınlaştırılabileceği rahatlıkla ifade edilebilir ki salgın sürecindeki neredeyse bütün hareketlenmelerin, merkezden kıyıya ilerleyen sağlık söylemlerinin yine aynı mekanizmalar üzerinden kendine yol bulduğunu ve meşruiyet sağladıklarını da ilave etmelidir.

Postmodernizm modernleşmenin katı kurallarını esnetip yeni ve daha yumuşak dokulara fırsat verirken dijitalizm doğal olan her şeyin yerine yapayı yerleştirerek güncel yaşamı ekranların belirlediği yeni bir yaşam tarzına göre biçimlendirir. Sağlık bilimleri, haddizatında, yukarıda da dikkat çekildiği üzere pozitif bilimlerin dinlerin yerini almaya başlaması sürecinde hayatın merkezine yerleşir. Bu biraz da hayat ölçüsünün değişen paradigmalarının yenileşmesidir. “Hayat ölçüyle, ölüm ölçüsüzlikle ilgilidir. Hayatın özüne dair olduğu için hastalık ölçüsüzlüğe vurgu yapar.” (Emre, 2019: 67). Postmodernizm ile beraber karmaşıkleşan ve ölçüsüzleşen hayatın merkezine sağlık bilimleri yerleşir. 20. yüzyılın başında yayınlanmış pek çok romanda kahramanlar kendilerini bilime adanmış, kötülük olarak gördükleri ön yargıları ortadan kaldıracak, hurafelerin yerine bilimsel bilgiyi ikame edecek akıl merkezli bir bakış açısına sahip kişilerdir ki bunların arasında pek tabii doktorlar da bulunmaktadır. Doktorlar hukukçular ile birlikte modernleşme sürecinin en önemli aktörlerinden biridir. Söz konusu edebiyat metinlerinde doktorlar sadece mesleki hiyerarşinin kutsallık atfedilen kategorisinde yer almakla kalmaz, bir romanda Selahattin Darvinoğlu tiplemesi üzerinden bırakın hastalıkları sağaltmayı, ölümü bile yenmenin formüllerini araştırmaya koyulur, hayatını ölümü ortadan kaldırmaya adan ki bu simgesel olarak Cumhuriyet’in başlangıcında tıbbı ve tıp insanlarına verilen kıymeti gösterdiği kadar hayatın ölümün karşısındaki direncinde tıbbın rolünü de beyan etmektedir. Bu noktada akla gelen Ahmet Midhat Efendi’nin doktor tipleri de yazarın ‘Türk okuyucunun seviyesini yükseltme prensibi’ne uyararak, asli kahramanlara Fransızca, ilim, fen, teknoloji öğretirler. Tıpkı yazarları gibi babacan, geveze, merhametli ve iyimser olan, tedavi edici konumundaki bu doktorların baktıkları genç kızların, veremi dahi yendikleri hususu dikkat çekici olmaktadır (Uğurcan, 1993: 16-18). Cumhuriyet’in başından itibaren tıbbı verilen değer yüzyılın son çeyreğinde de devam etmiş, gazetelerin sağlık köşelerinden tutun da televizyon ekranlarındaki sağlık programlarına kadar güncel yaşamın pek çok alanı tıbbi söylemlerle tahkim edilmiştir. İçinden geçmekte olduğumuz salgın sürecinin kendisini tıp üzerinden inşa etmesinde muhatabın doğrudan sağlık bilimleri oluşu kadar, geçtiğimiz yüzyıl boyunca öne çıkarılan, parlatılan ve kendisi olmaksızın asla yapılamayacak olan tıp elbette olduğundan çok daha fazla vitrine çıkmış veya çıkmak zorunda kalmıştır. İşte salgın süreci, modernleşmeyle birlikte metafiziği neredeyse tamamen buharlaşmış, fiziksel alana mahkûm gibi görünen, hastalığın lanetlendiği, ölümün büsbütün şeytanlaştırıldığı bir kolektif şuur hâline eklenmiştir.

Elbette hayata dair tasarrufta doğum öncesi ile ölüm sonrasının belirsizleştirildiği paradigmalar söz konusu edildiğinde maneviyatın yerini psikolojinin ikame edilmesinden daha doğal bir durum olamaz. Bu da kendiliğinden, zihnin ve ruhun ihtiyaçlarından ziyade bedenın ihtiyaçlarının öne çıktığı bir

algılama biçimini dayatacak, doktorlar ve tıp camiası metafizik yüklemeler ile dijital dünyanın havarilerine dönüşecektir. İçinden geçtiğimiz süreçte ortaya koydukları performans bu yaklaşımın çok da abartılı olmadığına kanıtı olarak değerlendirilebilmektedir. Güncel yaşamın tıbbileşmesi tam olarak hayatın neredeyse her alanında beden/gövde merkezli bir bakışın egemenliğine vurgu yapar. Güncel yaşamdaki bütün kodlar ve göstergeler somut, görünür ve bedenün muhatabı olarak inşa edilir. Beden bilgisayar gibi, kendine özgü bir grameri olan, belli parçalardan ve o parçaların birbirine eklemelendiği yumuşak dokulardan oluşan, varlığını ve devamlılığını bu parçaların (organların) sağlıklı işleyişine bağlı olan büyük bir makinedir. Tabirimi hoş görün, bu makinenin ustaları da tamircileri de varlık-yokluk sebebi de sağlıkçılar ama en başta doktorlardır. “Modern döneme geldiğimizde ise her alanda olduğu gibi tıp ve toplum sağlığı anlayışında da büyük bir değişim meydana geldi. İnsan ömrünün uzaması, bebek ölüm oranlarının azalması, çeşitli yapısal ve işlevsel bozukluklara dair devrim niteliğinde çözümlerin bulunması ve benzeri birçok gelişme modern tıpla doğrudan ilgilidir. Buna bağlı olarak tıpta birçok dal ve alt dal gelişti. Bununla birlikte profesyonel tıp hizmetleri hiç ulaşmadığı oranda yaygınlık kazandı. Toplumda birey başına düşen doktor, hastane, tıbbi cihaz, ilaç ve benzeri ürünler büyük bir yaygınlık kazandı.” (Öztürk, 2020: 42).

Bütün bunların yanı sıra güncel yaşamın tıbbileşmesi sürecinde ülkelerin pek çoğunda tıp fakülteleri en yüksek puanla öğrenci olarak ülkelerin en zekilerine ev sahipliği yapar, yaptıkları işin karşılığı olarak en konforlu hayatı onlara bahşeder, onların terimlerini güncel yaşamın akışına eklemeler ve hastaneler bütün bu süreçlerin gövdesi olarak sayısal olarak artış göstermenin yanı sıra nitelik olarak da geçmiştekinden çok daha donanımlı hâle getirilir. Şimdi, bütün bunlara bir de hiçbir coğrafya, kültür, medeniyet, dil, renk ve ırk ayırt etmeksizin herkese ve her yere bulaşan bir salgın eklendi ve güncel hayat kendiliğinden tıbbileşti. Doktorlar –bir zamanların hukukçularında ve mühendislerinden olduğu gibi- kendilerine kayıtsız şartsız bağlılık hissedilen kahramanlara dönüştü. Hastaneler ibadethane gibi kutsal mekânlar olarak görülmeye başlandı. Artık tıp sadece şifa dağıtan bir disiplin değil aynı zamanda siyasetten sosyolojiye, felsefeden edebiyata hayatın her alanını belirleyecek devasa bir meşruiyet alanı kazandı.

Güncel yaşamın doğadan yalıtılıp ev içine hapsedilmesinin hem beden hem de ruh üzerinde doğrudan etkisi vardır. Etkiye maruz kalışın olumlu ve olumsuz tarafları ev içi söz konusu olduğunda mesafe kaybaldığı için kendini çok daha yoğun hissettirir. Uzamdaki daralma zararın boyutunu yoğunlaştırır. Bundan dolayıdır ki salgın sürecinde zorunlu olarak eve kapatılmış olmak beden üzerindeki obezite baskısından, dokulardaki his kaybı ve eklemelerdeki ankilozlaşmadan ziyade ruh üzerinde de hareket kabiliyeti kaybı

yaratarak kötürümleşmeye yol açmaktadır. Hâlihazırda beden kalıbı içerisine sıkışmış olan ruh, salgın döneminde söz konusu bedenlerin de ev kalıplarına sıkıştırılması ile olası kaçışlardan, dışa dönük küçük sızıntılarından yoksun bırakılmaktadır. Dış dünyayla temasta dikkat dağıtan sayısız ögenin gözü dindirmesine karşın içerideki hayatta hep aynı yüzeye (genellikle ekrana, duvara değil) bakmaktan kaynaklı ciddi görüş ve ayırt ediş kayıpları yaşanmaktadır. Görüş ve ayırt ediş kayıpları, ruh dâhilinde uçuşma yetisinin körelmesi olarak karşılık bulmaktadır.

Ev içi hayatı sosyolojik olarak da bir sıkışmışlığı dayatmaktadır. İnsan bedeni ve yüzünün yatıştırıcı bir tarafı vardır. Bu toplumsal hayat için yaratılmış insan bakımından aynı zamanda güvenliği garanti eden bir psikolojinin de vazgeçilmezidir. İnsanlar ile uzun süreli temas kuramamak hâliyle, yalnızlaşmaya yol açmakta, yalnızlık da kendine özgü bir yabancılaşmayı tetiklemektedir. Bu yabancılığın orta ve uzun vadede dramatik ilişki zorlukları yaşatacağı gün gibi açıktır. İşte salgının dil üzerindeki etkisi tam da bu noktada devreye girmektedir ki haddizatında “dil’in araçlaştırılması” süreci tam da ulus devlete geçişin ayak seslerinin duyulduğu bir süreçte, Fransa’da, Fransız Akademisi’nin kurulmasıyla başlamış, dile devletin söylemlerini vatandaşlara doğruca iletebilmesi görevi yüklenmiştir. 17. yüzyıldan başlayarak 21. yüzyıla kadarki süreçte insan zihninin gelişmesine, patlayarak ve ışık hızıyla ilerlemesine paralel biçimde dil de onunla koşmuş, ona yön göstermiş, onun yaratıcılığının tramplenine dönüşmüştür. Aydınlanma ve modernleşme süreçlerindeki her gelişme aynı zamanda dilin zenginleşmesi, ayrıntılaşmasına da irdir. Bu süreçte bir taraftan edebiyat metinleri ütopyalara yön verirken öte taraftan dil bilimciler zihin ile söylem ve eylem arasında sayısız bağ kurarak zihnin geçmişte olduğundan çok daha kolay hareket etmesine imkân sağlamış, gramer ile bilim birlikte gelişme göstermiştir. Son dört yüz yılda insanlığın neredeyse en başından beri ürettiğinden daha çok kitap üretmesi, yeni edebiyat türlerinin ortaya çıkması, yeni üslupların belirmesi, kelime dağarcığının patlayarak artması bilimsel gelişmelerden vareste değildir. İnsanlık, kelime dağarcığı arttıkça ve konuştuğu gramer sağlamlaştıkça geçmişte olduğundan çok daha zengin bir iç dünyaya sahip olmuştur ve yakın zamana kadar da hayatın akışı böyle sürmüştür.

Salgın ve Dil

Hint kutsal metinlerde genel bir yaklaşım vardır: “Ruh madenlerde uyur, bitkilerde rüya görür, hayvanlarda uyanır ve insanlarda ise uyanık olduğunu bilir.” (Walters, 1995: 173). Ruh uyardır ve iradeye yön veren en önemli öğelerden biri hiç kuşkusuz dildir. Dil insan varoluşunun dış dünyadaki uzantısı, hatta elidir. Dış dünya ile ilişkimizi dil üzerinden temellendiririz. Dil mekanizması ise doğrudan olaylar, olgular, düşünceler, görüntüler dünyasını

incelterek bize ulaştırır ve olağanüstü bir kolaylaştırıcı misyona sahiptir. Dış dünya ile serazat temas kurulduğu dönemde biçimlere, renklere, bakışlara, görüntü ve görüşlere dair her türden ayrıntı aynı zamanda kendisini dile temsil ettirmekte idi. Diller de beden ve ruhlar gibi kendini özgür hissettiğinde sınırlarını zorlar, kendini aşma eğilimi gösterir. Nitekim dünya dillerinin hem kelime hazinesinin artması hem de gramerlerinin ayrıntıyla buluşması süreçleri modernleşme ile birlikte gerçekleşmiştir. Bunda elbette matbuatın, roman ve öykü gibi hayatın bütününü temsil etme kabiliyeti bulunan edebiyat türlerinin yeri vardır. Ama insan için hayatın çeşitlenmesi, düşüncenin soyut zeminde kendini ifade edebilme olanağına kavuşması ve okuma ile yazmanın bir eğlence olmanın ötesine taşarak varoluş biçimine dönüşmesi kelime hazinesini de artırmış, söyleme biçimlerini de çeşitlendirmiştir. Bu süreçte her bir sanat, her bir sosyal bilim sahası, her bir kültürel disiplin kendi dilini kurmuş, kendi gramerini oluşturmuştur.

Sözün burasında hemen şunu ifade etmeli ki eğer dil bir mimari ise kelimeler onun tuğlası, gramerler ise örgüsüdür. Grameri olmayan bir dil, inşaaya girmemiş bir taştan farksızdır. Bir kıymeti yoktur, öylesine, alelade bir hacimden ibarettir. Kelimenin ışıldaması için yapının parçasına dönüşmesi, gramerin emrine girerek onun sisteminin yapı taşı olması gerekmektedir. Bu hâliyle gramer, kelimelere büyü bahşeder, onları olduğundan daha parlak gösterir, uyuyan gözlerini açarak etrafa ışık saçmalarına vesile olur. Yoksa maymunların, kuşların, balıkların bile kendilerini ifade etmekte kullandıkları kelimeler mevcuttur ama insanın buna eklediği şey ve kelimeyi dil seviyesine yükselttiği husus, gramerin ta kendisidir. Gramer yoksa insani bir ifade biçimi yoktur. Gramersizlik ilkeliktir. Gramerler dillerin garantörü, nefes alma imkânı, kendini geleceğe aktarma potansiyelleridir. İşte salgın sürecindeki tehdidin boyutu tam da burada ortaya çıkmaktadır çünkü kelimelerden önce gramerler tehdit altındadır. Dijital dilin kelimelere yönelik aşındırıcı tarafı, teferruatı, nüansı törpüleyici işlevi hep nihai aşamada grameri yok etmeye yönelik ara stratejilerdir. Bu süreçten, gramerlerini koruyan toplumlar güçlü çıkacak, onu korumaktan aciz kalanlar aciz düşecektir.

Salgının buradaki rolü insan ruhu ve bedeni gibi dili de dört duvar arasına hapsedmiş olmasıdır. Güncel yaşamdan ve doğadan kopan dil güneş ışığından mahrum kalmış çiçek gibi önce solmaya başlar, sonra kuruyup gider. Dilin kaleydoskopik yapısını yitirmesi, çeşitliliğini kaybetmesi, kıvraklığını feda ederek büsbütün mekanikleşmesi ruhun ve bedenin mekanizasyonuna eşlik ettiğinde işte o zaman yaşamak için çok az gerekçemiz kalmış olacak. Gerçekliğini yitirmiş beden, hayalini kaybetmiş ruh, emojiye indirgenmiş dil, kelimenin gerçek anlamıyla insanın ve hayatın iflasından başka bir şey değildir ve olağanüstü bir geriye gidişi imlemektedir. Seyir böyle devam ederse

korkarım ki yakın bir gelecekte, ilk atalarımızın kendilerini ifade ederken kullandığı jest ve mimiklere yeniden rücu edilişine ve kelimenin boşlukta kanat çırpıp muhteşem yolculuğunun bir nostaljiye dönüşümüne şahitlik etmiş olacağız. Çünkü dört duvar arasına sıkışan insanlar için dış dünyaya açılmanın tek imkânı ekrana indirgenmiştir ki bu da felaketin ta kendisidir: “Televizyon okuma-yazma kültürünü genişletmez ve pekiştirmez. Tersine okuma-yazma kültürüne saldırır.” (Postman, 2012: 98). Üstelik bu saldırı ruhun ve bedeninin dış dünyayla kurduğu temasın kısa devre yaptığı, insan benliğinin bütünüyle kapalı mekâna maruz kaldığı süreçlerde çok daha yıkıcı bir hâl alır ve benlik organizasyonunun dışarıya yönelen aracı olan dil de tıpkı öteki bütün vasıflar gibi söz konusu saldırganlığa maruz kalarak çöküntüye uğrar.

Salgın güncel yaşamın merkezine yerleşerek hayatın her alanını baskın biçimde belirleme eğilimi gösteriyor. İçinden geçtiğimiz süreçte salgın ile iletişim teknolojisi el ele vererek eylemler kadar söylemleri de olumsuz anlamda dönüştürüyor, her ikisinin hareket kabiliyetini körelterek bizzat yaşamın kendisini kötürümleştiriyor. Nasıl düşünürseniz öyle yaşarsınız, nasıl yaşarsanız öyle konuşursunuz. Dil, yaşamın kaymağıdır. Hayatın bütün akışını cümleler dışa vurur.

Güncel yaşamın tıbbileşmesinin en temel iki gerekçesi vardır: Ya kitlesel bir hastalığın pençesine düşmek veya bedeni fetişleştirmek... Bunların her ikisi de arızidir. Kalıcı olan ise bütün zamanları ilgilendiren durumlara yönelik tasarruflar geliştirmek, doğum öncesi ile ölüm sonrasını da beden kadar ruh ve zihni de hesaba katmaktır. Eğer insan sadece bedenden ibaret olsa bir ruhu ve zihni olması yeryüzünün tıbbileşmesi de, dijitalleşmenin bizatihi kendisi de bu ölçüde tehdit barındırmazdı. Gelgelim insanın bir zihin dünyası ve bir ruhu da var. Gelgelelim hem zihin hem de ruh ancak grameri kullanarak kendini beden hapisanesinden dışarı atabiliyor. Dilin grameri kaybolduğu zaman insan zihninin yasaları da paramparça olacağı için bedenin canlı ceset olarak ortalıkta dolaşmasının çok da kıymetiharbiyesi kalmayacaktır. Dil salgına kurban verilirken seyirci kalmak, ekranlar gramerin sunağına dönüşürken ses çıkarmamak sadece kendi ölümüne değil insanlığın ölümüne de seyirci kalmaktan farksızdır. Çünkü dilin bozulması bedenin bozulmasından çok daha dramatik sonuçlar doğurur. İnsanlığın yükselişi nasıl gramerlerini tahkimle başlamışsa düşüşü de gramerlerinin bozulmasıyla gerçekleşecektir. Gramerciler zihnin şifacılarıdır ve gramercilerini ihmal eden toplumları doktorları kurtaramaz.

Kaynaklar

- BACHELARD, Gaston (2017), *Mekânın Poetikası*, (Çeviren: Alp Tümertekin), İthaki Yay., İstanbul.
- BAUMAN, Zygmund (2005), *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çeviren: Yavuz Alagon), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- _____ (2017), *Akışkan Modernite*, (Çeviren: Sinan Okan Çavuş), Can Yay., İstanbul.
- BOURDİEU, Pierre (1997), *Televizyon Üzerine*, (Çeviren: Turhan Ilgaz), Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- EMRE, İsmet (2019), *Dijital Yazılar*, Karakum Yay., Ankara.
- ÖZTÜRK, Ali (2020), *COVID19 Pandemisi Sürecinde Sosyal İzolasyon, Fiziki Mesafe ve Sosyal Sağlık*, Turkish Journal Health and Sport.
- PAPPENHEIM, Fritz (2002), *Modern İnsanın Yabancılaşması*, Phoenix Yay., Ankara.
- POSTMAN, Neil (2012), *Televizyon Öldüren Eğlence*, (Çeviren: Osman Akınhay), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- SENNETT, Richard (2008), *Karakter Aşınması (Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri)*, (Çeviren: Barış Yıldırım), 3. Basım, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- UĞURCAN, Sema (1193), “Ahmet Hamdi Tanpınar’da Doktor Tipleri”, *Dergâh*, Cilt: IV, Sayı: 42, Ağustos.
- WALTERS, Donald J. (1995), *Modern Düşüncenin Krizi*, Çeviren: Şahabeddin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul.
- Ahmet Turan DOĞAN – Salgın Dönemi Televizyon Programlarında Hastalıkla İlgili Söz Varlığı ve Bunların Kullanım Sıklığı

SALGIN DÖNEMİ TELEVİZYON PROGRAMLARINDA HASTALIKLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI VE BUNLARIN KULLANIM SIKLIĞI

Ahmet Turan DOĞAN*

Giriş

Terimler, bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının mensupları arasında kısa yoldan anlaşmayı sağlayan sözlerdir (Zülfikar, 2011, 20). Dilin söz varlığının bir parçası olan terimler, türetilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılması ciddi bir emek isteyen unsurlardır. Zülfikar da bu emeğe dikkat çekerek bugün Türkçeyi yeniden bir yabancılaşmaya yol açacak çeşitli tehlikelerin beklediğini ve durmadan gelişen bilim dalları ve sanat kolları karşısında uzun zaman alacak, emek ve fedakârlık isteyecek çok yönlü çalışmalara ihtiyacın olduğunu belirtir (2011, s. 19). Türkçenin tarih boyunca içinden geçtiği pek çok süreç gibi şu an yaşanan korona virüsü küresel salgını da tıp terimleri açısından Türkçe için oldukça hareketli ve çeşitli tedbirlerinin alınması gerekli süreçlerden biridir.

Korona virüsü salgını henüz çok taze bir süreçtir. Söz konusu salgın 2019 yılı sonundan itibaren dünyanın çeşitli ülkelerini etkilemeye başlamış ve 2020 yılının başlarında küresel bir salgına dönüşmüştür. 2020 yılı mart ayından itibaren Türkiye’de de etkisini göstermeye başlayan bu salgın, pek çok terimin de artık Türkçede sıklıkla kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu terimlerin bir kısmı Türkçede öteden beri kullanılan Türkçe veya yabancı terimlerken bir kısmı ise salgınla birlikte Türkçeye girmiş terimlerdir.

Salgınla birlikte başlayan süreçte zaten Türkçe tıp dilinde kullanılan bazı terimler halk arasında da yayılmaya başlamıştır. Bu duruma dikkat çeken Develi, *pik*, *enfeksiyon*, *droplet*, *pandemi*, *entübe*, *immün*, *filiyasyon*, *izolasyon* gibi terimleri değerlendirmiş ve bunlara bazı Türkçe karşılıklar önermiştir (2020). Özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla Türk insanının ilk kez karşılaştığı salgın dönemi terimleri gerek yazılı gerekse de sözlü dilde yavaş ya-

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: ahmetturannodogan@gmail.com

vaş yerleşmeye başlamıştır. *Pandemi, entübe, mortalite, influanza, filyasyon, immün, korona, post-covid, virülans, pik* gibi terimler bu türdendir. Bunların sayısı diğer terimlere göre daha fazladır.

Salgınla birlikte dilde öteden beri var olan kelimelerin salgınla ilgili anlamlarının oluştuğu da görülmüştür. Bu noktada *vaka* terimi başı çekmektedir. Neredeyse her gün karşılaşılan bu terim için TDK'nin çevrimiçi sözlüğünde *olay, hadise* anlamı verilmiş ve Yahya Kemal Beyatlı'dan "*O kadar boşboğaz çocuk arasında da vakayı bir sır olarak saklamak güçtü.*" örneği verilmiştir (<https://sozluk.gov.tr>, erişim tarihi 05.04.2021, saati 21.45). Türkçede bu kelimenin bir hastalık terimi olarak *varlığı testle kanıtlanmış hastalık* anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple, TDK'nin çevrimiçi sözlüğünün de bu noktada güncellenmesi gerekmektedir.

Bir dildeki söz varlığının özellikle günümüz dünyasında çeşitli kitle iletişim araçlarındaki görsel ve işitsel kullanımlardan etkilendiği bilinmektedir. Kitle iletişim araçları içerisinde ise televizyonlar, toplum üzerinde etkinliği yüksek cihazlardır. Televizyonlarda özellikle 20.00-00.00 arasını kapsayan akşam kuşaklarında yayımlanan programlar, toplumun tamamını ilgilendiren konularda olduğunda büyük bir ilgiyle takip edilmektedir. RTÜK'ün televizyon izleme üzerine yapmış olduğu araştırma da bunu göstermektedir. RTÜK tarafından yapılan Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması'na göre hafta içi televizyon izlenme oranları bakımından 18:00-21.00 (% 75,7) ve 21.00-00.00 (% 65,1) saatleri arası öne çıkmaktadır (2018, s. 39). Hafta sonu da hafta içine yakın bir durum söz konusudur. Rapor'a göre hafta sonu 18.00-21.00 saatleri arası % 73,8, 21.00-00.00 saatleri arası ise % 67 televizyon izlenme oranına sahiptir (2018, s. 46). Toplumun büyük bir kesimine ulaşan bu programlarda kullanılan dil de toplum üzerinde belli bir etki meydana getirmektedir. Bu programlar aracılığıyla günlük dile yansıyan, oradan da yazı diline geçip yerleşen bazı kelimelerin olduğunu görmek zor olmasa gerektir. Bu açıdan bakıldığında televizyon programları kontrolü zor olan bir mecradır. Dolayısıyla, buradan dile girecek herhangi bir kelimenin önüne geçmek de kolay olmamaktadır. Bu sebeple, toplumun kullandığı dil etkilenmeden önce herhangi bir konuyla alakalı uzmanların belli bir dil bilinci çerçevesinde yetiştirilmesi, söz konusu alanda gerekli terimlerin türetilmesi veya dilde var olan kelimelerin terimleştirilerek kullanılması için dil uzmanlarıyla bir eş güdümün sağlanması büyük önem arz etmektedir.

1. Değerlendirme

Bu başlık altında 2020 yılının mart ayından günümüze kadar geçen süreçte Türkiye'de salgınla ilgili yayımlanmış beş televizyon programının hastalıkla ilgili söz varlığı bakımından değerlendirmesine yer verilmiştir. Bu değerlendirmede kullanılan terimlerin Türkçe olup olmadığına, Türkçe ve yabancı

terimlerin kullanım oranlarına ve günlük hayatta çokça karşılaştığımız terimlerin kullanım sıklıklarına bakılmıştır.

Çalışma çerçevesinde CNN Türk televizyon kanalından 1 Nisan 2020 tarihli Mercek Altında, NTV televizyon kanalından 16 Nisan 2020 tarihli NTV'ye Sorun, TRT Haber televizyon kanalından 3 Mayıs 2020 tarihli Koronavirüs Özel Yayını, Haber Türk televizyon kanalından 12 Aralık 2020 tarihli Olaylar ve Görüşler ve yine Haber Türk televizyon kanalından 24 Ocak 2021 tarihli Teke Tek Bilim programları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu programlarda geçen korona virüsüyle ilgili söz varlığının yanında çeşitli hastalıklar ve bunlarla ilgili söz varlığına da yer verilmiştir.

Söz konusu programlarda tespit edilen korona virüsü ve çeşitli hastalıklarla ilgili söz varlığını şöyle bir tabloyla vermek mümkündür:

1. Program (1 Nisan 2020) CNN Türk - Mercek Altında	2. Program (16 Nisan 2020) NTV - NTV'ye Sorun	3. Program (3 Mayıs 2020) TRT Haber – Koronavirüs Özel Yayını	4. Program (12 Aralık 2020) Haber Türk - Olaylar ve Görüşler	5. Program (24 Ocak 2020) Haber Türk - Tek Teke Bilim
Ateş	Adeno virüs	Aktif vaka	AİDS	Adeno virüs
Baş ağrısı	Akut	Anksiyete	Antijen	Alerjik reaksiyon
Belirti	Aseptomatik taşıyıcı	Ateş	Antikor	Anaflaksi
Bell paralizi	Aseptomatik vaka	Bağışıklık	Aşı	Antikor kokteyli
Boğaz ağrısı	Ateş	Birinci dalga, ikinci dalga, üçüncü dalga	Bağışıklık	Antiviral
Bulaş	Bağışıklık	Bulaş	Bulaş	Antibakteriyel
Bulaşıcılık	Bahar alerjisi	Bulgu	Bulaşma	ARDS
Bulaşıcı hastalık	Belirti	Düzleşme dönemi	Çiçek	Aseptom
Bulaştırma	Bulaş	Enfekte etmek	Damla aşı	Bağışıklık duvarı
Bulgu	Bulgu	Filiyasyon	Enfeksiyon	Bağışıklık sistemi

Burun tıkanıklığı	Bronşiolit	Hastalık	Enzim	Belirti
Eklem ağrısı	Burun akıntısı	İnfluenza	Filiyasyon	Beyin bulanması
Enfeksiyon	Enfeksiyon	İniş dönemi	HİV	Boğmaca
Entübe	Grip	İspanyol gribi	İmmün	Bulantı
Evre 0, Evre 1, Evre 2	Hasta	İzolasyon	İmmün bariyeri	Bulaştırmacılık
Grip	Hastalanma	Kas ağrısı	İmmün hücre	Depresyon
Hafif bulgu	Hastalık	Korona negatif	İmmün reaksiyon	Diyabet
Hâlsizlik	İnfluenza	Korona pozitif	İmmün sistemi	Ebola
Hafif semptom	İshal	Koronavirüs	İnaktif aşı	Enfeksiyon
İnfluenza virüsleri	İzolasyon	Kovid-19	İnfluenza	Enterne etmek / olmak
Karantina	Kanser	Kovid-19 virüsü	İntranazal	Entübe
Kas ağrısı	Karantina	Mers	Kırım-Kongo kanamalı ateşi	Evre 3
Koku alma bozukluğu	Kızamık	Mutasyon	Kolera	Fasiyal paralizi
Korona virüs	Klinik bulgu	Olgu	Korona virüs	Grip virüsü
Kovid	Koku ve tat alma kaybı	Öksürük	Korona virüsü	Hasta
Kronik rahatsızlık	Korona	Pandemi	Korunma	İmmün
Kuru öksürük	Korona virüs	Pik	Kronik rahatsızlık	İmmün sistemi
Mortalite	Kovid-19	Pik dönemi	Mutasyon	İnaktif aşı
Nefes darlığı	Mevsimsel korona	Plato dönemi	Öldürücülük	İnfluenza
Nezle	Nefes darlığı	Post-pik	Pandemi	İnfluenza virüsü

Obsesif	Nezle	Pozitif vaka	Plasebo grubu	İnme
Obsesyon	Öksürük	Profilaksi	RNA aşısı	Kalp krizi
Oral bulaşma	Parainfluenza	Salgın	RNA virüsleri	Karın ağrısı
Öksürük	Pik noktası	Salgın eğrisi	Salgın	Kas güçsüzlüğü
Pandemi	Plazma	Sars	Sars-cov-2	Klinik seyir
Paranoya	Rino virüs	Semptom	Semptom	Konsant-rasyon bozukluğu
Rino virüs	Sırt ağrısı	Sıfır semptom	Sprey aşısı	Korona
Sağlam	Sıtma	Sönümlenme	Tanı	Kovid
Semptom	Suçiçeği	Temaslı	Temaslı takibi	Kovid-19
Sırt ağrısı	Vaka	Temaslı takibi	Tifo	Kronik hasta
Süper bulaşma	Virüs	Vaka	Vaka	Kronik hastalık
Tanı	Zatürre	Viral hastalık	Veba	Kronik yorgunluk
Tat alma bozukluğu		Virülans	Verem	Kusma
Tehlikeli bulgu		Virüs	Virüs	Long covid
Üst solunum yolu enfeksiyonu		Virüs yükü	Yan etki	Meme kanseri
Vaka		Yakın temaslı		Meme tümörü
Virüs		Yoğun bakım		Mers
Yüz felci				Mevsimsel grip
				Mevsimsel virüs
				Mortalite
				MRNA aşısı
				Mutant virüs

				Mutasyon
				Mutasyonlu virüs
				Narkolepsi
				Obezite
				Olgu
				Otizm
				Ölüm oranı
				Pandemi
				Plasebo
				Poliovirüs
				Post-covid
				Salgın
				Sars
				Solunum yetmezliği
				Sürgit
				Sürüntü
				Swap
				Toplumsal bağışıklık
				Vaka
				Viral yük
				Virüs
				Virütik hastalık
				Yoğun bakım
				Yüksek ateş

Sonuç

Salgın dönemi televizyon programlarındaki korona virüsü ve çeşitli hastalıklarla ilgili söz varlığı üzerine yapılan bu çalışmada inceleme için seçilen beş televizyon programında bu konuyla alakalı 185 terim tespit edilmiştir. Tespit edilen bu terimlerin bir kısmı doğrudan hastalık adından bir kısmı ise hastalıkla ilgili çeşitli terimlerden oluşmaktadır. Bu 187 terimin 84'ü yabancı dillere ait olup çeşitli dönemlerde Türkçeye girmiş veya Türkçede kullanılmış terimlerdir. Bunların bir kısmı da Türk halkının son dönemde karşılaştığı terimlerdir. Bunlara; *anaflaksi, entübe, filiyasyon, immün, influenza, korona, korona virüs, mortalite, intranazal, long covid, narkolepsi, pandemi, post-covid, virülans* gibi terimler örnek gösterilebilir. Bir kısmı ise Türkçede belli bir zamandan beri kullanılan terimlerdir. Bunlara; *antikor, depresyon, enfeksiyon, grip, ishal, karantina, kolera, mutasyon, semptom, tifo, veba, zatürre* gibi terimler örnek olarak verilebilir.

Terimlerin 48'i Türkçe/yabancı ve yabancı/Türkçe olmak üzere karışık durumdadır: *enfekte etmek, eradike etmek, hafif bulgu, hafif semptom, klinik bulgu, konsantrasyon bozukluğu, kronik yorgunluk, oral bulaşma, viral yük...*

53 terim doğrudan Türkçe kelimelerle oluşturulmuş terimlerdir. Bunlar; *ağırlaşma, aşı, baş ağrısı, bağışıklık, belirti, beyin bulanması, boğmaca, buluşçuluk, bulgu, burun akıntısı, eklem ağrısı, inme, karın ağrısı, kas ağrısı, kızamık, koku alma bozukluğu, kuru öksürük, kusma, olgu, öksürük, ölüm oranı, salgın, sıtma, tanı, yan etki* gibi terimlerdir.

Söz konusu programlarda kullanım sıklığı yüksek olan terimlere bakılacak olursa; *antikor, asemptom, aşı, bağışıklık, bulgu, kovid, kovid-19, enfeksiyon, grip, hasta, hastalık, influenza, izolasyon, korona, korona virüs, mortalite, mutasyon, olgu, öksürük, pandemi, salgın, semptom, vaka, virüs, yan etki* terimlerinin ön plana çıktığı görülür. Bunlar içerisinde antikor (26), bulgu (24), kovid (22), kovid-19 (16), enfeksiyon (19), korona (22), korona-virüs (42), mortalite (24), Mutasyon (34), olgu (15), pandemi (16), salgın (29), semptom (17), vaka (43), virüs (66) gibi terimler yüksek kullanım sıklığına sahiptir.

Bu televizyon programlarında yüksek kullanım sıklığına sahip *antikor, asemptom, enfeksiyon, mutasyon, pik* terimlerinin ise Türkçe karşılıkları hiç kullanılmamıştır. Bunun yanında *belirti-semptom, olgu-vaka, ölüm oranı-mortalite, salgın-pandemi* Türkçe-yabancı ikililerinin sıklığının *salgın* terimi hariç hep yabancı ağırlıklı olduğu görülür. *Salgın-pandemi* ikilisinde salgın terimi daha sık kullanılmasına rağmen özellikle halk arasında *pandemi* teriminin gittikçe yaygınlaştığı görülmektedir.

Salgın dönemi televizyon programlarında kullanılan bazı terimlerin nasıl yazılacağıyla ilgili bir standart da belirlenmiş değildir. Bu sebeple hastalığın adının *corona*, *korona*, *covid*, *kovid*, *covid-19*, *kovid-19*, *coronavirüs*, *koronavirüs*, *korona virüs*, *korona virüsü* biçimlerinde farklı yazımlarının olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde kullanım bakımından Türkçeye en uygun olan *korona virüsü* kullanımının ise ilgili televizyon programlarında sadece bir kere geçtiği tespit edilmiştir.

Bir dilin söz varlığı içinde terimlerin tek tek hangi dillere ait olduklarından çok bunların birbirlerine olan oranları da oldukça önemlidir. Dolayısıyla Türkçede herhangi bir yabancı dilden terim varlığının olmamasına çalışmak oldukça zor bir iştir. Ancak, Türkçedeki salgın terimlerinin oranını daima yabancı olanlarından fazla tutmak Türkçenin terim varlığını geliştirme açısından önemlidir.

Son olarak, bir dilin söz varlığını özellikle terimler bakımından kendi söz varlığı içinden geliştirmek sadece Türk dili uzmanlarının görevi değildir. Bu konu Türk dili uzmanlarının yanında her alan uzmanlarının içselleştirmesi gereken bir konudur. Bu sebeple, dilde her alanda olduğu gibi sağlık alanında da bir etki başlamadan önce terim açısından tüm alan uzmanları tarafından ortak olarak gerekli önlemlerin alınması büyük önem arz etmektedir. Yoksa *salgın* terimi gibi Türkçenin yerleşmiş bir teriminin bile *pandemi* gibi bir terimle zorlanması söz konusu olabilmektedir. Ayrıca, Türkçe Sözlük'ün ilgili terimler ve anlamları gözden geçirilerek güncellenmesi de yerleşmesi istenen terimler açısından oldukça önemlidir.

Kaynaklar

DEVELİ, H. (2020), "Dilimize Bulaşanlar", *Türk Dili*, Cilt: CXVIII, S 821, s. 4-9.

RTÜK (2018), *Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması*.

Türkçe Tıp Dili Kurulu (2007), *Türkçe Tıp Dili Kılavuzu*, Kocaeli Üniversitesi Basımevi, Kocaeli.

ZÜLFİKAR, H. (2011), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara.

Çevrimiçi Kaynak

Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr>.

TERİM BİLİMİ NEDİR?

*Paşa YAVUZARSLAN**

*Ekrem BEYAZ***

Terminoloji ilk bakışta ve en basit anlamda terimlerin bir arada toplandığı bir bütün olarak tanımlanabilir. Ancak “terim” sözcüğünün terimselliği hakkında bile önemli bir terminolojik arka plan vardır. Bu bakımdan terim bilimi sadece bir terimler bütünü olarak görülmemeli ve terimlerin daha çok birbirleriyle çeşitli ilişkiler içinde olduğu bir sistem içinde yer aldıkları dikkate alınmalıdır. (Roger, 1951: 19). Felber’e göre terminoloji genel olarak şu şekilde tanımlanabilir: (a) Bir bilim olarak terminoloji kavramlarla ve bunların gösterimiyle ilgilenen disiplin içi ve disiplinler arası bir bilgi alanıdır; (b) Belirli bir çalışma alanının kavramlar sistemini temsil eden terimler bütünüdür; (c) Terimlerle temsil edilen belirli bir kavramlar sisteminin yayımlanmasıdır (1984: 1). Bu disiplinin nüvesini oluşturan terimler ise herhangi bir bilim dalında uzmanlaşmış kişiler (teknisyenler, mühendisler, bilim insanları) tarafından yeni bir kavram, yani olgu, nesne ve nesnel özellikler hakkında iletişim kurulabilmesi için oluşturulmaktadır. Bu iletişim gereksinimlerini karşılamada genel olarak terim bilimi özel bir alandaki kavramları ve kavram yapılarını inceler; kavramlara atfedilen gerek belirli bir konu/veya kavrama has gerekse sistematik bir ontoloji anlayışıyla bir alanda gelişmiş terimleri/belirtileri tespit eder; iki veya ikiden fazla dil arasındaki terminoloji söz konusu olduğunda eşdeğerlikleri tesis eder; terimleri kâğıt veya bilgisayar veri tabanları üzerinde derler; terminoloji veri tabanlarını yönetir ve gerektiğinde yeni terimler üretir.

Yakın zamanlarda bilimin ve teknolojinin hızlı gelişimi ve bu gelişimin sonucu olarak sürekli yeni adlandırmalar gerektiren yeni kavramların ve kavramsal alanların ortaya çıkması; dildeki söz varlığının sürekli güncel tutulup geliştirilme gerekliliğinin artması ve ayrıca modern toplumlarda bilginin çoğalması ve çeşitlenmesi; gittikçe artan bilgi aktarımı ve küresel dünyanın yadsınamaz

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** Türk Dil Kurumu Uzmanı.

gerçeği olan çok dillilikle başa çıkabilme çabaları terminoloji çalışmalarının bir gereklilik olarak ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerdir (Cabr , 1998: 17).

Kavramlara sistematik bir yaklaşımla terminolojinin gelişmesinde bilginin uluslararası çapta aktarılabilmesi için sadece tek bir dil üzerinden yürütülecek çalışmalar yeterli olmayacaktır. Bu baēlamda her dilde terim çalışmalarının belirli norm ve prensipler çerçevesinde eē düzeyde geliştirilmesi her gün yeni kavramların  ıktıēı ve bunların terimlerle karşılanmasının beklendiēi dünyamızda terminoloji çalışmalarının saēlıklı gelişimi açısından oldukça önemlidir (Felber, 1984: 2).

Terminolojiler, bilginin kavramlarla ilişkileri esasında bir düzene konulmasında (genel bilim teorisi, her bir bilim disiplininin kavramsal sınıflandırılması); bilginin, tecrübelerin ve teknolojinin aktarılması (eēitim, bilimsel yayın okuma); bilimsel ve teknik bilginin formülleştirilmesi ve yayılması (akademik yayıncılık); bilimsel ve teknik metinlerin diēer dillere aktarılması; konuyla ilgili bilginin özetlenmesi ve kısaltılması ve bilimsel ve teknik bilginin depolanması ve ulaşılması (indeksleme, sözlükler ve sınıflandırma şablonları oluşturulması) açısından çok önemlidir (Felber, 1984: 1).

Bu yüzden bütün bilim insanları, mühendisler, teknik ve bilimsel çevirmenler terim oluşturma konusunda eēitilmelidir (Sager, 1990: 80, 2012).

Terminolojinin amacı sadece belli alanlara ait terimlerin toplanması ve deskriptif tanımlarla bu terimlerin verilmesi olmayıp terimleri referans biçimler olarak standartlaştırılmış bir şekilde terminolojik birimlere dönüştürmeyi ve bu yolla aynı kavramla ilişkilendirilen başka biçimleri elemek ve mesleki iletişimin açık ve kesin olmasını saēlamaktır (Cabr , 1998: 38).

Bilimdeki tıpkı diēer disiplinler gibi terminoloji de özel bir dizi kavramlar olarak diēer alanlarla kurduēu etkileşimle tanımlanan bir disiplindir. Yine de disiplinler arası bir konunun baēlantılı olduēu alanlardaki kavramların toplamı olmasından ziyade kendi çalışma yöntemi içinde kullanılacak şekilde özel bir dizi kavramı içine aldıēını ve ancak bu yolla bir disiplin sayılabileceēini belirtmek gerekmektedir. Wüster terminolojinin dil bilimi, mantık bilimi, ontoloji, bilgi bilimi, bilişim teknolojileri ve ayrı baēlı disiplinlerin kesişim noktasında olduēunu düşünmektedir. Terminolojinin disiplinler arasılıēı aynı zamanda dil bilimsel birimler (dil bilimi), bilişsel unsurlar (mantık ve ontoloji) ve iletişim araçları (iletişim teorisi) olan terminolojik birimlerin nitelikleriyle belirlenmektedir. Terimler  zel iletişimde (bilgi bilimi) ve bilgisayarlı uygulamalarda da (bilişim teknolojileri) görülmektedir (Cabr , 1998: 25).

Terminoloji terimlerin, yani bir veya birden çok dildeki özel alanlara ait sözlüksel unsurların, toplanması, tanımlanması, işlenmesi ve sunulmasıyla ilgili bir çalışma ve etkinlik alanıdır. Alan hedefi olarak s zl k  l ēe yakındır ve hatta  ıktıları bazen dili kullananlar için tavsiye niteliēinde olmaktadır. terminoloji-

nin özel alanlara yönelik çalışması, farklı bir çalışma arka planının olması, farklı çalışma yöntemlerinin olması ve farklı alanlardan katılımcılarla çalışmalarını yürütmesi sözlükçülükten ayrıldığı en temel olarak konulardır (Sager, 1990: 2-3).

Dil bilimi açısından leksikoloji konusu ve pragmatik ölçütleri gereği özel bir sözlükçülük alanıdır. Bilimsel ve teknik disiplinler açısından terminoloji kendi kavramsal yapılarının biçimsel bir yansımasıdır ve bu yüzden önemli bir iletişim ve ifade aracıdır. Kullanıcılar açısından ise terminoloji kendi iletişim açısından kesinlik ve en az çabayla ifadeyi sağlayan kıymetli bir iletişim birimleri kümesidir. Ancak, terminoloji çalışmalarını sözlükçülükten ayıran en temel konu sözlükçülüğün bir sözcüğün kavram olarak açıklanması gerektmediği takdirde sadece sözcüğün semantik özelliklerine odaklanılmasıdır terminolojinin öncelikle kavramın kendisine yönelmesidir. Ayrıca sözlükçülükte dil bilimsel ve ses bilimsel özelliklerine, sözcüğün eş ve art zamanlı özelliklerine vb. ağırlık verilmekteyken terminolojide bir sözcüğün ait olduğu alanla ilişkili kavramsal konulara daha çok değinilmekte ve eş zamanlılık ön planda tutulmaktadır (Cabr , 1998: 33).

Terminoloji ve sözlük bilimi arasında görülen birçok ortak nokta bu ikisinin birbiriyle yakından ilişkili alanlar olduğunu göstermektedir. Çünkü, her ikisi de sözcükler üzerinde çalışmaktadır, her ikisinin de teorik ve uygulamalı yönleri vardır ve her ikisi de s zl klerle ilgilenmektedir. Ancak bu iki alan arasında bu kadar fazla benzerlik olması iki alanın tamamen  rt şt   anlamına da gelmemektedir. Bilim insanlarının bir kısmı terminolojinin sözlük biliminin bir alanı olduğunu d ş nmekteyken bir kısmı ise ikisinin ayrıştığını düşünmektedir. Bu iki alan arasındaki karakteristik farklılıklar (a) etkinlik alanı, (b) temel birim, (c) amaç ve (d) metodoloji olarak özetlenebilir. Sözlük bilimi dildeki bütün sözcüklerle ilgilenmekteyken terminoloji ya özel bir alana ya da mesleki bir u raşı alanına ait söz varlığıyla ilgilenmektedir. Bu iki alan tamamen aynı olmamakla beraber sadece sözlük biliminin çalışma alanının çok geniş olması gerçeğine bakıldığında terminoloji s zl k  l   n bir parçası olarak görülebilir. Sözlük bilimi sözcüklerle ilgilenmekteyken terminoloji terimlerle ilgilenmektedir. Terimler ve sözcükler aynı zamanda hem aynı hem de farklı olabilir. Terminolojide   renilmiş oluşturumlarla yapılan ve öbek yapılarla kurulan terimsel birimler genellikle genel dildeki sözcük yapma biçimlerinden daha verimlidir. Ayrıca terminolojik söz varlığı içinde ağırlıklı olarak isimler yer almaktayken genel söz varlığına ait sözlüklerde sözcüklerin kullanılan bütün dil bilimsel biçimleri yer almaktadır. Edimbilimsel olarak da terimler ve sözcükler kullanıcıları, kullanıldıkları durumlar, iletişimdeki konumları ve rastlandıkları söylem çevresi açılarından farklılık göstermektedir. Sözcükleri kullananlar dilin konuşurları olurken terimler daha çok meslek veya uzmanlık gereği kullanılan kısıtlı bir çevrede kalmaktadır. Ayrıca terminoloji terimleri teorik dil biliminin  er evesi içinde

açıklama yoluna gitmeyip özel bir alana ait terimlerin seçiminde ve düzenlenmesinde biçim ve içerik olarak terimleri standartlaştırabilmek için teorik yapılar ve ilkeler saptamayı ve söz konusu özel alana ait kavramları adlandırmayı ve tanımlamayı amaç edinmesiyle de deskriptif sözlük biliminden ayrılmaktadır. Son bir ayrışma noktası olarak sözlük bilimi kullanıcıların söylem örneklerini çözümleyerek teorik hipotezler üzerinden çalışırken terminoloji söylem analizinden çok oluşturulmuş bir kavramsal örüntüye katkısı olacak terimler bulmaya çalışmaktadır (Cabré, 1998: 34-37).

Teriminolojinin Temel Birimleri (Kavram - Nesne - Tanım - Belirtim)

Küresel ölçekte yaşanan bilgi artışı ve bunun beraberinde getirdiği yeni bilgi alanları ve kavramlar terminolojik veri işlenmesinde bir metodoloji geliştirilmesine yönelik ihtiyacı artırmıştır (Sager, 1990: 1).

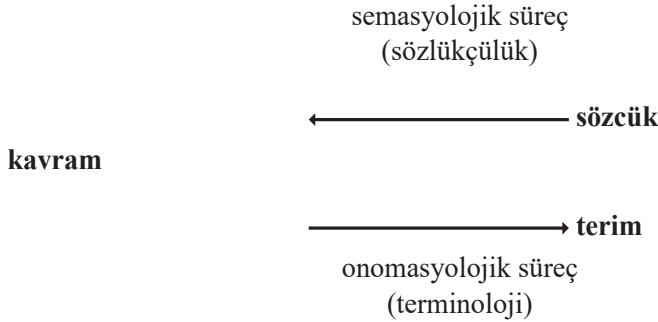
Terminolojik ilkeler ve yöntemler bir terminoloji çalışmasının temelini oluşturmaktadır. Bununla ilişkili olarak kavramların çözümlenmesi, kavramların boyutunun saptanması, kavramlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi, kavramlar tablosu, kavramların tanımlanması, kavramlar sisteminin tasarlanması, kavram-belirtim (terimler, semboller vb.) atamalarının yapılması, terimlerin oluşturulması için uygun sözcüklerin veya sözcük öğelerinin seçilmesi, doğru yeni terimlerin oluşturulması vb. konular önemlidir. Bununla ilişkili olarak terminolojik ilkeler belirlenmelidir. Bir terminoloji çalışmasında birbiriyle çatışan ilkelerin benimsenmemesi, dilsel tutumluluğun sınırlarının ve ölçeğinin belirlenmesi ve yerleşik bir kullanımın geçerli sebepler olmadıkça değiştirilmemesi bir çalışmanın yönetilebilirliği açısından önemli etkenlerdir. (Felber, 1984: 114-115).

Genel olarak sözlükçülükte öncelikle sözlüğün madde başı yapısını oluşturacak bir söz varlığı envanteri belirlenir. Sonrasında sözlükçü madde başlarını tanım yoluyla semantik olarak ele alır ve bu süreç biçimden anlama doğru işleyen semasyolojik süreci doğurur. Bir leksikografin takip ettiği semasyolojik sürecin aksine terminograf bir alanı teşkil eden kavramların listesini oluşturur. Oluşturulan bu listedeki kavramlar mantık veya ontolojik olarak birbiriyle ilintilidir. Seçilen bütün kavramlar dizesi de seçilen özel alanın kavramsal sistemini teşkil etmektedir. Terminolog her bir kavrama ayrı bir belirtim tayin eder. Bu belirtim ise terimin kendisini oluşturur. Birden fazla belirtim olduğunda biri seçilip diğerleri atılır veya biri öncellenirken diğerleri ikincil veya üçüncül olur. Kavramdan adlandırmaya olan bu sürece onomasyolojik süreç denmektedir.

İnsanın etrafını saran birbiriyle az ya da çok bağlantılı nesneler, yani mantık bilimine göre ayrı nesneler, genel dilde isimlerle karşılanırken özel dillerde kavramlara atanan terim vb. belirtilmelerle ele alınmaktadır. Kavramlar da bu ayrı nesnelerin zihinsel temsilleridir. Bir kavram tek bir ayrı nesneyi yansıtabildiği gibi genel olarak benzer nitelikleri olan bir dizi ayrı nesneyi de yansıtabilir ve iletişim için dil bilimsel işaretleri kullanarak (terim, sembol gibi) zihinsel

sıralama (sınıflandırma) yapılabilmesine yarar. Bu yüzden kavram düşüncenin unsurudur. Kavramlar bir şeyin yalnızda adı değil, ayrıca niteliği ve eylem şekli de olabilir. Dahası, bir kavram başka kavramların birleşmesiyle de oluşabilir (Felber, 1984: 115).

Genel dil sözlüklerinin oluşturulmasında bir söz varlığı listesi belirlenmekte ve sözlük yazarı bu söz varlığını sözcüklerin tanımlarındaki anlamlara göre tasnif etmektedir. Sözlükçülükte bu süreç semasyolojik süreç olarak adlandırılmaktadır. Bir terminoloji çalışmasında ise, bunun tam aksine, ilk olarak bir alanı oluşturan kavramların listesi oluşturulmakta, kavramlar birbirleriyle olan mantıksal ve ontolojik ilişkilerine göre ilişkilendirilerek çalışılan alanın kavramlar sistemi oluşturulmakta, terim bilimci her bir kavrama belli belirtiler atamakta ve bu belirtiler uzmanların kavrama atıfta bulunurken kullandıkları terimleri oluşturmaktadır. Bir kavram için birden çok belirtim olduğunda belirtilerden biri öncellenerek diğerleri kullanılmaz veya en çok kullanılan biçim belirlenir. Kavramdan adlandırmaya olan bu süreç onomasyolojik süreç denmektedir.

(Cabré, 1998: 38).

Terim biliminde önemli olan **nesne - kavram - terim / belirtim ve tanım** ilişkisidir. Terim Bilimi bilginin düzenlenip aktarıldığı diller arası bir bilim dalıdır. Terim biliminin en temel ögesi **kavram**dır. Terim bilimi çalışmaları; **kavramın** çözümlenmesi, yapısı ve kavramlar arası ilişkileri ele almalıdır (Karaman, 2017: 79).

Kavramların belirlenmesinde ve kavramın disiplinlerarasılığı durumlarında kavramın çerçevesini daraltabilmede şunlar önemlidir:

- Ontolojik bağıntı,
- Mantıksal bağıntı (kavramlar, konseptolojik “yani kavramlar teorisi” bağlantılar, kavramların ilişkilerinin sembolize edilmesi),
- Epistemolojik bağıntı,
- Dil bilimsel bağıntı (uygulamalı dil bilimi),
- İletişim teorisi (içerik, somut çıktı),

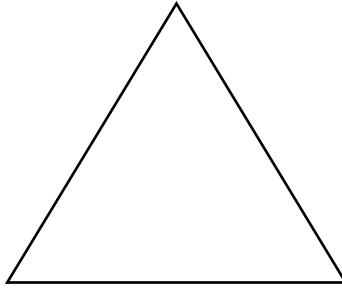
- Bilgi ve belge yönetimi,
- Sınıflandırma teorisi,
- Bilgisayarlı uygulamalar (Felber, 1984: 102-110).

Mantıksal bağıntı içinde yer alan konseptoloji dil biliminin bir alanı olan anlam bilimine benzemekle beraber ancak konseptolojinin terimden bağımsız olarak doğrudan kavrama odaklandığını güçlü bir şekilde vurgulamak gerekmektedir. Konseptoloji kavramların doğasıyla, birbirleriyle olan ilişkisiyle ve sistemler içinde gösterilmeleriyle ilgilenmektedir (Felber, 1984: 103).

Genel Terminoloji Teorisinde (GTT) insan zihninin ayrı nesneleri ve biçimleri soyutlama yoluyla nasıl kavradığı sorunsalı GTT’de önemli bir yere sahiptir. Bu sorunsal ise epistemolojinin araştırma alanına girmektedir. Epistemoloji ve terminoloji arasında temel bir ilişki bulunmakta ve bu iki alan sürekli birbirinden bilgi aktarımı yapmaktadır. Her kavrayış, sonunda bilgiye ulaşılan ve doğrulama veya yanlışlama şeklinde bir önermeyle mantık yürütülmesini sağlayan zihinsel bir süreçtir (Felber, 1984: 104).

Nesne - Kavram - Terim - Tanım ilişkisi şu şekilde şemalandırılabilir:

Düşünce veya Referans

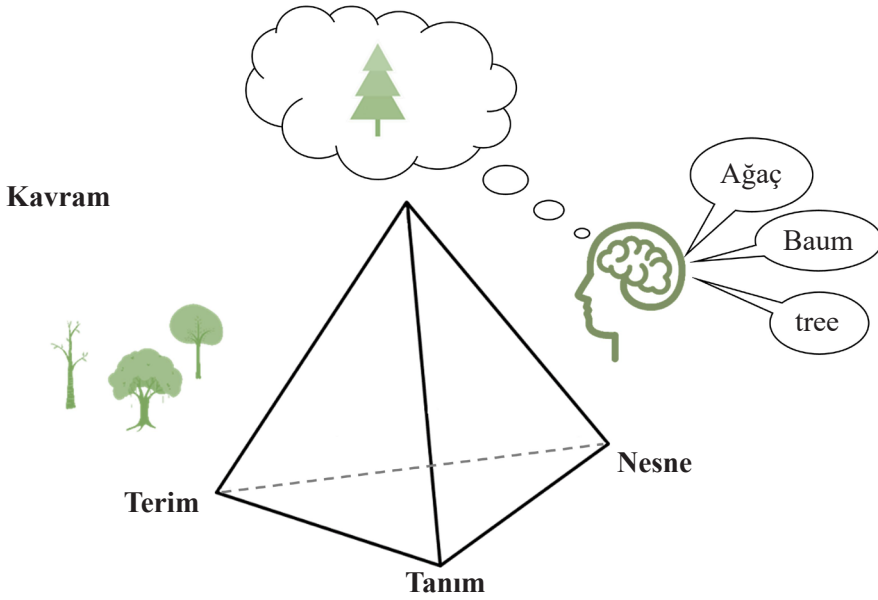
İşitsel/Sessel Simge
(Sembol)

Nesne/Gönderge
(Signify)

Şema-1: Ogden ve Richards'ın sözcük açılımı üçgeni. (Ogden ve Richards, 1923: 11)

Sözcük biliminde (lexicology) sözcük Ogden ve Richards üçgenine göre nasıl tartışılmaktaysa terim biliminde de bir terimi oluşturan ögeler tartışılmıştır.

Bir terimi temel öğelerine ya da geştaltlarına ayırıp incelemek; **nesne - kavram - terim - tanım** arasındaki ilişkiler şu şekildedir:

Şema-2: Kavram-Nesne-Terim-Tanım

* Meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitki. (Türkçe Sözlük).

Prizmanın temelinde yer alan **nesne - terim - tanım** öğeleri gerçek hayatta yer alan veya kullandığımız dille ifade edilen somut veya soyut gerçekleri yansıtmaktadır. **Kavram**, prizmanın en yüksek noktasında yer alır; zihinsel soyutlamaları yansıtmaktadır. Gerçeklerin soyutlaması olarak görülen kavram hakkında iletişim kurabilmek için, yani konuşabilmek için, belirtiler (designation) kullanılır. Çizim 8’de olduğu gibi nesneyi algılar algılamaz zihinde o nesnenin prototipini, başka bir deyişle kavramı canlandırır. Zihinde canlanan kavram hakkında iletişim kurulmaya gereksinim duymaya ise kavramı açıklayan terimler / belirtiler kullanılır. Terim bilimde kavram hakkında konuşurken bazen tek başına terim anlamca belirsiz, yani muğlak kalabilir. Bu yüzden iletişim esnasında bazen tanım kullanmak daha faydalı olabilir (Karaman, 2018: 81).

Gerçek hayatta sayısı milyonları aşan bazıları soyut, bazıları somut olan nesne vardır. ISO1087/1990:1’e göre: “Nesne algılanabilen veya kavranabilen dünyanın parçasıdır”. Somut olana örnek olarak makine, soyut olana ise mıkna-tıslanma gösterilebilir. Wüster’e göre (1959/60: 183) **nesne** bir insanın düşüncesini yönelttiği veya yöneltebileceği her şey dilde nesne adını taşır. Bu bağlamda gerçekler de nesne anlamına gelir. Nesne; algılanabilen somut ve soyut gerçekten ibarettir.

Tanım en önemli bilgi kaynağıdır.

Çift dilli bir terim sözlüğünün yapımında birbirine ait terimlerin iliştilmesinde/eşleştirilmesinde tanım önemli rol oynamaktadır (Karaman, 2017: 83).

Eşdeğer kavramları A ve B dilinde bulmak için tanım olmazsa olmaz bir araçtır (PY).

Robinson’a göre 3 tanım türü vardır: a) Nesnel, b) Sözlüksel, c) Kavramsal.

Tanımlar bir kavramın nesnel özelliklerini ifade ederler. Bir sözcüğün anlamsal ifadesinin betimlenmesidir.

Sözlüklerde bir kavram ya bir tanımla ya da bir illüstrasyonla gösterilmektedir. İllüstrasyonlar bireylerin gerçek dünyadaki belirli bir sınıftan nesnelere dair sahip olduğu bilginin yeniden üretilmesinde ikonik birimlerdir. Tanımla da tıpkı illüstrasyonlar gibi kavramı tanımlamayı amaçlamaktadır. Uluslararası Standartlar Örgütü iki farklı standardında kavramı şu şekilde açıklamaktadır:

tanım: bir kavramın zaten bilinen başka kavramlar kullanarak genellikle dil içinde yapılan tam betimi (ISO 704/1987).

tanım: bir kavramı betimleyen ve bir kavram sistemi içinde diğer kavramlardan ayrışmasını sağlayan ifade (ISO 1087/1990).

Tanım türlerinin sınıflandırılması hakkında genel bir görüş birliği bulunmamaktadır. ISO/R 1087’de bahsi geçen 3 tip tanım türü ise “işlemsel”, “kaplamsal” ve “bağlamsal” şeklindedir. İşlemsel tanımlarda kavramın içerdiği karakteristik özelliklerin sıralanması üzerinden tanımlamaya gidilmektedir. Kaplamsal tanımlar, uzanımında olan alt kavramlar üzerindeki bir kavramın tanımlanmasıyla yapılmaktadır. Bu tanımlar kavramın altında yer alan ayrı nesnelerin belirtilmesiyle veya aynı değerde olan veya soyutlama yoluyla adlandırılmış diğer terimlerin tanımda verilmesiyle yapılmaktadır. Bağlamsal tanımlar ise zaten bilinmesi veya tahmin edilebilir olması bakımından bağlam içerisinden çıkarılabilecek tanımlardır (Picht&Draskau, s. 51-54).

Terim sözlükçülüğü açısından ikinci tanım daha uygundur çünkü teorik olarak dilbilimsel, ontolojik ve terminolojik şeklindeki bu üç tür tanımı birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Bu tanım türleri tanımladıkları nesne ve ifade etikleri içerik açısından ayırt edilebilir. Her bir tanım türü aynı gerçekliği farklı bir bakış açısından görmektedir. Dilbilimsel tanım açısından dilbilimsel işaret; ontolojik tanım açısından nesnenin gerçek dünyadaki durumu ve terminolojik tanım açısından özel bir konunun kavramı önemlidir. Terminolojide tanımlar (ve illüstrasyonlar) sıklıkla genel çapta kabul gören teamüller ve ilkeler doğrultusunda yapılmaktadır. Bir tanımda olması gereken genel ilkeler şunlardır:

- Kavramı tanımlamalı yani doğru olmalıdır,
- Tanımlanan kavramın aynı veya farklı alanlardaki benzer tanımlardan ayrılmasına izin vermemelidir,
- Her bir özel alanla ilgili özelliklerinin bir araya getirmelidir,
- Bir kavramın ait olduğu kavram alanının çerçevesi içinde olmalıdır,
- Kavramın içinde kullanıldığı projenin amaçlarıyla uyumlu olmalıdır.
- Özel uygulamalarda:
 - Özel bir alanda kullanılan tanım tipleriyle uyumlu olmalı ve söz konusu alandaki var olan tanım yapısıyla başlamalıdır,
 - Alanda var olan yapıyla uyumlu olarak her bir kavramın temel karakteristiklerini toplamalıdır,
 - Aynı alanda bir kavramın diğer kavramlarla kurduğu sistematik ilişkileri yansıtmalıdır,
 - Çok önemli olmasa da kavramın tam bir tanımını yapabilmek için önemli olan bütün karakteristikleri içermelidir.
 - İfade açısından tanımlar belli başlı şu gereksinimleri karşılamalıdır:
 - Doğru ifade edilmelidir (Ör. tereyağı bıçağı - tereyağı kesmek için kullanılan bıçak),
 - Yazılı dilin biçimsel özellikleriyle uyumlu olmalıdır,
 - Tek bir cümle içinde olmalıdır,
 - Biçimsel gösterimle ilgili sözlük bilimsel ilkelere bağlı kalmalıdır,
 - Döngüsel olmamalıdır (Ör. yoğunluk: yoğun olma durumu veya niteliği),
 - Bilinen sözcüklerden oluşmalı, eğer bir alana özgü özel sözcük kullanılıyorsa tanımda verilen sözcük mutlaka sözlüğün içinde yer almalıdır,
 - Olumsuzlama yoluyla yapılmamalıdır,
 - Terimin kendisinden anlaşılan bir bilgi ayrıca tanımın içinde verilmemelidir,
 - Üstdilsel söyleyiş tarzından kaçınılmalıdır (Cabr , 1998: 104-107).

Özetle terminolojideki tanımlar:

1. İçlemsel tanım (intensional definition),
2. Kaplamsal tanım (extensional definition),
3. Bağlamsal tanım (contextual definition) şeklindedir.

Bağlamsal tanıma örnek olarak şu cümle gösterilebilir: Hava taşıtıyla Avrupa'dan Amerika'ya yaklaşık 24 saatte gidilir.

“Hava taşıtı” sözcüğünden bu bağlam içinde 1. Hızlı olması; 2. Yolcu taşıması; 3. Kısa sürede uzun mesafeleri kat etmesi anlamları çıkarılabilir (Karaman, 2017: 84-88).

Felber’e göre “karakteristik”, bir ayrı nesnenin belirli bir niteliğini tanımlamaya veya tarif etmeye yarayan bir kavramın unsurudur. Karakteristiğin kendisi de bir kavramdır. Karakteristikler kavramların sınıflandırılması, karşılaştırılması, tanımlarının formülleştirilmesi ve kavramlara atanan terimlerin şekillendirilmesinde kullanılmaktadır. Ayırt edici karakteristikler bir kavramın düşey kavramlar dizisinde komşusu olduğu diğer kavramlarla arasındaki sınırı belirler ve kavramı bir tür olarak ayırır. Ayırt edici karakteristikler (kavram sınıflandırması gibi) bir kavramlar sistemi içinde uygulandığında sınıflandırıcı karakteristik olarak da ele alınır. Karakteristiklerin sınıflandırılmasında ise içsel (şekil, ebat, boyut vd.) ve dışsal (1. Amaç: uygulama, işlev ve işleyiş, bir bütün içindeki yer vd.; 2. Kökensel: üretim yöntemi, mucidi/kaşifi, üreticisi, üretim yeri vb.) özellikler vardır. Karakteristiklerin sınıflandırılmasında içsel karakteristikler salt gözlemlenile algılanabildiği ve üretici, menşe vb. fazladan bilgiler içermediği için daha uygundur. Amaçla ilgili özellikler köken veya menşe özelliklerine göre kavramın özünü yansıtmamasından dolayı daha uygun olmasının yanı sıra bir nesnenin içsel özelliklerinde bir değişim olmasa da yaşanabilecek başkaca değişimlere daha çok maruz kalabilmektedir. Köken veya menşe karakteristiğindeki sorun ise gösterimin kavramın doğrudan kendisini mi işaret ettiği yoksa bir mucit, yer veya yere özgü usulü mü kastettiğinin belirsiz kalabilmesidir. Bir kavramla ilişkili farklı karakteristikler olması farklı kavram sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olabilir (ör. **conta**: disk biçimli, yüzük biçimli; deri, kauçuk, kağıt vb.; kesim, pres; döküm vb.). Farklı karakteristiklerin yan yana gelmesiyle oluşan kavramlarda bu karakteristikler dikey düzlemde birbirine bağımlı veya birbirinden bağımsız olabilmektedir (Felber, 1984: 117-120).

Wüster’in ilişki tipleri şemasına göre kavramlar arasında şu şekilde bağınlar bulunmaktadır:

1. Mantıksal bağınlar
2. Ontolojik bağınlar
 - a. Kısmi bağıntı
 - b. Ardılık bağıntısı
 - c. Malzeme - üretim şekli bağıntısı
3. Etkisel bağıntı
 - a. Gündelik olma,
 - b. İşletim / işlev
 - c. Türeme
 - i. Kökensel türeme
 - ii. Ontojenik türeme
 - iii. Aşamalar arası türeme (Felber, 1984: 120-121).

Sözcükler açısından bağlama bağlılık söz konusuysen terimler etrafındaki kavramlarla belirlenmiş olan bir veya birden çok kavrama bağlı dilbilimsel birimlerdir. Terimler bir sözcük, sözcük grubu, sembol, kısaltma, akronim vb. şeklinde olabilir. Kavramlar terimlerden bağımsız olarak var olup doğrudan iletişim içinde kullanılamaz ancak iletişim içinde algısal bir aracı olarak terimlere ihtiyaç duyar. Kavramlara yönelik gerek var olan sözcüklerin kullanılması ve bunlara ihtiyaca göre yeni ekler getirilmesiyle gerekse neolojizmlerle terimlerin oluşturulmasında ise uzmanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Kavramın temsilcisi olarak bir terim, ait olduğu kavramın içinde bulunduğu kavramlar sistemine bağımlıdır (Felber, 1984: 167-168).

Hatalı Tanımlar:

Kusurlu tanımın bazı yönlerine kısaca değinmek açısından tamamlanmamış tanımlardan, aşırı kısıtlayıcı tanımlardan, aşırı geniş tanımlardan ve döngüsel tanımlardan bahsetmek gerekmektedir. Cümlelerin görünür bir şekilde yarım bırakıldığı ve kavramlarla ilişkili karakteristik özelliklerin verilmediği tanımlar tamamlanmamış tanımlardır. Söz dizimsel ve biçim olarak doğru olsa da kavramla ilişkili tek bir karakteristik özelliğe değinilen tanımlar aşırı kısıtlayıcı tanımlardır. Kavram-üst kavram ilişkisi bakımından sınırın tam belirlenemediği tanımlar aşırı geniş tanımlardır. Tanımın içinde tanımlanan kavramla ilişkili eş anlamlı bir belirtimin ve bunun yanı sıra kavramla ilişkili bir karakteristik özelliğin verildiği veya kavramdan anlaşılabilecek bilgilerin ayrıca tanımda verildiği tanımlar ise döngüsel tanımlardır (Picht&Draskau, s. 55-56).

1. Tamamlanmamış tanımlar
2. Daraltılmış tanımlar
4. Genişletilmiş tanımlar
5. Döngüsel tanımlar (Karaman, 2017: 89-92).

Tanım Yardımcı Olan Unsurlar; örnekler / formüller / şekiller / resimler / haritalar / çizimler şeklindedir (Karaman, 2017: 92).

İllüstrasyonlar ve fotoğraflar gibi görsel araçlar tanımlamalarda yardımcı unsurlardır. Tanımı örneklerle desteklemek kavramı/terimi ve tanımı anlaşılır kılmada çok iyi bir yöntemdir. Bazı duyumlarda bir formül tanımın yerini alabilmekte ve u durum sözlü ifadeye göre daha kesin bir anlaşılabilirlik sağlamaktadır. Ancak kullanıcılar açısından tanımın bilgilendirici olmasının önemli olduğu unutulmamalıdır çünkü formülden oluşan bir tanım bilgilendirici olmaktan çok sadece belirli bir alan içinden olan ve söz konusu formülü veya simgesel/harfsel gösterimi anlayabilecek kişilere hitap etmektedir. Bu yüzden sözlü ifade ve (varsa) formül veya simgesel/harfsel gösterim yan yana verilmelidir (Picht&Draskau, s. 60-61).

Terim, bir veya birden fazla sözcükten, öbekten (phrase) veya simge gibi değişik öğelerden oluşabilir. Terimler, kavramlar hakkında konuşurken kullanılan sembollerdir. ISO/R1087-1969: Terim bir kavram için kullanılan sesli veya yazılı olarak (yani harfler vasıtasıyla) ifade edilen sembollerdir. Terimler tek bir sözcükten oluşabileceği gibi bir öbekten de oluşabilir (Picht-Draskau, 1985: 96; Karaman, 2017: 93).

ISO/R1087-1990'da bilimsel dile (özgün dile = ÖD) özgü tanımlanmış bir kavramın dil bilgisel bir ifadesidir. Terimler bir bilim dalına, bir bilgi alanına, sanata, mesleğe, ticarete özgü nesnel özellikler taşırlar. Terimlerin belli bir kullanım alanı için anlamları açık bir biçimde tanımlanmıştır. Bağlama göre anlam değiştirmezler.

Bir kavramı birden fazla terim temsil ediyorsa var olan terimlerden yalnızca biri kullanılmalıdır. Özellikle tek bir bilim dalına özgü terimlerin kavramlarıyla ilişkileri tek-anlamlı (monosemy) ve tek-adlı (mononym) olmalıdır (Felber, 1984: 183 / Akt. Karaman, 2017: 93). Terimler tek-göndergesel (mono-referantial) olmalıdırlar (Karaman, 2017: 93).

Kavram - Terim İlişkisi (Semasyolojik - Onomasyolojik)

Kavramlar nesnelerin özelliklerini barındıran zihinsel soyutlamalardır (mental abstraction). Nesneye dair özellikler bir araya getirildiklerinde kavramı oluşturur. Özgün kavram ve genel kavram olarak ikiye ayrılır. Kavram soyut olduğundan bir kavram hakkında iletişim kurarken terim ve tanımlara gereksinim duyarız (Karaman, 2017: 87).

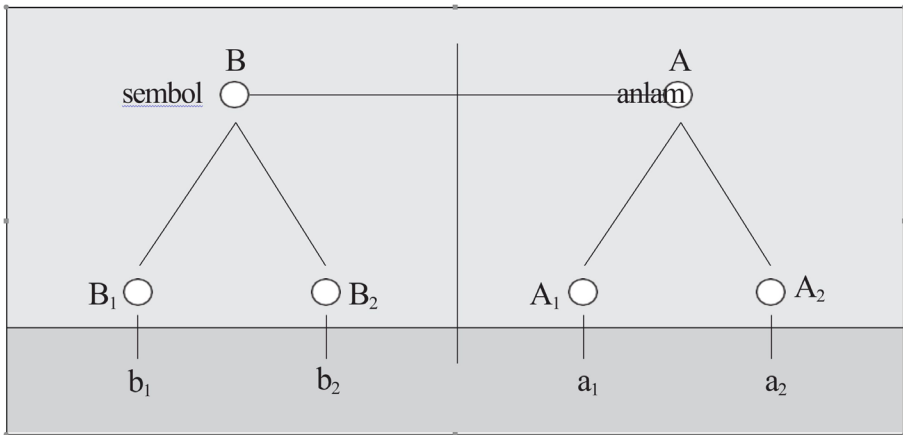
ISO1087/1990: Kavram bir dizi nesneye ait soyut bir düşünce birimidir. Wüster'e göre (1979: 7) Kavram insanların ortak olarak birçok nesneden anlamları ve düşünsel olarak zihinlerine yerleştirdikleri, yani anlamlar çıkardıkları ve böylece iletişim için kullandıklarıdır. Yani kavram düşünsel bir ögedir (Karaman, 2017: 83).

ISO/R1087: Kavram genelde bir terim aracılığıyla dile getirilen harf sembollerinden veya herhangi başka sembollerden oluşan düşünsel bir birimdir.

- Nesnelerin karşılığı olarak (adlarla simgelenenler),
- Niteliklerin karşılığı olarak (sıfatla simgelenenler),
- Eylemsel olarak,
- Konum, durum ve bağıntıların (zarf, bağlaç, edat) zihinsel gösterimidir.

Anlamı olan herhangi bir işaret; biçim, anlam ve gönderge şeklinde üç ekseninde gösterilmektedir. Bu üçlü eksene işaretin yerleştirilmesiyle herhangi bir terim ilk olarak özel alt sistemler oluşturduğu aynı türden benzer diğer terimlerle ilişkisi ve ikinci olarak her bir eksenindeki ilişkileri bakımından çözümlenebilir. Biçim aracılığıyla yeni sözcükler ve ifadeler oluşturulmasını sağlayan

biçimsel sisteme ulaşılır. Bu biçimsel sistem (sözcüksel unsurlar ve sözcükler gibi) bir dizi birimden ve bunların birleşimini kısıtlayan bir dizi terim oluşturma kuralından oluşmaktadır. Benzer olarak işaretin anlamı aracılığıyla dildeki anlam sistemine ulaşılır. Aynı işaretlerin anlamları konuşurun zihninde yalıtılmış bir konumda olmayıp başka anlamlarla birlikte düzenli anlamsal bir dize oluşturmaktadır. Kavramların dizeler şeklinde düzenlenmesi sayesinde konuşurlar zihinlerinde birçok kavramı tutabilmekte ve gerektiğinde hemen çağırabilmektedir. Gerçek dünyada somut ve soyut nesneler olarak var olan kavramların göndermeleri şüphesiz değişken ve çok işlevlidir ve bu durum bir alanın kavramlar sistemini oluşturmada uzmanları yönlendirmektedir. Ontoloji nesnelerin gerçek dünyadaki durumlarını, yerini ve birbirleriyle olan ilişkileri çözümleyen disiplindir. Yine de gerçek dünyanın bu sistematik gösterimi psikologlar, felsefeciler ve dilbilimciler tarafından farklı yorumlanmaktadır. Sadece hipotezler ve dolaylı empirik kanıtlar üzerinden çalışılabildiği için bilimsel olarak yaklaşılması oldukça zor konulardan biri olan gönderge-kavram ilişkisinin bireylerin gerçek dünyayı nasıl kavradığını göstermesi beklenmektedir. Kavram ve biçim arasındaki ilişki işaretlerdeki olası belirsizliklerle ilgili olduğu için üzerinde çokça çalışılan bir konu olmuştur. Terminolojide bu konu etkili iletişimde belirsizliğin olmaması ve her kavrama bir terim atanması açısından çok önemlidir. Genel dilin ve terminolojinin söz varlıkları bu bakımdan karşılaştırıldığında iki sistemin gözle görülür şekilde ayrıldığı görülmektedir. Genel dilde çoğu sözcüğün birden çok anlamı vardır ve her bir dilbilgisel biçim birçok anlamla ilişkilidir. Teorik olarak terimlerde belirsiz olmama ve her bir biçime tek bir belirtim ve anlam atanması ilkeleri göz önünde bulundurulduğunda genel dildeki çokanlamlılık terminolojide eşadlılık olarak ele alınmaktadır. Esas olarak Ogden ve Richards'tan etkilenen Wüster'in işaret modeli terimin bir işaret olarak üç boyutunu göstermekte ve terminolojinin ilgilendiği ilişkiyi göstermektedir:

Wüster'in işaret modeli (Cabr , 1998: 41).

a1 ve a2	<i>gerçekteki ayrı nesneler</i>
A1 ve A2	<i>a1 ve a2'yi gösteren ayrı kavramlar</i>
A	<i>A1 ve A2'yi gösteren soyut kavram</i>
B	<i>A'nın sembolik gösteriminin kavramı</i>
B1 ve B2	<i>fonetik veya grafik biçimde ayrı soyut gösterimler</i>
b1 ve b2	<i>B1 ve B2'nin ayrı fonetik gösterimleri</i>

Göndergesel, kavramsal ve sembolik boyutları gösteren bu çizim terminolojinin temel üç yönünü (bilişsel, dilbilimsel, iletişim) göstermektedir (Cabr , 1998: 39-41).

Kavramları ve ayrıca bunlara bağılı unsurları tek bir alan içinde düzenlemek nesnelerin gerçek dünyada nasıl algılandığının anlaşılmasına bağılıdır. Her bir alan içinde kavramlar birbirlerine (benzerliklere dayanan) mantıksal ilişkiler ve (zaman veya mek n olarak etkileşimsel yakınlığa dayanan) ontolojik ilişkiler şeklinde başlıca iki tip ilişkiyle bağılıdır (Cabr , 1998: 44).

Terim-kavram ilişkilerinde tekanlamlılık,  okanlamlılık, e anlamlılık (kısmi ve yalancı), e değerlilik ve e adlılık konularından bahsedilebilir. Tekanlamlılık bir terimin tek bir kavramı ifade ettiğı durumlarda olmaktadır. Eğer kavram da aynı şekilde sadece tek bir belirtimle ifade edilebiliyorsa bu durum tam tekadlılık olarak adlandırılır. Terminoloji açısından ideal olan bu durum terminolojilerin standartlaştıırılması çalışmalarında uzun süredir amaçlanan ancak terimlerin farklı uygulama alanlarına girmesi ve farklı içerikler kazanması sonucu  okanlamlılığa u ramalarından     r  bir sorunsal ve tutarsızlık h line gelen bir konu olmuştur.  okanlamlılık, bir terimin aynı kavramlar sistemine ait olmasa da bazı açılardan birbirleriyle ilişkili iki veya daha fazla kavramı ifade ettiğı durumlarda görülmektedir. Buradaki ilişkiyi nispeten göze çarpmayan ancak aynı terimin ifade ettiğı kavramlarca paylaşılan karakteristik özellikler oluşturmaktadır (Picht&Draskau, s. 98-99).

Bilginin düzenlenmesi ve kavramsallaştırılması terminolojinin bilişsel yönünü ve bilginin aktarımı da iletişim yönünü göstermektedir. Bu bakımdan alan uzmanları terminolojiye sadece bilgiyi düzenlemek için değil ayrıca özel alana ait bilginin farklı dillere aktarımında ihtiyaç duymaktadır (Cabr , 1998: 45).

1. Tekanlamlılık (monosemy) ve  rnekleri

Bir terim ancak tek bir kavramı temsil ettiğı zaman tekanlamlıdır. Kavram eğer dönüşümünde aynı terim tarafından temsil edilebiliyorsa o zaman mutlak tekanlamlılıktan söz edilebilir (Picht-Draskau, 1958: 98).

Terim biliminde tek anlamlılık terim-kavram ilişkisi açısından m kemm l durumu temsil eder (s. 97).

Birçok terim disiplinler arası olduğu gibi aynı bilim dalının içinde bile birden fazla kavramı temsil edebilir, bu da çok anlamlılığın çıkmasına sebep olur. Tek anlamlılık ilkesi çokanlamlılığın ve eşadlılığın ortaya çıkmasını engeller ancak eş anlamlılığa engel olmaz, kavram birden fazla terim tarafından temsil edilebilir (s. 98).

Tek anlamlılık terim biliminde standartlaştırma (ölçünlüleştirme) çalışmalarının en önemli hedeflerinden biridir, ancak yine de aynı bilim dalı içinde ender de olsa rastlanır (s. 98).

1. Terim tek bir kavramı temsil etmektedir.
2. Çok anlamlılık ve eşadlılık ortadan kalkmış olur.
3. Eş anlamlılık olasılığı vardır.
4. Tek anlamlılık oldukça ender rastlanılan bir durumdur.
5. Ölçünleşme çalışmalarında özellikle bilim dalı içinde olması istenen bir olgudur.

2. Tekadlılık ve Örnekleri

Bir kavram tek bir anlam tarafından temsil edildiğinde tekadlılık (mononym) söz konusudur. Tekadlılık eş anlamlılık olasılığını ortadan kaldırır, yani bir kavram birden fazla terim tarafından temsil edilmez. Ancak tekadlılıkta çok anlamlılık ve eşadlılık olasılığı vardır. Yani terim birden fazla kavramı temsil edebilir. Örn. fare (bilg. / hayv.b.).

1. Bir kavram tek bir terim tarafından temsil edilir.
2. Eş anlamlılık olasılığını ortadan kaldırır.
3. Çok anlamlılık ve eş adlılık olasılığı vardır (Karaman, 2017: 99).

Terimlerin özel kullanım alanlarındaki yerinin korunması ve bilginin sağlıklı aktarımı için terimde belirsizliğin önüne geçilmelidir. Bu konuda tekanlamlılığın ve aynı zamanda tekadlılığın sağlanması; çokanlamlılık veya eşadlılık durumlarına dikkat etme; eşanlamlılıktan kaçınma; yerleşik kullanıma bağlı kalma; türevler elde edebilme; tanımın terimle uyumlu olması konularına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunlardan çokanlamlılık veya eşadlılık mevcut anlamların birbirine benzemesi veya aynı bağlamda bu tür terimlerin farklı anlamları ifade edecek şekilde yinelenmesi durumlarında karışıklığa yol açmaktadır. Yerleşik kullanımlar yerine aynı kavram için başkaca terimler kullanılması da karmaşaya yol açan durumlardandır. Kavramın bağlamına uygunluk açısından Yeni bir terime ihtiyaç duyulduğunda türetilebilir biçimlere öncelikli olarak yönelmek gerekmektedir. Ayrıca terim oluşturulurken terimde ilişkili kavramla ve karşılığı olan tanımla çelişen unsurlar yer almamalıdır. Terimler ayrıca kesin, kolaylıkla telaffuz edilebilir, türetmelere açık ve dil bilgisi kurallarına uygun olmalı, ayrıca standartlaşma adına bir terim sisteminin içinde yer almalı ve tekanlıklı ve tekadlı olmalıdır. (Felber, 1984: 179-186).

3. Eşanlamlılık ve Örnekleri

Cabré'ye göre teoride terimler anlaşılır ve tek göndermeli olmalıdır. Ancak uygulamada kavramın birden çok belirtimle karşılandığı çokanlamlılık ve hatta eşanlamlılık durumlarına rastlanmaktadır. Terminolojide çokanlamlılığa sözlük bilimine göre daha farklı yaklaşılmaktadır. Terimin anlamsal değeri tamamen bir terim sistemi içindeki ilişkilerine bağlıdır. Bir terimi özel bir konu alanına ait olarak belirlemek terimi özel bir kavram alanına yerleştirme sürecini içerir ve bunun sonucu olarak sözlük biliminde çokanlamlılık olan durum terminolojide eşadlılık olur. Bu ilkedan dolayı bir özel konu alanında farklı anlamları olan benzer terimler olabilir. Bunların bağımsız kavramsal durumu aynı alan içindeki farklı dallardaki konulara ait olmalarıyla açıklanabilir. Çokanlamlılık dildeki söz varlığının boyutlarını genişletmede önemli bir araçtır. Çoğu çokanlamlı terimin ortaya çıkışı ise bir kavramın diğer kavrama benzemesi ve bu durumun da bir kavramın belirtiminin başka bir kavramın belirtimi yerine de kullanılması sonucu olmaktadır. Bu yüzden yeni bir terim kısmi anlamsal örtüşme sonucu oluşmaktadır (Ör. virüs tıp / bilg.; tepki kim./fiz./tıp) (Cabré, 1998: 108-109).

Eşanlamlılık açısından ise teorik olarak bir kavramın tek bir belirtimle gösterilmesi gerekse de gerçekte tek bir kavram için farklı belirtimler olabilmekte ve aynı alan içinde bile olsa iki farklı kavramın belirtimleri benzerlik gösterebilmektedir. Kabaca aynı kavramı gösteren iki birim eşanlamlıdır. Bu bakımdan eşanlamlılık, belirtim ve tanımları; belirtim ve grafik gösterimi; farklı dillerdeki eşdeğer terimlerin olması; belirtimin farklı işlevsel bağlamlardaki durumu; aynı tarihsel süreç içinde farklı belirtimlerin oluşması gibi farklı seviyelerde ortaya çıkmaktadır. Tek bir kavramla ilişkili olan eşanlamlılık durumları her zaman tam eşdeğerlilik göstermeyip bir dizi olası durumları göstermektedir. Bazen bir biçimin diğerinden türemesi şeklinde anlamsal eşdeğer iki birim arasındaki eşanlamlılık durumları da görülmektedir. Bunlar belirtimin baş harfli yazılışı ve açık yazılışı (Ör. laser = light amplification by stimulated emission of radiation); ve kısaltmalı veya kırpmalı yazılışı ve açık yazılışı (Ör. metro = metropolitan railway) durumlarının olmasında meydana gelir. Diğer durumlarda iki belirtim çok dar dilbilimsel bir açıdan eşanlamlı olup pragmatik açıdan eşanlamlı değildir. Aynı dil içinde eşanlamlı birimlerin olduğu çok fazla durum olmakla birlikte bu durum tek bir özel alan sözlüğü içinde genellikle görülmemektedir. Bu asimetri, bilimsel bir adlandırma ve bu adlandırmaya yönelik oluşmuş popüler biçimlerin; ve ölçünlü biçim ve lehçesel biçimlerin bir arada görülmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Eşanlamlı biçimler tek bir özel dil içinde de yer alabilir ve bu durum farklı alt kodlara ait olma durumlarını gösterir. Bu durumun kaynağını nomenklatür bağıntılı terminoloji ve sembol bağıntılı terimler oluşturmaktadır. Ancak bu tür durumlar ne kadar alan uzmanlarının tercihleri sonucu ortaya çıkıyor olsa da terminolojinin temel ilkesi olan tek bir kavrama tek bir belirtim

ilkesini olumsuz etkilemektedir. Terim bilimciler anlamsal netlik, iletişimi etkileyen etmenlerin ortadan kaldırılması ve özel bir söylem alanı içindeki göndergenin güncellenmesi konularıyla sürekli olarak ilgilenmekte ve bunun sonucu olarak çoklu biçimlerden kaçınmaya ve dildeki ifadesel zenginliği terminolojinin sınırları dışında tutmayı amaçlamaktadır (Cabr , 1998: 109-111).

- a. Terim ve Tanım,
- b. Terim ve kavramın biçimlendirilmesi,
- c. De i ik dillerdeki e de er terimler,
- d. Terim ve farklı işlevsel diller ya da biçem farkı,
- e. Aynı geçmişe sahip dillerde birbirinden farklı terimler (Karaman, 2017: 100).

Bir kavram için kullanılan e  anlamlı terimler her zaman mutlak e  anlamlı olmazlar, bazen e  anlamlılık çift anlamlı olarak e  anlamlı birimler arası olmaktadır (?).

Cabr  bunlara  u şekilde ayırmaktadır:

- a. Ba  harflemelerle kısa adlılar ve açılımları.  rn. Laser (Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation), TOMA (Toplumsal Olaylara Müdahale Aracı).
- b. K rpmalar (clipping) ve açılımları.  rn: Oto - Otomobil.
- c. Bilimsel terim ve güncel ad.  rn. trake t p. soluk borusu.
- d. Ağız ve lehçeler arası.  rn. p r   kl  havuç - ke il.

Bazen iki terim sadece yazılı  farklılıklarından dolayı e  anlamlı kabul edilir. Veribankası - Veri Bankası, S zdzim - Söz Dizimi, Dilbilim - Dil Bilimi vb.

E anlamlılı ın Ortaya  ıkı ı:

Terim bilimcilerin hedefi, uzmanlar arası yazılı ve sözlü iletişim açısından belirsizlik, yani mu laklık, teşkil edebilecek e anlamlılı ı ortadan kaldırmak ve sağlıklı  l  nle tirme çalışması yapmaktır. Sözlük bilimcilerden farklı olarak terim bilimciler dil zenginliğini kısıtlama yoluna giderler ve eşanlamlı terim  e itlili ini ortadan kaldırıp bir kavram için tek bir terim kullanma yoluna gitmeyi  ncelerler (Karaman, s. 103).

(PY) Ancak burada bu duruma alan uzmanı karar vermelidir, eşanlamlı gibi görünen terimler arasında kuramsal olarak farklılıklar olabilir.  rn.  bek - Ke-lime grubu, tümce - sözce.

4.  okanlamlılık ve  rnekleri

Bir terim anlamsal açıdan birbirine yakın iki veya ikiden fazla kavramı temsil ediyorsa  okanlamlılık (polysemy) söz konusudur (Karaman, s. 103).

Çokanlamlılığın ortaya çıkış nedeni iki veya ikiden fazla farklı kavramın anlamsal ve dolayısıyla kökensel olarak bağıntı göstermesinden ileri gelir.

Bunlar aynı kavram düzeni içerisinde ortaya çıkmazlar.

Örn. **köprü 1.** (müh.) Yapı. **2.** (diş. hek.) Diş protezi.

Kavramlar arası benzerlik anlamsal, biçimsel veya kökenseldir (metaforik-metonimik).

5. Eşadlılık ve Örnekleri

Bir terim birbiriyle anlamsal, biçimsel ve/ya kökensel açıdan bağıntılı olmayan birden fazla kavramı temsil ediyorsa eşadlılık (homonymy) söz konusudur. Eşadlılıkla genelde farklı kökene sahip iki veya ikiden fazla kavram temsil edilmektedir.

Eşadlı terimler aynı biçimde olan fakat tamamen farklı kavramları gösteren biçimlerdir. Terminoloji ve sözlük bilimi açısından aynı olan bu tanım teoride daha kolay açıklanmaktadır ancak uygulamada durum biraz daha farklıdır. İlk olarak her bir özel konu alanının kapalı bir çalışma alanı olduğu dikkate alındığında eşadlılığın terminolojide genel dile göre daha yaygın olduğu belirtilmelidir. Bunun aksine genel dildeki çokanlamlılık durumları da terminolojiye göre daha fazladır. Özel bir alana ait herhangi bir terimin benzerlik yoluyla başka bir alana uygulanması sonucu eşadlılıklar ortaya çıkmaktadır. Geleneksel dilbilimciler eşadlılık içerisinde yer alan fonolojik eşadlılık (eşseslilik) ve ortografik eşadlılık (eşyazımlılık) konularına dikkat çekmektedir. Eşsesliler aynı sesletilen fakat farklı yazılan, eşyazımlılar ise aynı yazılan fakat köken, anlam ve bazen sesletim olarak farklılık gösteren birimlerdir. İçinde hem eşseslilik hem de eşyazımlılık olan biçimler tam eşadlılardır (Cabr , 1998: 111).

Örn. **Saz (I)** Her tür müzik aracı,  algı. **Saz (II)** Genellikle su kıyılarındaki, bataklık yerlerde yetişen ince, açık sarı renkli kamış, **hasır otu**, kiliz, kofa.

Hasır otu Hasır otugillerden, bataklıklarda yetişen düz, ince uzun ve dayanıklı olan yaprakları kıtık yapmaya, hasır ve zembil örmeye yarayan bir **saz**, su kamışı, kofa, kiliz (Typha).

Eşadlılığın tanımı evrensel kabul görmemiştir. Bir yaklaşıma göre kavramsal bağımsızlık ve ortak kökenin olmaması iki terimi eşadlı diye nitelendirebilmek için yeterlidir.

Başka bir yaklaşıma göre kavramlar arası ilişki ortadan kalktıysa eşadlılık ortaya çıkmıştır. Aynı bilim dalı içerisinde daha kötüsü aynı metin ya da paralel metinler içerisinde eşadlı terimler varsa iletişimde bozukluk meydana gelir (Picht-Draskau, 1985: 105; Karaman, 2017: 104).

Çokanlamlılık ve Eşadlılık Arasındaki Fark:

Çokanlamlılıkta en az iki terim a) biçimbilimsel (morphological), b) anlamsal (semantical), c) kökenbilimsel (etymological) bağıntı vardır (Karaman, 2017: 105). Eşadlılıkta ise en az iki terim a) biçimbilimsel düzeyde birbiriyle özdeşir, b) Ancak anlamsal veya kökensel düzeyde bağıntı yoktur, c) Ne eş-sürem (synchronic) ne de artsürem (diachronic) anlamsal hiçbir bağıntı yoktur. Eşsüremlili ve artsüremlili düzeyler çokanlamlılık ve eşadlılığın ayırımında önemli bir rol oynamaktadır.

Rogers, 1997'e göre çokanlamlılık ve eşadlılığın arasındaki fark genelde köken bilimseldir. İki terim ortak kökenleri olmayıp sesbilgisel (phonologic) düzeyde çakışma varsa artsürem açısından eşadlıdır. Eşadlılık rastlantısal olarak sesbilimsel (phonetic) ve anlamsal (semantic) değişimler sonucu ortaya çıkar (s. 106). Örn. yüz (I), yüz (II) gibi hem eşsesli hem eşyazımlıdır.

6. Terim ve Sözcük Arasındaki İlişki ve Ayırım

Terim belli bir bilim dalına özgü kavrama verilen etikettir, genelde sözcük-seldir ve anlamsal olarak genel dile ait sözcüklerden daha az bağlam bağı vardır (Ahmad ve ark., 1994: 269; Karaman, 2017: 94).

Dolayısıyla bir sözcük veya bir grup sözcük terim olabilir. Biçimsel açıdan terim ile sözcüğü birbirinden ayırt etmek oldukça güçtür çünkü özel dilde yer alan terimlere özgü özellikler genel dilde de var olan sözcükler için de geçerlidir (Karaman, 2017: 94).

1. Terimin anlamının mutlak olması, yani kavramsal yapısının kesin sınırlarının olması.
2. Bir kavram düzenine ait olması,
3. Terim oluşturma esnasında kavram düzenindeki yerinin belli ve önemli olması (Karaman, s. 94).

Şelov'a göre (1982) bir terimi terim yapan özellikler şunlardır:

- a. Anlam belirsizliği, yani muğlaklık taşımaması (unambiguity),
- b. Anlam sınırlarının sözcüğünkünden daha kesin olması (precision).
- c. Yananlam çağrıştırmaması (connotation).

Rogers, 2004: Terim biliminde bir dizge sözcük, sözcük biliminde olduğu gibi bir tamlama değil de tek bir kavramı temsil eden terim olarak kabul edilmektedir (PY-multiwords). Sözcükle kıyaslandığında terim bilimsel açıdan tamlamalarda tek bir kavramı temsil eden dil bilimsel etiketler olarak görülebilir. Örn. çoklu organ yetmezliği.

Hybrid sözcükler bile terim sayılabilir. Örn. low-delay CELP (code-excited linear prediction).

Bazı durumlarda genel dilde görülen dilsel ögeler ile özel dilde görülen ögeleri ayırt etmek her zaman çok kolay değildir. Ancak Felber karşıt görüş olarak dilsel bir sembol olan sözcüğün çoğu zaman birden fazla anlam taşıması, kavram sınırının kesin çizgiyle belirlenememesi, bazen bir anlamdan diğer anlama bulanık geçişler yapması ve birden fazla anlam yüklenmesi kaçınılmazdır. Kullanım alanına göre sözcüğün belirli anlamı bulunduğu bağlamdan anlaşılır. Yani sözcüğün anlamı bağlama göre değişebilir (1984: 107-108).

Felber'den önce ortaya atılan görüşlerin çoğunda terimlerin bağlamdan etkilenmedikleri söylenmektedir (Sager, 1990: 41).

Terimlerin anlam sınırlarının daha kesin olması anlamlarının sözcükten daha belirgin olduğunu göstermektedir (Rogers, 2004; Karaman, 2017: 95).

Terimler yananlama sahip değildir. “Bir terim bir kavramı temsil eder ve temsil ettiği kavram bir kavramlar düzenine sahiptir” (Felber, 1984: 108).

Terimler hangi bağlamda olursa olsun belli bir anlama sahiptir, yani bir kavramın yer aldığı kavramlar düzenindeki anlama bağlıdır. Buna karşılık sözcükler düz anlamsal (denotative) ve yananlamsal (connotative) değerlere sahiptir (Rogers, 2004).

Sözcüklerin yanı sıra aynı bilim dalına sahip olmayan bazı bilimlerde bağlam bağımlı (context dependent) değişik bilim dallarına ait terimler bazen biçim bilimsel (morphologic) olarak çakışır, yani terimler eş adlı (homonymous) olabilecekleri gibi (polysemious) olabilir (Kahraman, 2017: 95-96).

Çok anlamlılığa sebep eğretileme (metaphor) ve düzdeğişmedir (metonymy) (PY).

Terim üretiminin bağlı olduğu belirleyici şartlar gereği birincil ve ikincil tür terim üretme şekli vardır. Birincil tür terim üretimi içinde kavram oluşturma da yer almakta bu yüzden tek dilli ve biraz daha deskriptif olmaktadır. Birincil türde tamamen yeni adlandırmalar ve kavramlaştırmalar söz konusu olduğu için bu çalışmalarda taksonomiler içinde var olan nomenklatürler ve mevcut terim modelleri örnek olarak alınabilmektedir. İkinci tür üretme ise var olan bir kavrama yönelik olup gerek tek dilli bir terim çalışmasında mevcut terimlerin standartlaştırılması veya gözden geçirilmesine gerekse başka bir dilden yapılacak terim aktarmalarında doğacak hedef dilde yeni terim üretme süreçlerinde görülmektedir. Hem birincil hem de ikincil türde (farklı özel alanlarda yaşanan paralel gelişmelerden dolayı) ya kazara ya da (bilimsel terimlere ve farklı ürünlere popüler adlar türetebilmek için) kasıtlı ileri sürülen biçimlerden dolayı oldukça fazla eşanlamlılık durumları görülebilmektedir (Sager, 1990: 79-82).

7. Eşdeğerlik (equivalence) İlişkisi ve Örnekleri

Aynı kavram farklı dillerde iki veya daha fazla terimle ifade ediliyorsa eşdeğerlik (equivalence) söz konusudur. Eşanlamlılık ile eşdeğerlilik benzer olgulardır. Eşanlamlılık aynı dil içerisinde gerçekleşir, eşdeğerlilik birbirinden farklı diller arasında gerçekleşir (Karaman, s. 107).

Çeviri açısından bir terimi bağlam içerisinde görmeden kavramsal farklılığının öneminin olup olmadığı tartışmalıdır. Eşdeğerlilik derecesinin tespitinde terimlerin tanımlarını karşılaştırarak hareket edilmeli, çünkü tanımlar eşdeğerliliğin tespitinde tek güvenilir araçlardır (Picht-Draskau, 1985: 104-105; Karaman, 2017: 112).

LGP (Language for General Purposes) - LSP (Language for Spesific Purposes)

Terminoloji terimlerin, yani bir veya birden çok dildeki özel alanlara ait sözlüksel unsurların, toplanması, tanımlanması, işlenmesi ve sunulmasıyla ilgili bir çalışma ve etkinlik alanıdır. Alan hedefi olarak sözlükçülüğe yakındır ve hatta çıktıları bazen dili kullananlar için tavsiye niteliğinde olmaktadır. terminolojinin özel alanlara yönelik çalışması, farklı bir çalışma arka planının olması, farklı çalışma yöntemlerinin olması ve farklı alanlardan katılımcılarla çalışmalarını yürütmesi sözlükçülüğten ayrıldığı en temel olarak konulardır (Sager, 1990: 2-3).

Terim bir kavramı temsil ettiği ve bunun sonucu olarak ilişkili olduğu kavramlar sistemi içinde bir unsur olduğu için terim ayrıca ilişkili olduğu özel bir alana ait terimler sistemi, yani terminoloji, içinde de bir unsur olmaktadır. Bir terimi terim olmayan bir biçimden ayıran başlıca etken terimin bir terimler sisteminde ait olmasıdır. Terimler sisteminin, kavramlar sisteminin dilbilimsel bir gösterimi olması terimlerin oluşumunda önemli bir etkisi vardır. Bir işaretin (sözcük veya söz öbeği) terminolojik olma boyutu orantı olarak bu işareti anlamaya yetecek bilgi miktarından daha fazladır (Picht&Draskau, s. 97).

Bir disiplin içinde özel referansla nitelenen ögeler o alanın terimleri ve bir bütün hâlinde alanın terminolojisi olarak adlandırılmaktadır. Bir dildeki sözlüksel ögelerin sayısı sınırlı olduğu için genel dildeki bazı sözcükler terim olarak da görev görmektedir. (Sager, 1990: 19).

Terimler kavramların dilbilgisel ifadeleridir. Göstergelerin gelişi güzel olduğu genel dilin aksine, özel diller genel ilkeler ve önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde kavramları adlandırmaya ve belirtim ilkelerini sistemleştirmeye çalışmaktadır. Bilimsel gözlem ve tanımlama süreci kavramların belirlenmesini, bunun ardından sözcük anlamlarının yeniden incelenmesini, belirtimlerin değiştirilmesini ve yeni belirtimlerin oluşturulmasını içerir. Bu yüzden özel dillerdeki belirtim şeffaflık ve tutarlılık odaklıdır. Terminolojide bireşimsel ve

çözümlemeli terim yapma yolları kullanılmakta, çözümlemeli yöntemler bağımsız sözcüksel birimleri birleştirirken bireşimsel yöntemler ek getirme yoluyla sözcükleri düzenlemektedir (Sager, 1990: 57).

Bilimsel ve teknik kavramlarla ilişkili adlandırmalarda dikkat edilecek belli başlı kurallar ve ilkeler bulunmaktadır. Son derece kontrollü bir çalışma düzeyiyle de olsa ideal bir terimde şunlara dikkat etmek gerekmektedir:

1. Terim doğrudan kavramla ilişkili olmalıdır. Kavramı açık bir şekilde ifade edebilmelidir. Mantıksal bir yapı içinde olması tavsiye edilmektedir.
2. Terim sözlüksel olarak sistemli olmalıdır. Sözcükler yabancı kökenliyse mevcut bir sözlüksel modeli takip etmeli ve tek tip imla sağlanabilmelidir.
3. Terim dildeki genel sözcük oluşturma yollarıyla uyumlu olmalıdır. Bu durum birleşik sözcükler ve öbekler için de gereklidir.
4. Terim türetilabilir olmalıdır.
5. Terimde (ikilemeler, aynı anlama gelen yabancı bir sözcük ve hedef dil-den bir sözcüğün yan yana getirilmesi gibi) sözcük kalabalığı olmamalıdır.
6. Verilen bilginin kesinliğini kaybetmeden terimde fazladan bilgilerin çıkarılması yoluyla sadelik sağlanabilmelidir.
7. Kullanımda olmayan, ilişkili veya görünürde olan hiçbir eşanlamlılığa yer bırakılmamalıdır.
8. Terimlerin şekilbilgisel türevleri olmamalıdır.
9. Terimlerin eşadlıları olmamalıdır.
10. Terimler tekanlamlı olmalıdır.
11. Terimlerin içeriği kesin olmalı ve başka terimlerin anlamlarıyla örtüşmemelidir.
12. Terimin anlamı bağlamdan bağımsız olmalıdır (Sager, 1990: 89-90).

V. Terim Yapma Süreçleri

Bütün bilimler ve teknolojiler açısından yeni nesneler ve süreçler için sürekli olarak yeni terimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Yeni belirtilmelerin oluşturulmasında var olan kaynakların kullanılması; var olan kaynakların değiştirilmesi ve yeni sözcüklerin türetilmesi şeklinde üç ana başlık bulunmaktadır. Var olan kaynakların kullanılmasında mevcut bir terimin anlamının genişletilerek yeni bir kavramı ifade etmesi; yeni adlara mevcut belirtilmelere ve anlamlara benzer şekilde metaforik anlam aktarımları yapılması; başka bir şeye benzerlik kurulması yoluyla adlandırmalar yapılması; genel dildeki çok anlamlı belirtilmeler incelenerek metaforik birleşik adlar yapılması; bir alandaki kavrama karşılık gelen bir belirtimin başka bir alanda da farklı bir kavram için kullanılması vb. yollarına başvurulmaktadır. Var olan kaynakların değiştirilmesinde ekleme/türetme

veya ek getirme; yeni bir terim oluşturacak şekilde birleşik isim yapıları kurma; var olanın söz dizimsel yapısını (sıfat olanı zarflaştırmak veya isim olanı fiilleştirmek) değiştirme; var olandan kısaltma, kırpma, akronim yapma vb. yollarla yeni biçimler türetme yollarına başvurulmaktadır (Sager, 1990: 71-79).

Dilin konuşurları yeni bir sözcük veya terim oluşturdıklarında özgün biçimler üretmekten daha kolay bir yol olan bilinen biçim birimleri birleştirme yoluna gitmektedirler. Yeni sözcükler veya terimler türetme mekanizmaları, ödünçlemedekinin aksine, dilin gramerinin bir parçası olan dil bilgisi kuralları ile yönetilir. Bu temel kurallar şu şekilde gösterilebilir:

1. Ön ek kullanılarak yapılan türetme

[ön ek + [taban]x] (x)(y)

2. Son ek kullanılarak yapılan türetme

[[taban]x + son ek] (x)(y)

3. Birleştirme

[[taban]x # [taban]y] (x)(y)

4. Dönüştürme

[taban]x > [taban]y

Terim bilimciler dildeki sözcük türetme yollarını iyi bilmelidir. Terim bilimciler ve uzmanlar tarafından yeni kavramlar için üretilen belirtiler dilin bütün olanaklarıyla ve iyi bilgiyle desteklenmelidir. Bu durum hem yeni kavramlar hem de var olan kavramlar için üretilecek belirtilerde geçerlidir. Ayrıca yeni belirtiler ait oldukları özel alandaki biçimsel eğilimlerle de uyumlu olmalıdır (ör. Kimyada bütün enzimlerin sonunda -az olması gibi) (Cabr , 1998: 94-95).

Terimler biçimsel, kavramsal ve işlevsel birer dilbilgisel birimler olmalarının yanı sıra ayrıca belirli söylem karakteristikleri olan ve hatları belirlenmiş bir iletişim ortamında iletişim ve atıfta bulunma işlevlerini yerine getiren pragmatik birimlerdir. Uygulamalı dil biliminin bir alanı olan pragmatik (edim bilimi) sosyolinguistik, psikolinguistik, antropoloji ve söylem analizi ile ilişkili olarak dilin kullanım alanlarını tanımlamaya çalışmaktadır. Terimlerin farklı doğasını karakterize etmede pragmatik çok önemlidir. Genel dil ve terminoloji arasında ayırım yapabilmeye yarayan başlıca beş pragmatik faktör temel amaç; ele alınan konu; kullanıcılar; her iki kodun görüldüğü iletişim ortamları ve terimlerin veya genel dile ait sözcüklerin görüldüğü söylem türleridir.

GENEL DİL SÖZ VARLIĞI	TERMİNOLOJİ
TEMEL AMAÇ edimsel, ifadesel, iletişim vb.	TEMEL AMAÇ göndergesel
KONULAR genel	KONULAR özel
KULLANICILAR genel	KULLANICILAR uzmanlar
İLETİŞİMSEL DURUM yapısal değil	İLETİŞİMSEL DURUM yapısal
SÖYLEM genel	SÖYLEM mesleki ve bilimsel

Şekil Genel dil söz varlığını terminolojiden ayırmaya yarayan pragmatik etkenler (Cabr , 1998: 113)

Terimler  zelleŖmiŖ bir gerçekliği adlandırmada kullanılmakta ve bu yüzden baŖlıca olarak göndergesel bir iŖlevi olduğu için genel dildeki sözcüklerden ayrılmaktadır. Edimsel, ifadesel, iletiŖimsel, poetik veya  st d sel gibi dilin iletiŖimde bir bütün olarak yaygın olan diğer iŖlevleri genellikle terminolojik söylemde çok az görülmektedir. Terminoloji kısıtlı bir alana veya eylem alanına ait kavramları belirlemede kullanılmaktadır. Bu bağlamda bir sözcük ancak özel bir alan içinde olduğunda terim olabilir (Cabr , 1998: 112).

Neoloji dilde yeni ortaya çıkan olgularla ilgilenen alandır. Bu olgular, fonetik, fonoloji, morfoloji, sentaks ve söz varlığı gibi dilin bütün deskriptif seviyelerinde görülmektedir. Teoride neoloji sınırları açık bir Ŗekilde belli olan bir alandır. Yine de özel bir bölümü neolojik olarak niteleyebilmek doğası gereği bir  l y e kadar rastgele olan referans noktaları dikkate alınmadığında kolay değildir. Bir birimin bir neolojizm oluŖturup oluŖturamayacaĐını belirlemede olası birkaç parametre bulunmaktadır. Bunlar:

- arts remlilik: bir birim henüz yeni ortaya  ıkmıŖsa neolojizmdir.
- s zl k l k: bir birim sözlüklerde yer almıyorsa neolojizmdir.

c. sistematik kararsızlık: bir birim biçimsel (morfolojik, fonetik, yazım vb.) kararsızlık gösterdiğinde neolojizmdir.

d. psikoloji: bir birim dilin konuşuru onu yeni olarak algılsa neolojizmdir.

Neolojizmlerin sınıflandırılması tek bir parametreye dayandırılmamalı ve çok boyutlu olmalıdır. Genel dile ait olmaları bakımından farklı şekilde davranış gösteren iki tür sözlüksel neolojizm vardır. Bunlar, genel dilin içinde olanlar (gerçek neolojizmler) ve özel diller içinde olanlar (neonimler) şeklindedir. Terminolojik neolojizmler ve genel dildeki sözlüksel neolojizmleri (neonimleri) belirleyen etkenler şunlardır:

- Genel dildeki neolojizmler daha anlık ortaya çıkmaktadır, yani belirli bir sebep olmadan ortaya çıkıp kısa sürede kullanım dışı kalabilirler. Diğer taraftan neonimler bir kavrama belirtim bulma gerekliliğiyle ortaya çıkıp daha tutarlı olurlar.

- Genel dildeki neolojizmler eşanlamlılıktan etkilenmemekte fakat genellikle eşanlamlı biçimlerle birlikte var olur ve çelişen bir özellik olarak belirli bir biçimsel değer kazanırlar. Bunun aksine neonimler iletişimdeki verimliliği bozabileceği için eşanlamlılık istemez.

- Genel dildeki neolojizmler yapısal kesinlik eğiliminde olmaktadır çoğu neonim söz öbeği biçimindedir.

- Genel dildeki neolojizmler neoklasik dillerdeki birleşik yapılardan çok dildeki eski ve lehçesel biçimlere ve ödünçlemelere başvurmaktadır.

- Genel dildeki neolojizmler, uluslararası kalıcılığı olması amacıyla oluşturulmuş neonimlerin aksine, içinde oluşturuldukları dilin çerçevesinde kalmaktadır.

Sözlüksel neolojizmlerin aksine neonimler terimden beklenen özelliklerden ayrılmaz; anlam olarak bulanık değildir; belli bir alana ait olacak şekilde tek göndergeseldir; var olan terim oluşturma şablonlarıyla uyumludur ve tutarlıdır. İşlevleri açısından neolojizmler ya göndergesel ya da ifadesel olabilmektedir. Göndergesel neolojizmler gereksinim duyulduğu, yani bilimsel adlandırmada bir boşluk olduğu için ortaya çıkmaktadır. İfadesel neolojizmler ise söyleme yeni ifade biçimleri kazandırmak için ortaya çıkmaktadır. Oluşumları bakımından temel dört neolojizm tipi gösterilebilir:

1. Biçim bakımından şu yapıları içeren neolojizmler:

- a. Türetme (örneklerle veya soneklerle),

- b. Birleşik biçimler,

- c. Söz öbekleri

- d. Kısaltmalar (baş harfleme, akronim, kırpma).

2. Çekimli bir biçimin ve sözdizimsel dönüştürmeyle oluşmuş biçimlerin sözlükselleşmesi durumlarında işlevsel neolojizmler.

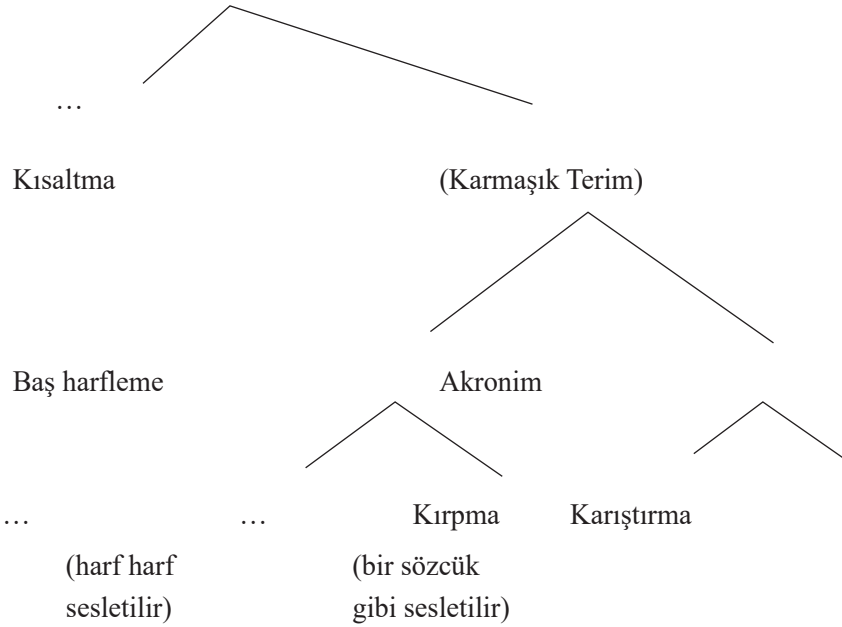
3. Taban biçimin anlamındaki genişleme, daralma veya değişme süreçleriyle oluşmuş semantik neolojizmler.

4. Tam ödünçlemeler veya ödünçleme çevirilerle oluşmuş ödünçleme neolojizmler (Cabr , 1998: 204-207).

Terimin çok fazla sözcükten oluşması durumlarında kısaltmalar ayrıca bir terim yapma yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum şu şekilde şemalandırılabilir:

Kısaltılmış Terim

... = bir terim yoktur.

Tablo ... : *Kısaltmalar*. (Felber, 1984: 178)

VI. Terimin Temel Nitelikleri

Var olan bir kavram için yeni bir terimin oluşturulmasına yöneliktir. Bir bilim dalına özgü terimlerin dil içi gözden geçirimi için gerçekleşir. Başka bir dile bilgi aktarımı sonucu ortaya çıkar, genelde terim bilimcilerin kontrolündedir (Karaman, s. 133).

İdeal bir terimin nedenliliği olmalı, yani terim anlaşılır, mantıksal ve kendinden açıklayıcı olmalıdır. Ayrıca terim aynı sistem içindeki diğer terimlerle ilişkisini koruyabilmelidir. Terim sistematik olmalı ve dildeki sözdizimsel özelliklerle tutarlı olmalıdır. Terim yeni türetmelere açık olmalıdır. Terimde söz ve anlam kalabalığından ka ınılma gereksiz unsurlara yer verilmemelidir. Terim

anlaşılabilirliğin kısıtlamaması kaydıyla kısa bir biçimde oluşturulmalıdır. Tercihen terimin eşanlamlı, eşadlı veya çokanlamlı biçimleri ve yazımsal veya biçimsel değişkenlikleri olmamalıdır (Picht&Draskau, s. 114-116).

Birincil terim oluşturma ve ikincil terim oluşturma sonucu birçok eşanlamlı (synonymous) terim ortaya çıkabilir, bir kez oluşturulunca terimlerin yapılarını değiştirmek hemen hemen imkânsızdır (Sager, 1990: 80, 212; Karaman, 2017: 133).

Bir terim yalnızca tek bir biçim birimden veya birden çok biçim birimden oluşabilir. Terminolojide sözdizimsel sözcük veya terim grubuna nadir rastlanmaktadır. Anlamlı fakat bağımsız sözcükler oluşturamayacak türetilmiş unsurlardan oluşan biçim birimlerin oluşturduğu terimler de vardır ve bunlarda anlamsal yük bazen o denli fazladır ki bu durum terimin belirsiz ve esnek karakterli olmasına yol açmaktadır (Picht&Draskau, s. 96).

Bu yüzden terim oluştururken bazı kurallara dikkat etmek gerekmekte ve terimler nitelik bakımından şu şekilde olmalıdır:

1. Saydam,
2. Salkımlı (düzenli, sistematik),
3. Tutarlı (eşanlamsız),
4. Bağlamsız / biricik (tekanlamlı ve tekadlı),
5. Elverişli (ekonomik),
6. Yerel,
7. Güncel (Karaman, 2017: 134)

1. Saydam(lık):

Saydam terimler= Terimler saydam olmalıdır, donukluğa (opacity) karşı saydamlık (transparency) sağlanabilmelidir. Ör. **Buz > buz-ul**

İlk kez karşılaşılsa bile terimin anlamlandırılabilmesi kolaylaşır. Ör. **Buz-ul, Uz-ay, Aç-ı.**

Cognate Word > Kök- türemiş arasındaki ilişki şeffaf olmalı = kitap-kitaplık.

2. Salkımlı / Düzenli / Sistematik Terimler:

Terimleri bir düzen ilişkisi içinde oluşturmak bir bilim dalına özgü kavramların birbirilerine olan düzen ilişkisini yansıtır.

Salkımlılık, yeni oluşturulan terimlerin var olan terimlerle ve terim sistemleri bakımından uyumluğunu gerektirir. Böylece ilişkili oldukları terimlerle yapısal anlamda **türdeşlik** (= parallelity) sağlamış olurlar = **kalp hastalıkları / kalp büyümesi / kalp duvarı kalınlığı / kalp krizi (inme)** (Karaman, 2017: 134) (bk. Hekimlik Terimleri Kılavuzu I, 1978, İzbirak, 1949: 21ff)

Düzen İçinde Terimlere örnek olarak:

Anesthesiology = Uyuşturumbilim

Anesthetic = Uyuşturucu

Anesthesia = Uyuşturum

Anesthesia general = Genel uyuşturum

Anesthesia conduction = Bölgesel uyuşturum

Anesthesia intravenous = Damariçi uyuşturum

Anesthesia spinal = İliksel uyuşturum

Anesthesia obstetrical = Doğum uyuşturum

3. Tutarlı (eşanlamsız) Terimler:

Bir terimin tutarlı (= consistent) olabilmesi için var ise, eşanlamlılarının ortadan hiç oluşturulmaması, henüz daha yok ise eşanlamlılarının hiç oluşturulmaması ya da oluşumunun engellenmesi gerekir (bk. İzbirak, 1949: 31) Böylece terimler tekdallılık (mononymy) niteliği taşıır hâle gelirler (Karaman, 2017: 135): Örn. Astronot / kozmonot / uzay adamı /.....

4. Bağlamsız / Biricik (Tekanlamlı ve Tekadlı) Terimler:

Tekanlamlı /tekadlı terimler kesin kavram sınırlarına sahip olmalarından dolayı bağlamsız (context-free) hâle gelirler. Böylece rakip terimlerin (= competing terms) tekdallı (0mononymous) olmaları sağlandığı gibi, tekanlamlı (= monosemous) olmaları da sağlanarak eşanlamlılık sorunu ortadan kaldırılmış olur (bk. Sager, 1990: 89) (Karaman, 2017: 136).

5. (v) Elverişli / Ekonomik Terimler

Oluşturulacak terim gereğinden fazla sözcüklerle (örneğin pleonasm ve toloji (=tautology) donatılmış olmamalıdır. Su sebili (sebil zaten su içilen araç).

Tutunabilmeleri için terimlerin zihinsel sözlükçede yer edebilecek nitelikte oluşturulmaları gerekir (bk. İzbirak, 1949, 8 ve 31). Bunun için açıklama (=paraphrasing) yoluyla oluşturulan ve iki birimden fazla öge barındıran birleşik terimlerden uzak kalınlımlı, kısa terimler oluşturulmalıdır. Böylece dilsel ekonomiklik sağlanabilir (=linguistic economy, brevity) sağlanabilir (Karaman, 2017: 136).

6. Yerel terimler

Terimlerin çoğalması dilde var olan yerel kaynaklardan gerçekleşir, aynı zamanda bu birimlerin salkımlı olmaları da sağlanmalıdır. (PY: inme) Bazı bilim dalları dışında (örneğin tıp, kimya, din bilimleri vs.) terimler yerel kaynaklardan yani anadilden oluşturulmaya çalışıldığından oluşturulan terimler dilin

kurallarıyla uyumlu ve doğasına aykırı olmayacak biçimde kullanıma sunulması (Picht ve Draskau, 1985: 115; Sager, 1990: 89) (Karaman, 2017: 136-137).

7. Güncel Terimler

Terimler bilim ve teknolojik gelişmeler sonucu güncelliklerini yitirebilirler. Terimler ileriye yönelik oluşturulmalıdır ve bunun için zaman zaman gözden geçirmek bir gerekliliktir (örn. Numara çevirmek (telefonda numaralar artık tuşlanıyor)).

Toplum-dilbilimsel açıdan bazı ülkeler (İzlanda gibi) izledikleri dil politikaları gereği ödünçleme veya ödünç çeviri yöntemlerini kesinlikle uygulamamaktalar. En önemli sebebi ise, dilin yapısına uygun olmayan terimlerin sızmasını engellemek ve dilin yapısına uygun terimler oluşturmaktır (Karaman, 2017: 137).

Kaynaklar

- ATEŞMAN, Ender (2015), *Terminoloji Çalışması: En İyi Uygulamalar 2.0*, Grafik Yay., Ankara.
- CABRÉ, T. M. (1999), *Terminology, Theory, Methods and Applications*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam-Philadelphia.
- DUBUC, Robert (1997), *Terminology: A Practical Approach*, Adapted by Elaine Kennedy Linguatich.
- FELBER, Helmut (1984), *Terminology Manual*, UNESCO, Paris and INFO-TERM, Vienna.
- GİRİŞEN, Nilay (2019). *Terminolojide Tanım Tipolojisi*, Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- GRİNEV-GRİNEVİÇ, S. V. (2008), *Terminovedeniye*, Akademiya, Moskva.
- KARAMAN, B. İ. (2017), *Terimbilimi*, Bilge, İstanbul.
- PICHT, H. - J. Draskau (1985), *Terminology: An Introduction*, University of Surrey, Guildford.
- ROGER, B. (2010), *Terminology in English Language Teaching: Nature and Use*, Peter Lang, Bern.
- SAGER, Juan C. (1990), *A Practical Course in Terminology Processing*, John Benjamins Company, Amsterdam- Philadelphia.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara.

TÜRK TIBBİ VE SALGIN TERİMLERİ

*Mustafa Necmi İLHAN**

Türk tıbbının tarihinde salgınlar tüm dünya tarihinde olduğu gibi önemli yer tutmaktadır. Salgınlar ve diğer toplumsal sağlık sorunları karşısında doktorlarımızın fedakâr duruşu Türk doktorunun en önemli hasleti olmuştur. 2019 yılının sonunda ortaya çıkan ve 2020 yılının başlarında tüm dünyada görülen Sars-CoV2 salgını küresel boyutlara ulaşarak bir pandemiye dönüşmüştür. Tarih boyunca zorlu koşullar, bu zorlukları ifade etmenin yeni yollarına yol açmıştır. COVID-19 pandemisiyle birlikte de pandemi, filyasyon, aşı, antikor gibi birçok kelime adeta günlük konuşmalarımızda kullanılan rutin kelimelere dönüşmüştür.

Bu kelimelerin anlamlarının doğru ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulması hem sağlık risk iletişimi açısından hem de salgının yönetimi açısından oldukça önemlidir. Salgınla birlikte hayatımıza giren bu kelimeleri anlamlarına göre bütünlüyle sızlere bir sözlük sunmak isterim.

Antijen: Vücuda girdiğinde veya aşılama yoluyla verildiğinde bağışıklık reaksiyonlarının başlamasına sebep olan molekül.

Antikor: Kişinin vücuduna giren antijene yanıt olarak bağışıklık sistemi tarafından üretilen madde. İmmünglobulin olarak da adlandırılır.

**Antikor testi, kişinin hastalığa bağışıklık durumunu saptamak için yapılır.*

Aşı: Bir enfeksiyona karşı bağışıklık sağlamak için hazırlanmış, vücuda çeşitli yollarla verilen biyolojik ürün.

**Aşılar hastalığı geçirmeden o hastalığa karşı bağışıklanmayı sağlar. Aşı-lamanın amacı hastalığı ve hastalık sebebiyle oluşabilecek ölüm ve engellilik durumunu önlemektir.*

Atak Hızı: Toplumda hastalığın düzeyini gösteren ölçütlerden biri. Belirli bir süre içinde saptanan bulaşıcı hastalık vaka sayısının o hastalığa duyarlı kişi sayısına (risk altındaki toplam nüfus) bölünmesi ile elde edilir. Bir çeşit insidans hızıdır.

* Prof. Dr., Tıp Fakültesi, Dâhilî Tıp Bilimleri, Halk Sağlığı Bölümü.

Bağışıklık: Belirli bir hastalık etkenine karşı vücudun direnci; immünite. Enfeksiyonlara karşı direnç sağlayan molekül, hücre ve dokular topluluğuna “bağışıklık sistemi” denir.

**Hastalığı geçirmek ve aşı olmakla aktif bağışıklık, aktif bağışıklığın sağlanamadığı durumlarda vücuda dışarıdan antikor verilmesiyle pasif bağışıklık sağlanır.*

Birincil Vaka: Bir hastalığın toplumda yayılmasına yol açan ilk vaka. İndeks vaka da denir. İlk vakaya yol açan kişiyle temas eden veya ilişkili olup hastalananlar ikincil vaka olarak adlandırılır.

Bulaşıcı Hastalık: Bir enfeksiyon etkeninin veya onun toksik (zararlı-zehirli) ürünlerinin, bir kaynaktan duyarlı kişiye doğrudan veya dolaylı olarak geçmesiyle oluşan hastalık.

Damlacık Yoluyla Bulaş: Öksürme, hapşıрма veya konuşma sırasında ortaya çıkan ve patojen etken taşıyan vücut sıvılarının (damlacık) hasta kişiden etrafta bulunan başka kişiye/kişilere ulaşması.

Doğrudan Bulaş: Duyarlı kişinin, enfekte kişi veya kontamine vücut sıvıları ile doğrudan teması sonucu gerçekleşen bulaşma. Bu bulaşma şeklinde hiçbir ara bulaşma yolu yoktur.

Dolaylı Bulaş: Hastalık etkeninin konakçıya bir aracı vasıtasıyla bulaşması. Bu araçlar vektörler, hava, su, gıda ve cerrahi aletler olabilir.

Ekstübasyon: Solunum yetmezliği durumunda özel cihazlarla solunum desteği sağlamak için nefes borusuna takılan tüpü (yapay solunum borusunu) çıkarma işlemi. Entübasyon işlemini sonlandırma.

** Hastanın solunum yetmezliğine yol açan durum ortadan kalkar veya hafifler, hasta kendi başına yeterli nefes alır hâle gelirse ekstübe edilebilir; yani takılmış olan tüp çıkarılabilir.*

Eliminasyon: Bir enfeksiyon etkeninin neden olduğu hastalığın bölgesel olarak ortadan kalkması. Enfeksiyon etkeni yeryüzünden yok edilemese bile neden olduğu hastalığın görülmemesinin sağlanması.

Endemi: Bir enfeksiyon etkeninin veya hastalığın belirli bir coğrafyada veya toplulukta sürekli görülmesi durumu.

Enfeksiyon: Bir bulaşıcı hastalık etkeninin çeşitli yollardan vücuda girerek çoğalması.

**Enfeksiyon durumunda hastalık belirtilerinin ortaya çıkması gerekmez. Enfeksiyonla birlikte hastalık belirtileri de meydana gelirse enfeksiyon hastalığından söz edilir.*

Entübasyon: Solunum yetmezliği durumunda özel cihazlarla solunum desteği sağlamak için nefes borusuna tüp (yapay solunum borusu) takma işlemi.

Epidemi (Salgın): Belirli bir alanda, belirli bir grup insan arasında, belirli bir süre boyunca beklenenden daha fazla vaka görülmesi; epidemi.

Epidemiyoloji: Sağlıkla ilgili olayların görülme sıklığı, dağılımı ve nedenlerini inceleyen bilim dalı.

Eradikasyon: Bir enfeksiyon etkeninin dünya genelinde kalıcı olarak sona ermesi. Eradikasyon mutlak bir durumdur; hastalığın etkeni ile birlikte yeryüzünden tamamen yok edilmesidir.

Ev İzolasyonu: Kişinin kendi kendine karantina uygulaması.

Filyasyon (Saha İncelemesi): Bulaşıcı bir hastalık varlığında, hastalığı taşıyan kişinin temas ettiği herkesin o hastalık açısından taranması.

Fiziki Mesafe/ Sosyal Mesafe: Damlacık yoluyla bulaşan enfeksiyona yakalanmamak veya enfeksiyon bulaştırmamak için iki kişinin arasında bulunması gereken en az 1,5 metrelik mesafe.

İnkübasyon: Bir enfeksiyon etkeninin vücuda girişinden hastalık belirtilerinin ortaya çıkışına kadar geçen süre; kuluçka süresi.

İnsidans: Risk altındaki sağlam kişilerin belirli sürede, belirli bir hastalığa yakalanma olasılığını gösteren ölçüt. Belirli bir toplumda belirli bir sürede saptanan yeni vaka sayısının o toplumun yıl ortasındaki nüfusuna veya risk altındaki kişi sayısına bölünmesi ile elde edilir.

İzolasyon: Bir hastalığın yayılmasını önlemek için hasta insanların sağlıklı insanlardan ayrı bir yerde tutulması; tecrit.

**İzolasyon, salgın hastalıkların yönetiminde çok eski dönemlerden itibaren kullanılagelen en etkili yöntemlerdendir.*

Karantina: Bulaşıcı bir hastalığın yaygın olduğu bir yer veya bölgeden gelen kişi, gemi, mal veya hayvanların geçici olarak bir yerde tutulup gözlemlenmesi biçiminde uygulanan sağlık önlemi.

Kaynak: Bir enfeksiyon etkenini konakçıya ileten gıda, nesne, hayvan veya insan.

** Bir bulaşıcı hastalığın kaynağını saptamak ve bu kaynağa yönelik önlemler almak o bulaşıcı hastalığın kontrol altına alınmasında oldukça önemlidir.*

Kontrollü Sosyal Hayat: Türkiye’de COVID-19 ile mücadelenin ikinci dönemi için belirlenen strateji.

Morbidite: İyilik hâli dışında olduğu düşünülen herhangi bir fiziksel veya psikolojik durum; hastalık.

Mortalite: Ölüm; ölümlülük. Çoğunlukla tek kişi değil, topluluk için kullanılır.

Mutasyon: Bir organizmanın veya virüsün genetik materyalinde meydana gelen kalıcı değişiklik.

Pandemi: Bir hastalığın veya enfeksiyon etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesi.

Patojenite: Bir enfeksiyon etkeninin duyarlı konakta hastalık oluşturma yeteneği.

Prevelans: Belirli bir süre içinde bir hastalığın toplumda görülme sıklığını gösteren ölçüt. Belirli bir süre içindeki tüm eski ve yeni vakaların risk altındaki kişi sayısına bölünmesiyle hesaplanır.

** Prevalans, sağlık sorununun toplumdaki büyüklüğü/sıklığı hakkında fikir verir.*

Profilaksi: Hastalıkların oluşumunu veya ilerlemesini önlemek için alınan -daha ziyade tıbbi- tedbirler.

** Profilaksi tedavi değildir; meydana gelmeden önce hastalığı önlemeye çalışmaktır.*

Sepsis: Bir enfeksiyona karşı vücudun verdiği abartılı yanıtın organlarda oluşturduğu ciddi fonksiyon bozukluğu.

Sosyal Mesafe: Bir salgının yayılmasını yavaşlatmak veya etkisini azaltmak amacıyla kamu otoriteleri tarafından alınan kararlar doğrultusunda uygulanan kısıtlama ve düzenlemeler.

Vaka Fatalite Hızı: Belirli bir dönemde belirli bir hastalığa yakalananların ölüm oranı.

** Vaka fatalite hızı, salgınlarda alınacak önlemlerin kapsamını, taramaların etkinliğini ve tedavinin faydalarını ölçmede kullanılmaktadır.*

Ventilasyon: Solunum işleminin ventilatör cihazına bağlı olarak sağlanması.

** Ventilasyonda temel amaç, oksijence zengin havanın akciğerlere verilmesi ve yüksek oranda karbondioksit içeren solunum havasının dışarı atılmasıdır.*

Virülans: Bir enfeksiyon etkeninin oluşturduğu hastalığın derecesi.

Kaynaklar

1. World Health Organization, <https://www.who.int/westernpacific/emergencies/covid-19> (Erişim Tarihi: 29.09.2021)
2. T.C. Sağlık Bakanlığı, COVID-19 Bilgilendirme Platformu, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66428/a.html> (Erişim Tarihi:29.09.2021)
3. Oxford English Dictionary, Social Change and Linguistic Change: The Language of Covid-19, <https://public.oed.com/blog/the-language-of-covid-19/> (Erişim Tarihi: 29.09.2021)
4. Texas Medical Center, COVID-19 Crisis Catalog: A Glossary of Terms, <https://www.tmc.edu/news/2020/05/covid-19-crisis-catalog-a-glossary-of-terms/> (Erişim Tarihi: 29.09.2021)

SAĞLIK BAKANLIĞI COVID-19 SÖZLÜĞÜ VE SALGIN TERİMLERİNE KATKILAR

*Süleyman Sami İLKER**

İnsanlarımızın -özelde- okumuş, tahsil görmüş kesiminde, büyük oranda Türkçe dil bilinci ve hassasiyeti maalesef yoktur. Bu kesimden pek çok kişi, durumun farkında bile değildir. Farkında olan, çaba sarf eden önder insanlarımız olsa da, hâlen yeterli olmadığı kanaatindeyim. Ciddi ve özel eğitim almış tıp camiasında da, üniversite eğitimi ve ihtisas dönemlerinde, kıdemli meslektaş ve arkadaşlar ile öğretim üyesi hocaların kullandıkları mesleki kelimelerin, Türkçe karşılığı olanlar için dahi, dünyada yaygın iletişim dili olarak kabul gören İngilizcelerini kullanmakta bir sakınca görmemektedirler. Misal; “Hastanın order’ını öğrendin mi” kısa cümlesinin Türkçe tam karşılığı, “Tedavi talimatını öğrendin/ öğrendiniz mi” şeklindedir. Biraz yabancı dil kompleksinden, biraz da ana dili bilgi ve bilincinin eksikliğinden kaynaklanan bu hâl, kasıt olmasa da, birlikte olunan hemşire ve öğrencilere de kolaylıkla geçmektedir. Osmanlının son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Fransızca, daha öncelerde ise, bilim dili olarak Arapça kelimelerin tıpta çokça kullanıldığı ve yerleştiği malumdur.

Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip (Yöntem) öncülüğünde başlayan ve sonradan siyasi bir irade olarak Mustafa Kemal’in de sahip çıkarak, güç verdiği Türkçenin her alanda korunması, yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi süreci sonradan sarsıntı geçirmiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında batı dillerinden bu sefer İngilizce kelimeler, tıp başta olmak üzere bütün mesleki metinlere yaygın şekilde girmiş, Türkçe zaafa uğramıştır. Bunda, bilimin daha çok batıda üretilmesi, dünyada iletişim dili olarak fiilen kullanılıyor olması, psikolojik, kültürel hâkimiyet kurmasında etkili olmuştur. Ayrıca, son otuz kırk yılda, eğitim sistemimizin öğrencilere yazılı metin üzerinden değil de, test şeklinde sınav uygulaması ve iyi okullara girebilmenin bir yarış hâlini alması sonucunda; roman, hikâye, şiir ve benzeri eserleri okumak okul ve

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Göz Hastalıkları Anabilim Dalı, Anabilim Dalı Başkanı.

ailelerce bir zaman kaybı olarak gereksiz ya da ötelenebilir bir gerek olarak görülmüştür.

Bütün bunlar, Türkçenin güçlü olduğu bir çağda/günümüzde, kelime hazinesi kıt, ana dilini iyi bilmeyen ve kullanamayan nesiller ortaya çıkarmıştır. Böylelikle tıp özelinde, “tercüme Türkçesi” diye ifade edilen, rahatsız edici yazılı ve sözlü ifadeler yaygınlaşmıştır. Eş anlamlı, fakat ince farkları/ nüansları olan kelimelerimiz, ihmaller, tuhaf ve köksüz özentiler ve hatta bazen kasıtlı dışlayıcı tercihler ile tıp Türkçesi zevksiz ve kısır hâl almıştır; bu yaygın bir alışkanlık olarak hâlen etkisini sürdürmektedir. Az da olsa, Türkçenin bilim dili olamayacağı gibi yanlış iddiaları savunan akademisyenler bile görülmüştür

Tıp camiasında Türkçenin bilim dili olarak düzgün ve zengin kullanılması konusu, geçmişten günümüze, hep zaafılar göstermiştir. Selçuklu devleti döneminde Türk tıp camiası, kendi anadili dışında, başka dillerin tıbbi kelime ve terkiplerini kullanmada bir sakınca görmemiştir. Bu durum Osmanlı devleti döneminde de devam etmiştir. Benzer durum Batı tıbbında da mevcuttur. Onlar da ölü bir dil olan Latinceyi tıp terimlerinde geçmişte ve günümüzde kullanmaktadırlar.

Bu çalışmada, dünya ve ülkemizde eş zamanlı olarak görülen Covid-19 küresel salgınıyla birlikte, halkın günlük hayatına giren - veya karşılaştığı-, ancak anlamını tam bilmediği, kullanmadığı, Türkçe veya yabancı tıbbi/mesleki kelime ve terimler gözden geçirilmiştir. Bunun için Sağlık Bakanlığının genel ağ sitesinde yer alan, halkın aydınlatılması için hazırlanmış “Covid-19 Sözlüğü” esas olarak alınmıştır (1).

Madde madde gözden geçirilen bu kılavuzda, doğru ve uygun bulunduğu Türkçe madde başı kelime/terimler aynen alınmıştır. Ancak, tıbben ve anlam yönünden uygun olmayan kelime ve kavramlar için, varsa mevcut Türkçe karşılıkları vurgulanmıştır. Bilinen bir karşılığın olmaması hâlinde ise, Türkçe gramer esaslarına uygun türetilen, yeni kelime/terim teklifleri sunulmuştur. Sağlık Bakanlığı sitesinde yer alan “Covid-19 Sözlüğü” sözlük olarak ifade edilse de, yer yer hastalıkla mücadele için kılavuz vasfı da taşımaktadır. “Covid-19 Sözlüğü” olarak adlandırılan ve Sağlık Bakanlığının resmî sitesinde yer alan bu kılavuz/ sözlükte yaklaşık 80 madde başı Türkçe veya yabancı dil kaynaklı kelime veya terim yer almaktadır (1).

Bu kaynakta yer alan madde başı, yaklaşık 80 kelime veya terimin dışında, salgın konusu ile ilgili olarak kullanılan, ancak listede yer almayan, 16 yeni tıbbi kelime ve terim de ele alınmış, eklenmiştir. Bir kelime veya terimin Türkçe karşılığı hiç yoksa, üst üste iki noktadan sonra, yan yana üç nokta konularak boş bırakılmıştır. Virüs:... gibi. Bu durum; bugün için Türkçe tam bir karşılığı yok, Türkçeleşmiş ya da Türkçeye girmiş bir kelime/terim anlamındadır.

Metinde madde başı olarak yer alan, ancak Türkçe karşılıkları yazılmamış veya bulunmayan, sadece anlamı açıklanan 47 adet kelime veya terim yerine, varsa bilinen bir Türkçe kelime veya terim verilmiştir. Bunların 8'i yeni kelime ya da tanım teklifi olarak tarafımızca sunulmuştur. Üzerinde tarafımızca düzenleme veya ekleme yapılmış olanların yanına (**) işareti konularak, TC Sağlık Bakanlığının resmî genel ağ sitesinde olan hâlimden farkı ortaya konulmuştur. Teklif ettiğimiz -aslında-Türkçede var olan ya da yeni türetilmiş Türkçe kelime karşılıkları veya terimleridir. Covid-19 Sözlüğünde yer alan kelimeler, bu salgın hastalık döneminde tıbbi metinlerde veya halka yönelik açıklama veya konuşmalardan seçilerek belirlenmiştir. Bu tür yazı ve konuşmalarda sıkça kullanılan, Türkçe olsalar bile, tıp camiası dışındaki insanların ilk planda anlamadığı mesleki sözcüklere de sözlükte yer verilmiştir.

~ ~ ~

Yeni kelime / tanım-terim teklifleri

Burada, yazılı kaynaklarda verilmiş bir karşılığı olmayan veya olsa bile Türkçesi yerleşmemiş /kullanılmayan, yabancı kökenli kelime ve terimlere, Türkçenin kelime türetme tekniği ve mantığına uygun türetilen ya da mevcut kelimelerden oluşan yeni karşılıklar teklif edilmiştir. Bunlar aşağıda gösterilmiş olup, dipnot olarak verilenler işaretli olan dışında, tarafımızca teklif edilmektedir.

Antijen: Yabansıl (**)

Antikor: Karşıkor, karşıkoru, karşıkoy (**), karşınten (4)

Antisepsi: Kimyasal arınma (**)

Eliminasyon: Bölgesel arınma (**)

Endemi: Yerel salgın, yerel salgın hastalık hâli (**)

Epidemiyoloji: Salgın bilimi, salgın hastalık bilimi (**)

Eradikasyon: Arınma (**), kökünü kazıma (2)

Pandemi: Küresel salgın, küresel salgın hastalık hâli (**)

~ ~ ~

Sözlükte yer alması gereken, ancak olmayan kelime ve terimler

Covid-19 Sözlüğünde madde başı olarak hiç yer almayan, ancak konu ile ilgili çeşitli metin ve konuşmalarda karşılaşılan, anlamları bilinmeyen ya da az bilinen kelime ve terimler de şunlardır:

Afiliasyon: İşbirliği, ortak kullanım. Örnek cümle; “Şehir hastanesi, Üniversite ile afiliye olacak (ortak kullanılacak, işbirliğine gidecek.)”

Bulaş: Bulaş kelimesi isim olarak tıp dilinde kullanılmaktadır. Ancak, “bulaşı veya bulaşma” olmalıdır. Fiillere sesli harf eklemeyeyle elde edilen isimler dilimizde yaygındır. Yakmak/yakı, takmak/takı, çekmek/çeki, sormak/soru gibi. Fiilin isim olarak kullanılması çok azdır ve tek hecelilerde kalıplaşmış olarak kullanılabilmektedir. “Dur durak bilmez” ifadesinde “dur” ve “Dost elinden gel olmazsa varılmaz” (Neşet Ertaş) mısrasında olduğu gibi. “Gel” burada davet anlamındadır. (İng.: Contamination: Bulaşma, bulaştırma, kirletme) (**)

Demografi / Demografik: Nüfus bilimi / Nüfus bilimsel

Epidemi: Yerel salgın

Entübe: Solunum tüplü

Filyasyon: Temas takibi, Temas takip, Temaslı takibi, Temaslı taraması (**), Saha incelemesi

Hijyen: Temizlik (**)

Olgu: Hasta kişi, vaka

Onam formu: (bk. Rıza belgesi)

Reaksiyon: Tepkime (3), tepki (**)

Reseptör: Alıcı, alıcı uç, almaç (2)

Risk: Tehlike

Rıza belgesi: Onama / Onay belgesi

Sürveyans: Değerleme, değerlendirme (**)

Triyaj: Ayırma, öncelik sırası (**)

Vaka: 1. Olan, vuku bulan, ortaya çıkan her türlü durum; Olay; Hadise
2. Hastalık, hasta kişi, olgu (**)

~ ~ ~

Türkçe karşılıkları olduğu hâlde, sözlükte karşılığı verilmemiş kelime veya terimler

Asemptomatik kişi: Belirtisiz kişi

Atak hızı: Hastalanma sıklığı, Hastalanma oranı

Ekstübe etmek: Solunum tüpünü çıkartmak

El dezenfektanı: Mikrop öldürücü kimyevi sıvı

Enfeksiyon: Bulaşıcı hastalık

Enfekte kişi: Bulaşık kişi

Entübe etmek: Solunum tüpü yerleştirmek

Ev izolasyonu: Eve kapanma, ev tecriti (**)

İmmün: Bağışık

İmmünite: Bağışıklık

İnkübasyon süresi: Kuluçka süresi

İnsidans: Sıklık, sıklık oranı, orantı, nispet, bağıntı

İzolasyon: Kapanma, tecrit, ayrı tutma (**)

Karantina: Zorunlu / Gönüllü müşahade, gözlem

Kontrollü sosyal hayat: Tedbirli toplumsal hayat

Kontamine: Kirli, kirlenmiş, kirlilik hâli

Morbidite: Hastalık

Mutasyon: Gen değişimi

Pandemi hastanesi: Salgın hastanesi

Patojenite: Hastalandırma gücü, hasta yapma etkisi (**)

Pik: Zirve, Doruk, Tepe noktası

Prevalans: Sıklık oranı (**)

Profilaksi: Koruma (2), önleme (**)

R-zaman değeri (Rt): Zamanla bulaşma katsayısı (**)

Rezervuar: Ana kaynak, ana konak (**)

Risk faktörü: Tehlike etkeni (**)

Sanitasyon: Temiz çevre işleri (**)

Semptom: Belirti

Sepsis: Kan zehirlenmesi (**)

Sosyal mesafe: Güvenli mesafe, bk. Fiziki mesafe (**)

Sosyal müdahale: Devletin duruma el koyması (**)

Sporadik vaka: Tek tük vaka (2), **nadir görülen vaka** (**)

Süper bulaştırıcı / Süper yayıcı / Süper taşıyıcı: Aşırı bulaştırıcı (**)

Vaka fatalite hızı: Vaka ölüm oranı (**)

Vaka inceleme formu: Vaka inceleme belgesi (**)

Ventilasyon: Cihazla solunum işlemi (**)

Ventilatör: Suni solunum cihazı (**)

Virülans: Hastalandırma gücü, hasta etme gücü (**)

Zoonoz: Hayvansal hastalık (**)

Covid-19 kılavuz veya sözlüğü, iyi niyetle yapılmış bir yol gösterici kılavuz metin olmasına rağmen, dar kapsamlı da olsa sözlük tekniği açısından hayli eksikler taşımaktadır.

Bilgisayarlı Tomografi (BT) maddesinde geçen “**Toraks (Göğüs)**” kelimesi yerine, önce Türkçesi; “**Göğüs kafesi, göğüs (Toraks)**” şeklinde Latincesi de verilebilirdi. Bu hâl, hekimlerin Latince, Fransızca veya İngilizce kelimeleri, Türkçe karşılıkları tam olarak olsa bile, alışkanlık sebebiyle sık kullanıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Aynı maddede yer alan “X ışınları” ifadesi de, Türkçe alfabede bu harfin olmaması nedeniyle “İks” şeklinde ifade edilebilir. BT kısaltması Türkçe bir ifade olduğundan, “Be-Te” şeklinde okunmalıdır.

Sözlükte madde başı olan kelimelerden “Pik” kelimesi, İngilizce “peak” kelimesi olup, onun okunuşunun Türkçe yazılmış hâlidir. Madde başına “Pik/Zirve/Doruk:” şeklinde yazmak, sözlük tekniği ile pek bağdaşmamaktadır. Pik: yazıp, zirve ve doruk kelimelerini de Türkçe karşılık olarak vermek daha uygun olacaktır. Bunlara, anlam olarak “tepe noktası” da eklenebilir.

Sözlükte “bulaşıcı hastalık” anlamında kullanılan “enfeksiyon” sözcüğü, çok yerde kullanılmıştır. Türkçe karşılığı tam olarak var olan kelimeler için, daha duyarlı olmak, her kademedeki devlet memurları başta olmak üzere, hepimizin görevi olmalıdır.

İhtiyaç olan yerlere virgöl kullanılmaması, okurun anlamasını saniyelerle de olsa geciktirebilmekte /duraklatabilmektedir.

Bakanlığın, bu gibi çalışmalar için, TDK ve Üniversitelerden ilgili uzmanlarla temas kurmasının da faydalı olacağı açıktır. Bu eleştiri ve tekliflerimizden sonra, Sağlık Bakanlığının genelağ resmî sitesinin son hâli aşağıdaki gibi olmalıdır, kanaatindeyiz.

T.C. Sağlık Bakanlığı Resmî Sitesi Covid-19 Sözlüğü

Antijen: Yabansıl ()**

Normal olarak vücutta bulunmayan ve vücudun karşıkor (antikor) oluşturmalarını uyaran bir protein. Canlı vücuduna girdiğinde veya aşılama yoluyla verildiğinde bağışıklık tepkimelerinin (reaksiyon) başlamasına ve karşıkor oluşumuna sebep olan moleküldür. Aşı bir yabancıldır (antijen). bk. Antikor.

Antikor: Karşıkoy, karşıkor, karşıkoru(), karştinten (4)**

Canlının / kişinin vücuduna giren antijene tepki olarak, bağışıklık sistemi tarafından üretilen protein vasfında bir savunma maddesi. İmmünglobulin (Ig) olarak da adlandırılır. Antikor testi, kişinin hastalığa karşı bağışıklık durumunu tespit etmek için yapılır. bk. Antijen.

Antisepsi: Kimyasal arınma ()**

Hastalık oluşturabilen canlı mikroorganizmaları öldürmek veya üremesini durdurmak amacıyla vücut yüzeyine kimyasal madde uygulanması. Anti-

sepsi için kullanılan kimyasal maddelere antiseptik denir. Açıklama: Covid-19 pandemisinde su ve sabuna ulaşamadığı durumlarda alkol içerikli el antiseptikleri ve antiseptik özelliği olan kolonyalar yaygın olarak kullanılmaktadır.

Aseptomatik kişi: Belirtisiz kişi ()**

Belli bir hastalığa neden olan mikrobu taşıyan, ancak hastalığa ait belirti göstermeyen kişi.

Aşı:

Bir enfeksiyona karşı bağışıklık sağlamak için hazırlanmış, vücuda çeşitli yollarla verilen biyolojik ürün. Açıklama: Aşılar hastalığı geçirmeden o hastalığa karşı bağışıklanmayı sağlar. Aşılamanın amacı hastalığı ve hastalıktan dolayı oluşabilecek ölüm ve engellilik durumunu önlemektir.

Atak hızı: Hastalanma sıklığı, Hastalanma oranı

Toplumda hastalığın düzeyini gösteren ölçütlerden biri. Belirli bir süre içinde belirlenen bulaşıcı hastalık vaka sayısının o hastalığa yakalanabilecek duyarlı kişi sayısına (tehlike altındaki toplam nüfus) bölünmesi ile elde edilir. Bir çeşit sıklık (insidans) hızıdır. bk. İnsidans. Açıklama: Covid-19 ilk ortaya çıktığında tehlike altındaki nüfus, toplumun tamamı iken, yeni tanı alan vakaların günlük takibi yapılarak hastalığın toplumdaki atak hızı değerlendirilebilmektedir.

Ateş:

Vücut ısısının normal değerlerin üzerine çıkması hâlidir. Normal vücut ısısı koltuk altından ölçüldüğünde 36,5-37°, kulaktan ölçüldüğünde 35,7-37,5° dir. Açıklama: Yüksek ateş Covid-19'da görülen klinik bulgulardan biridir. Havaalanlarında termal kameralarla, toplu alanlarda ve iş yerlerinde düzenli ateş ölçümüyle muhtemel vakalara karşı önlem alınmaktadır.

Bağışık:

Belirli bir hastalık etkenine karşı direnç kazanmış olan kişi/canlı; immün. Açıklama: Bebekler bazı hastalıklara karşı bağışık doğar, çünkü doğumdan önce anneden bebeğe antikorlar geçer.

Bağışıklık:

Belirli bir hastalık etkenine karşı vücudun direnç hâli; immünite. Enfeksiyonlara karşı direnç sağlayan molekül, hücre ve dokular topluluğuna “bağışıklık sistemi” denir. Açıklama: Hastalığı geçirmek ve aşı olmakla faal bağışıklık, faal bağışıklığın sağlanamadığı durumlarda vücuda dışarıdan antikor verilmesiyle pasif bağışıklık sağlanır.

Bildirim:

Teşhisi koyan hekimlerin şüpheli, muhtemel veya kesin vakaları, belirlenen yolla yetkili mercilere bildirmesi işlemi. Açıklama: Bulaşıcı hastalıkların büyük bir kısmının bildirimi zorunludur. Covid-19 da bu hastalıklardan biridir.

Bilgisayarlı Tomografi (BT):

İks (X) ışınları aracılığıyla ve bilgisayar yardımıyla organ veya dokuların çoklu kesit görüntülerinin alınmasına dayanan radyolojik teknik. Organ veya dokunun üç boyutlu olarak incelenebilmesine imkân sağlar. BT kısaltması Türkçe bir ifade olduğundan, “be-te” şeklinde okunmalıdır. Açıklama: Göğüs kafesi (toraks) bilgisayarlı tomografisi, Covid-19’un neden olduğu akciğer hasarını tespit etmek için kullanılmaktadır.

Birincil vaka:

Bir hastalığın toplumda yayılmasına yol açan ilk vaka. İndeks vaka da denir. İlk vakaya yol açan kişiyle temas eden veya ilişkili olup hastalananlar ikincil vaka olarak adlandırılır. Açıklama: Covid-19’da birincil vaka ülkemizde 11.03.2020 tarihinde tespit edilmiştir.

Bulaşıcı hastalık: Enfeksiyon

Bir bulaşıcı hastalık etkeninin veya onun zehirli (toksik) zararlı ürünlerinin, bir kaynaktan duyarlı kişiye doğrudan veya dolaylı olarak geçmesiyle oluşan hastalık. bk. Enfeksiyon. Açıklama: Covid-19 insandan insana geçen bulaşıcı bir hastalıktır.

Bulaş: Bulaşı veya bulaşma. (İng.: Contamination: Bulaşma, bulaştırma, kirletme)

Bulaşma: Bir bulaşıcı hastalık etkeninin bulaşma yollarından biriyle konağa ulaşması. (Bkz. Enfeksiyon) Açıklama: Enfeksiyon etkeninin kişiye bulaşmış olması o kişinin hasta olacağı anlamına gelmeyebilir. Kişi enfeksiyon etkenine karşı önceden aşılanmışsa, etken bulaştığında kişinin bağışıklık sistemi antikor cevabı oluşturur.

Bulaşma yolları:

Bulaşıcı hastalık etkeninin bir kaynaktan, duyarlı kişiye (konağa) bulaşma yolu. Hastalık etkeni doğrudan veya dolaylı yolla bulaşabilir. bk. Doğrudan bulaşma, Dolaylı bulaşma. Açıklama: Covid-19 öksürme, hapşırma, konuşmayla yayılan damlacıkların solunması veya virüs bulunan yüzeylere dokunduktan sonra ellerin burun, ağız ve göze götürülmesi yoluyla bulaşır.

CoV / Coronavirus/ Koronavirüs: Tek zincirli RNA’ya (Ribonukleik asit) sahip, zarflı, yüzeyinde protein çıkıntıları olan büyük virüs ailesi. Açıkla-

ma: Koronavirüsler (CoV), hafif ve orta derecede şiddetli solunum yolu hastalıklarının yanı sıra MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu), SARS (Şiddetli Akut Solunum Sendromu) ve COVID-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı) gibi şiddetli seyreden hastalıklardan da sorumludur.

Covid-19 / Kovid-19:

İlk olarak Çin'in Vuhan şehrinde 2019 yılı Aralık ayının sonlarında ortaya çıkan, bulaştığı kişilerde ateş, öksürük, nefes darlığı gibi belirtilere neden olan hastalık; Yeni Koronavirüs Hastalığı. Açıklama: COVID-19'a neden olan virüsün adı SARS-CoV-2'dir.

Demografi / Demografik: Nüfus bilimi / Nüfus bilimsel ()**

Açıklama: Nüfus bilimi ile ilgili

Damlacık yoluyla bulaşma:

Öksürme, hapsirme veya konuşma sırasında ortaya çıkan ve patojen etken taşıyan vücut sıvılarının (damlacık) hasta kişiden etrafta bulunan başka kişiye/kişilere ulaşması. Açıklama: COVID-19 gibi fiziksel temasa gerek olmadan damlacık yoluyla bulaşan hastalıklar hızlı ve kolay yayılır.

Doğrudan bulaşma:

Duyarlı kişinin, hastalığı kapmış (enfekte) kişi veya mikrop içeren kirli (kontamine) vücut sıvıları ile doğrudan teması sonucu gerçekleşen bulaşma. Bu bulaşma şeklinde hiçbir ara bulaşma yolu yoktur.

Dolaylı bulaşma:

Hastalık etkeninin konakçıya bir aracı vasıtasıyla bulaşması. Bu araçlar; hava, su, gıda ve cerrahi aletler olabilir. Açıklama: Gıda kaynaklı zehirlenmeler ve sivrisinekler aracılığıyla (canlılar) bulaşan sıtma dolaylı bulaşmaya örnektir.

Duyarlı kişi:

Bulaşıcı hastalığı kapma (enfekte olma) ihtimali bulunan kişi. Açıklama: COVID-19 için belirli bir yaş grubu değil, hastalığa bağışık olmayan herkes duyarlı kişidir.

Ekstübe etmek: Solunum tüpünü çıkartmak. Solunum yetmezliği durumunda özel cihazlarla solunum desteği sağlamak için nefes borusuna takılan tüpün (yapay solunum borusunu) çıkarılma işlemi. Entübasyon işlemini sonlandırma. bk. Entübe etmek, Entübasyon. Açıklama: Hastanın solunum yetmezliğine yol açan durum ortadan kalkar veya hafifler, hasta kendi başına yeterli nefes alır hâle gelirse takılmış olan tüp çıkarılabilir.

El dezenfektanı: Mikrop öldürücü kimyevi sıvı ()** (antiseptik) özelliklere sahip madde kullanarak elleri temizleme işlemi. Bu işlemde, sıvı kimyevi madde avuç içine 3 ila 5 ml arası alınır, eller 30 saniye ila 1 dakika arası süre boyunca birbirine sürtülür ve ovuşturulur. Açıklama: Elleri su ve sabunla yıkamak, su ve sabunun olmadığı durumlarda alkol içerikli el antiseptiğiyle elleri temizlemek COVID-19’a yönelik en etkili önlemlerdendir.

El temizliği: Ellerin en az 20 saniye boyunca sabun ve suyla yıkanması, sabun ve suyun olmadığı durumlarda alkol içerikli el antiseptiği ile temizlenmesi. bk. El yıkama tekniği. Açıklama: El temizliği, COVID-19’dan korunmak için en etkili yöntemlerden biridir.

El yıkama tekniği:

Elleri temizlemek amacıyla uygulanan doğru teknik. Şu aşamalardan oluşur: 1. El yıkama öncesinde yüzük, saat gibi aksesuarlar çıkarılır. 2. Akan su altında eller ıslatılır. 3. Bilekler, avuç içi, ellerin sırt ve parmak araları ile tırnakların kenar ve uçları sabun ile köpürtülerek en az 20 saniye süreyle kuvvetlice ovuşturulur. 4. Eller su altında iyice durulanır. 5. Eller bileklerden başlayarak kâğıt havlu ile kurulanır. 6. Aynı kâğıt havlu ile musluk kapatılır. Açıklama: Elleri temizlerken antibakteriyel içeren sabun kullanmaya gerek yoktur, normal sabun yeterlidir. Ellerin su ve sabunla yeterli sürede, doğru teknikle (elin her tarafına sabun ve su değecek şekilde) yıkanması korunmayı artırmak için önemlidir.

Eliminasyon: Bölgesel arınma ()**

Bir bulaşıcı hastalık etkeninin neden olduğu hastalığın bölgesel olarak ortadan kalkması. Bulaşıcı hastalık etkeni yeryüzünden yok edilemese bile, neden olduğu hastalığın görülmemesinin sağlanması. Açıklama: Son yıllarda vaka artışı görülen kızamık hastalığını elimine etmek için pek çok ülkede kızamık eliminasyon programları uygulanmaktadır.

Endemi: Yerel bulaşıcı hastalık hâli ()**

Bir bulaşıcı hastalık (enfeksiyon) etkeninin veya hastalığın belirli bir coğrafyada veya toplulukta sürekli görülmesi durumu. Açıklama: Tüberküloz (verem) ülkemizde endemik olarak görülen hastalıklardan biridir.

Enfeksiyon: Bulaşıcı hastalık ().** Bir bulaşıcı (mikrobik) hastalık etkeninin çeşitli yollardan vücuda girerek çoğalması. Açıklama: Bulaşıcı hastalık durumunda, hastalık belirtilerinin her zaman ortaya çıkması gerekmez. Bulaşma ile birlikte hastalık belirtileri de meydana gelirse “bulaşıcı hastalık” tan söz edilir.

Enfekte kişi: Bulaşık kişi. Bulaşıcı hastalık etkenini vücudunda bulunduran kişi. Açıklama: Bulaşık kişiler her zaman hastalığa ilişkin belirti (semptom) göstermeyebilir, fakat bulaştırıcı olabilirler.

Entübasyon: Solunum tüpü yerleştirme ()**

Solunum yetmezliği durumunda özel cihazlarla solunum desteği sağlamak için nefes borusuna tüp (yapay solunum borusu) takma işlemi. Açıklama: Acil durumlarda veya yoğun bakım birimlerinde (ünitelerinde) solunum yetmezliğindeki hastalara tüp yerleştirmek ve solunum cihazına bağlamak çoğu zaman hayati öneme sahiptir. Ayrıca pek çok ameliyatta, kas gevşetici ilaç vermek ve hastayı uyutmak gerektiği için, ameliyat süresince hastanın solunum cihazına bağlanması ve bunun için solunum tüpü yerleştirilmesi gerekir.

Entübe etmek: Solunum tüpü yerleştirme ()** bk. Entübasyon.

Entübe: Solunum tüplü ()**

Epidemi: Yerel salgın hastalık hâli ()**

Epidemiyoloji: Salgın bilimi ().** Sağlıkla ilgili olayların görülme sıklığı, dağılımı ve nedenlerini inceleyen bilim dalı. Salgınlar kadar sık ve geniş kitleleri ilgilendiren konular için de, başına alt dal başlıkları eklenerek, yeni terimler şeklinde de kullanılır. Misal; kanser epidemiyolojisi, bulaşıcı hastalıklar epidemiyolojisi, kronik hastalıklar epidemiyolojisi, çevre epidemiyolojisi, beslenme epidemiyolojisi gibi.

Eradikasyon: Arınma (), kökünü kazıma**

Bir bulaşıcı hastalık etkeninin dünya genelinde kalıcı olarak sona ermesi. Eradikasyon mutlak bir durumdur; hastalığın etkeni ile birlikte yeryüzünden tamamen yok edilmesidir. Açıklama: Tarih boyunca milyonlarca insanın ölümüne sebep olan çiçek hastalığının, aşı ve diğer mücadele yöntemleri sayesinde 1980 yılında kökü kazınmıştır.

Ev izolasyonu: Ev tecriti ()**

bk. Kendi kendine karantina.

Filyasyon: Temas takibi (), Saha incelemesi (bk. Saha incelemesi)**

Fiziki mesafe: (bk. Sosyal mesafe)

Damlacık yoluyla bulaşan hastalığa yakalanmamak veya hastalığı bulaştırmamak için iki kişinin arasında bulunması gereken en az 1,5 metrelik mesafe. Açıklama: Fiziki mesafenin amacı, bulaşık (enfekte) kişiler ile bulaşık olmayan kişiler arasındaki temas ihtimalini azaltarak bulaşmayı önlemektir. Fiziki mesafeye dikkat edilmesi Covid-19'dan etkili korunma yöntemlerin-

den biridir. Fiziki mesafe, sosyal mesafe kavramının bir bileşeni olarak ele alınmakta, zaman zaman iki kavram eş anlamlı kullanılabilmektedir. Ancak, sosyal mesafenin kavramının, isteyerek “birinden uzak durma, mesafe koyma” gibi menfi anlamı da olduğundan, fiziki mesafe ifadesi damlacık yoluyla bulaşan hastalıklar için daha doğru bir ifadedir. Kalabalık ortamlardan uzak durmak, zorunlu olmayan buluşmalardan kaçınmak, başka kişilerle bir aradayken fiziki mesafeyi korumak (el sıkışmamak, sarılmamak vb.), hasta hissedildiğinde evde kalmak gibi davranışlar fiziki / sosyal mesafeye örnektir.

Hijyen: Temizlik ()**

Bu kelime, salgın öncesinde sadece sağlık alanında kullanılırken, resmî ağızların da etkisiyle oldukça yayıldı. Ama sonradan, temizlik kelimesine dönüşmüş gibi oldu.

İmmün: Bağışık ()**

bk. Bağışık.

İmmünite: Bağışıklık ()**

bk. Bağışıklık.

İnkübasyon süresi: Kuluçka süresi ()**

Bir bulaşıcı hastalık etkeninin vücuda girişinden, hastalık belirtilerinin ortaya çıkışına kadar geçen süre Açıklama: Covid-19 etkeni olan SARS-CoV-2'nin kuluçka süresi mevcut verilere göre 2 ila 14 gün arasındadır.

İnsidans: Sıklık, sıklık oranı, orantı, nispet, bağıntı ()**

Tehlike (risk) altındaki sağlam kişilerin belirli sürede, belirli bir hastalığa yakalanma ihtimali gösteren ölçüt. Belirli bir toplumda belirli bir sürede belirlenen yeni vaka sayısının, o toplumun yıl ortasındaki nüfusuna veya tehlike altındaki kişi sayısına bölünmesi ile elde edilir. Açıklama: Diğer faktörler sabit olduğunda bir hastalığa karşı toplumdaki bağışık birey sayısının artması, o hastalığın sıklık oranının (insidans) azalmasını sağlar.

İzolasyon: Tecrit, Ayrı tutma ()**

Bir hastalığın yayılmasını önlemek için hasta insanların sağlıklı insanlardan ayrı bir yerde tutulması. Açıklama: Tecrit, salgın hastalıkların yönetiminde çok eski dönemlerden itibaren kullanıla gelen en etkili yöntemlerdendir. Ülkemizde Covid-19 hastalarının iyileşene kadar tecrit kurallarına uyması zorunludur.

Karantina: Zorunlu / Gönüllü müşahede, Gözlem ()**

Bulaşıcı bir hastalığın yaygın olduğu bir yer veya bölgeden gelen kişi, gemi, mal veya hayvanların geçici olarak bir yerde tutulup, gözlemlenmesi biçiminde uygulanan sağlık önlemi. Açıklama: Karantina, bulaşıcı hastalık salgınlarının kontrol altına alınmasında en eski ve en etkili yöntemlerden biridir. Bu uygulama insanların belirlenen bir bölgeye giriş çıkışını kısıtlayarak, gönüllü veya zorunlu olarak yapılabilir. Sadece belirli bölge için değil, bir meslek grubu için de karantina uygulanabilir.

Kaynak:

Bir bulaşıcı hastalık etkenini konakçıya ileten gıda, nesne, hayvan veya insan. Açıklama: Bir bulaşıcı hastalığın kaynağını belirlemek ve bu kaynağa yönelik önlemler almak, o bulaşıcı hastalığın kontrol altına alınmasında oldukça önemlidir.

Kendi kendine karantina:

Etkeni bulaştırma tehlikesi olan kişinin, olası bulaşmayı engellemek için kendini belirli bir süre insanlarla temastan uzak tutması. Açıklama: Kendi kendine karantina halk sağlığını tehdit eden durumlarda gönüllülük ve sorumluluk bilinciyle yapılır. Yurt dışında hastalığın yaygın olarak görüldüğü yerlere seyahat etmiş kişilere seyahat sonrasında kendi kendine karantina uygulaması önerilmektedir.

Konak:

Hastalık etkeninin, içinde veya üzerinde yaşadığı organizma; konakçı. Açıklama: Konağın yaşı, cinsiyeti, genetiği, beslenme ve sağlık durumu gibi birçok faktör hastalığın oluşumunda ve ilerlemesinde etkilidir. Covid-19'a neden olan virüsün (SARS-CoV-2) bulaştığı kişi konaktır.

Kontamine: Kirli, kirlenmiş, kirlilik hâli ()**

Enfeksiyon etkeninin vücut yüzeyi, eşyalar veya su, gıda gibi maddeler üzerinde bulunması. Açıklama: SARS-CoV-2 ile kirlenmiş yüzeylere dokunduktan sonra elleri ağız, burun veya göze götürmek Covid-19'un bulaşma yollarından biridir. Asansör düğmeleri, kapı kolları, armatürler gibi kirli olma ihtimali yüksek yüzeyler sık sık temizlenmelidir.

Kontrollü sosyal hayat: Tedbirli toplumsal hayat ()**

Türkiye'de Covid-19 ile mücadelenin ikinci dönemi için belirlenen strateji. Açıklama: Bu stratejide vatandaşlardan tedbirli bir hayat tarzına geçmeleri istenir. Maske takmak, el temizliğini (hijyenini) sağlamak ve 1,5 metrelik fiziki mesafe kuralına uymak stratejinin kurallarındandır.

Koronavirüs: bk. Coronavirus, CoV.

Kovid-19: bk. Covid-19.

Kümelenme:

Belirli bir yer ve zaman diliminde vaka sayısının beklenenden fazla olması veya vaka sayısı beklenen kadar olsa bile benzer özellikte olay veya vakanın birikmesi. Açıklama: Çin'in Hubei eyaleti Vuhan şehrinde, 31 Aralık 2019'da nedeni bilinmeyen zatürre (pnömoni) vakaları bildirilmiş, vakaların Vuhan Güney Çin Deniz Ürünleri Şehir Pazarı çalışanlarında kümelenme olduğu belirtilmiştir.

Morbidite: Hastalık ()**

İyilik hâli dışında olduğu düşünülen herhangi bir fiziki veya ruhi durum. bk. İnsidans, Prevalans. Açıklama: En sık kullanılan morbidite ölçütleri insidans ve prevalanstır.

Mortalite: Ölüm, ölümlülük.

Çoğunlukla tek kişi değil, topluluk için kullanılır. Açıklama: Ölüm hızı, bir hastalığa bağlı ölümlerin toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilir.

Mutasyon: Gen değişimi ()**

Bir organizmanın veya virüsün genetik materyalinde meydana gelen kalıcı değişiklik. Açıklama: RNA virüslerinde DNA virüslerine oranla çok daha fazla mutasyon meydana gelir. SARS-CoV-2 bir RNA virüsüdür.

Normal sabun:

Mikrop öldürücü madde içermeyen veya koruyucu olacak kadar içeren sabun. Katı veya sıvı olabilir. Açıklama: Elleri en az 20 saniye boyunca normal sabun ve suyla yıkamak COVID-19 için en etkili hijyen tedbirlerindendir.

Olgu: Hasta kişi, vaka ()**

Onam formu: (bk. Rıza belgesi)

Pandemi: Küresel salgın hastalık hâli ()**

Bir hastalığın veya bulaşıcı hastalık etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesi. Açıklama: Covid-19, ülkemizde de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir.

Pandemi hastanesi: Salgın hastanesi ()**

Pandemiye neden olan hastalığı taşıyanların tedavisi için özel olarak görevlendirilmiş ve teşkil edilmiş yataklı sağlık kuruluşu. Açıklama: Ülkemizde Covid-19 salgınının erken döneminde pek çok hastane pandemi hastanesi ola-

rak tanımlanmıştır. Böylece sağlık sisteminin tüm kaynaklarıyla pandemiye karşı hazırlıklı olunması amaçlanmıştır.

Patojenite: Hastalandırma gücü, Hasta etme gücü ()**

Bir bulaşıcı hastalık etkeninin duyarlı konakta hastalık oluşturma yeteneği. Açıklama: Çiçek, kuduz, kızamık virüsleri hastalandırma güçleri yüksek virüslerdir.

PCR: Gen üzerinden tanımlama testleridir. Gen dizilimi belli olan DNA veya RNA bölümlerinin çoğaltılması esasına dayanır. “Polimeraz zincir reaksiyonu” anlamına gelir. (İng. Polymerase Chain Reaction) “pi-si-ar” olarak okunur. Açıklama: COVID-19 etkeni olan SARS-CoV-2 virüsünün varlığına yönelik yapılan PCR testleri için burnun arkasından, genizden ve/veya boğazın arkasından, yutaktan alınan sürüntüler kullanılır.

Pik / Zirve / Doruk: Tepe noktası İng. Peak

Salgın sürecinde günlük vaka sayısının en yüksek değere ulaştığı nokta/gün. Sadece vaka sayısı için değil diğer parametreler için de kullanılabilir. Açıklama: Salgın tepe noktasındayken tedaviye ihtiyaç duyan kişi sayısı, mevcut sağlık sistemi kapasitesi değerlendirilebilir. Doruk noktasında tedaviye ihtiyaç duyan hasta sayısı, ülkedeki yatak/yoğun bakım kapasitesinden fazlaysa bu hastaların bir kısmı sağlık hizmetinden mahrum kalabilir ve normal şartlarda önlenebilecek ölümler yaşanabilir.

Pnömoni: Akciğer iltihabı; zatürre Açıklama: Koronavirüs ailesinde yer alan virüsler, insanlarda özellikle soğuk algınlığı, zatürre ve çeşitli üst/alt solunum yolu bulaşıcı hastalığına neden olabilmektedir. Covid-19 zatürresine SARS-CoV-2 neden olmaktadır.

Prevalans: Sıklık oranı ()**

Belirli bir süre içinde bir hastalığın toplumda görülme sıklığını gösteren ölçüt. Belirli bir süre içindeki tüm eski ve yeni vakaların risk altındaki kişi sayısına bölünmesiyle hesaplanır. Açıklama: Prevalans, sağlık sorununun toplumdaki büyüklüğü/sıklığı hakkında fikir verir.

Profilaksi: Koruma (2), önleme ()**

Hastalıkların oluşumunu veya ilerlemesini önlemek için alınan -daha ziyade tıbbi- tedbirler. Açıklama: Profilaksi tedavi değildir; meydana gelmeden önce hastalığı önlemeye çalışmaktır.

Reaksiyon : Tepkime

Açıklama: Bir takım ayırıcılardan (reaktif), yeni kimyasal türlere geçiş olayı (3)

Reseptör: Alıcı, alıcı uç, almaç (2)

Risk: Tehlike

R-sıfır değeri (R0): Başlangıç bulaşma katsayısı ().** Tek vakadan kaynaklanan yeni vakaların sayısı. Açıklama: Bir bölgede bir hastalık için R0 değeri 3 ise, bir kişi hastalığı 3 kişiye bulaştırıyor demektir.

R-zaman değeri (Rt): Zamanla bulaşma katsayısı ()**

Salgın devam ederken yapılan müdahaleler ile değişen R0 değerinin, belirlenen zaman için değeri;

“t” zamanında bulaşma katsayısı. Açıklama: Hesaplanan Rt değeri 1’in üzerindeyse salgın devam ediyor, 1’in altındaysa salgın kontrol altına alınıyor demektir.

Rezervuar: Ana kaynak, ana konak. ()**

Bir etkenin yaşayabildiği, gelişebildiği veya çoğalabildiği insan, hayvan veya çevre. Açıklama: Rezervuarlar etkene göre değişiklik gösterir. Örneğin, tatlı su gölleri, evcil hayvanlar vb.

Risk faktörü: Tehlike etkeni ()**

Bir hastalığa yakalanma ihtimalini artıran tüm durumlar. Açıklama: İleri yaş, sigara kullanımı, kronik hastalık varlığı COVID-19’un belirlenen risk faktörleri arasındadır.

Rıza belgesi: Onama / Onay belgesi

Cerrahi veya dâhilî tıbbi bir müdahale için hasta ya da yakınlarından alınan “olur” belgesidir. Bazı yerlerde “Onam formu” olarak kullanılıyor olsa da, “onama veya onaylama” şeklinde kullanılması daha uygun olacaktır. TDK Sözlüğünde “onama” ismi vardır, ancak “onam” şeklinde bir kelime yoktur. Keza, “form” kelimesi Fransızca olup, “biçim, şekil” anlamında Türkçe karşılığı mevcuttur. Bu durumda, “Rıza belgesi, Onama belgesi, Onay belgesi” ifadeleri maksadı tam karşılamakta ve kolay anlaşılmalıdır. (**)

Sağlık:

Sadece hastalık veya engellilik durumunun mevcut olmaması değil; fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan tam iyilik hâli.

Saha incelemesi /Temas takibi / bk. Filyasyon:

Bulaşıcı bir hastalık varlığında, hastalığı taşıyan kişinin temas ettiği herkesin o hastalık açısından taranması. Açıklama: Ülkemizde de sıkı bir şekilde uygulanan temas takip / saha incelemesi (filyasyon) çalışmaları sayesinde kaynak vakalar ve temaslıları tespit edilmekte, vakaların tecrit ve temaslı ki-

şilerin karantinası sağlanmaktadır. Bu süreç Covid-19 ile mücadelede kritik öneme sahiptir.

Salgın:

Belirli bir alanda, belirli bir grup insan arasında, belirli bir süre boyunca beklenenden daha fazla vaka görülmesi; Epidemî (Yerel salgın hastalık). bk. Pandemi (Küresel salgın hastalık). Açıklama: Epidemî, bir topluluk veya bölgede görülen salgındır. Pandemi ise birçok ülkede, küresel düzeyde yaygın olarak görülen salgındır.

Salgın incelemesi:

Salgın olarak tanımlanmış bir olayın kaynağının, etkeninin, bulaşma yolunun bulunması, gerekli halk sağlığı önlemlerinin alınması ve ileride oluşabilecek benzer salgınların önlenmesi gibi amaçlara yönelik araştırmalar. Açıklama: Salgın incelemesi; salgının ne olduğuna karar vermek, tanının doğrulanması için bilgi toplamak, vaka tanımı yapmak, vakaları bulmak, uygun koruma ve kontrol önlemlerini almak, salgın raporu yazmak, raporu ilgililerle paylaşmak gibi basamaklardan oluşur.

Sanitasyon: Temiz çevre işleri ()**

Bir çevresel ortamdaki mikroorganizma sayısının emniyetli bir seviyeye düşürülmesi. Açıklama: Yeterli düzeyde ve kalitede içme-kullanma suyunun şebeke üzerinden sağlanması, atık suların kanalizasyon şebekesi veya foseptik aracılığıyla toplanması, atık suyun arıtılarak alıcı ortama bırakılması, evsel ve her tür tehlikeli atığın insana ve çevreye olumsuz etkiler oluşturmıyacak yöntemlerle toplanması ve bertaraf edilmesi temiz çevre işlerine (sanitasyona) örnek olarak verilebilir.

Semptom: Belirti

Vücuttaki olağan dışı bir hâl veya hastalığı yansıtan, hastalık için belirti olan durumlar. Açıklama: Covid-19'un yaygın semptomları yüksek ateş, öksürük ve nefes darlığıdır. Vakalarda baş ağrısı, boğaz ağrısı, burun akıntısı, kas ve eklem ağrıları, hâlsizlik, koku ve tat alma duyusu kaybı, ishal de görülebilmektedir. Bazı hastalarda hiç belirti görülmez.

Sepsis: Kan zehirlenmesi ()**

Şüpheli veya kanıtlanmış bir enfeksiyona karşı vücudun verdiği abartılı cevabın, organlarda oluşturduğu ciddi işlev bozukluğu. Açıklama: Vücutta bulaşıcı hastalığa neden olan etkenin kana karışması, bağışıklık sisteminin bu etkene karşı büyük bir savunma tepkisi vermesiyle ortaya çıkar.

Sosyal mesafe: Güvenli mesafe, bk. Fiziki mesafe ()**

Sosyal müdahale: Devletin duruma el koyması ()**

Bir salgının yayılmasını yavaşlatmak veya etkisini azaltmak amacıyla kamu otoriteleri tarafından alınan kararlar doğrultusunda uygulanan kısıtlama ve düzenlemeler. Açıklama: Sokağa çıkma yasağı ve maske takma zorunluluğu sosyal müdahaleye örnektir. Özellikle aşısı, kesin tedavisi bulunmayan ve halk sağlığı açısından tehdit oluşturan bulaşıcı hastalıklarda sosyal müdahalelere uyum toplum sağlığının korunması için önemlidir.

Sporadik vaka: Tek tük vaka (2), Nadir görülen vaka ()**

Vakaların dağınık, tesadüfi ve genellikle nadir olarak görülmesi. Tek tük görülen vakalar, şartlar uygun olursa bir salgının başlangıç vakası (birincil vaka) da olabilir. bk. Birincil vaka. Açıklama: Sporadik vakalar belirli bir coğrafi veya sosyal kümelenme göstermezler. Sporadik vakanın erken tespit edilmesi etkenin başka kişilere bulaşmasını önler.

Süper bulaştırıcı /Süper yayıcı / Süper taşıyıcı: Aşırı bulaştırıcı ()**

Bir bulaşıcı hastalık etkenini duyarlı kişilere beklenenden çok daha fazla bulaştıran bulaşık kişi. Açıklama: Covid-19 salgınında tüm dünyada süper bulaştırıcılar tek başlarına onlarca duyarlı kişiye virüs bulaştırarak salgının yayılımını hızlandırmışlardır.

Sürveyans: Değerleme, değerlendirme ()**

Bir toplulukta meydana gelen bir hastalıkla ilgili verilerin toplanması, yönetilmesi, irdelenmesi (analiz) edilmesi ve raporlanması faaliyetlerini kapsayan dinamik bir süreçtir.

Temas takibi / bk. Saha incelemesi ve Filyasyon:

Temaslı kişi: Bulaşık (enfekte) hayvan, çevre veya insanla, o hastalığa yakalanma ihtimaline yol açacak kadar ilişki kurmuş kişi. Açıklama: Damlacık yoluyla bulaşan Covid-19 açısından, duyarlı kişiler bulaşık kişilerle aynı ortamda maskesiz olarak 15 dakika bir arada bulunduğu yakın temaslı olmaktadır.

Triyaj: Ayırma, öncelik sırası ()**

Acil servise başvuran hastaların, hastalıkları ile ilgili şikâyetleri, belirtilerin şiddeti ve tıbbi durumlarının aciliyeti göz önüne alınarak hekim tarafından yapılan öncelik belirleme işlemini ifade eder. Triyaj işlemi başvuru sırasında yapılır. Triyaj uygulaması için muayene, tetkik, tedavi, tıbbi ve cerrahi girişimler bakımından öncelik sırasına göre kırmızı (ağır klinik tablo), sarı (orta derecede, ancak ciddileşebilecek durum) ve yeşil (ayaktan tedavi edilebilecek hafif vakalar) renkler kullanılır.

Vaka: 1. Olan, vuku bulan, ortaya çıkan her türlü durum; Olay; Hadise

2. Hastalık, hasta kişi, olgu ()**

Vaka fatalite hızı: Vaka ölüm oranı ()**

Belirli bir dönemde belirli bir hastalığa yakalananların ölüm oranı. Açıklama: Vaka ölüm hızı, salgınlarda alınacak önlemlerin kapsamını, taramaların etkinliğini ve tedavinin faydalarını ölçmede kullanılmaktadır.

Vaka inceleme formu: Vaka inceleme belgesi ()**

Vakanın bazı nüfusbilimsel (demografik), salgınbilimsel (epidemiyolojik), klinik ve diğer özelliklerini belirlemek için hazırlanan veri toplama belgesi.

Ventilasyon: Cihazla solunum işlemi ()**

Solunum işleminin solunum cihazına bağlı olarak sağlanması. bk. Ventilator Açıklama: Cihazla solunum işleminde temel amaç, oksijence (O₂) zengin havanın akciğerlere verilmesi ve yüksek oranda karbondioksit (CO₂) içeren solunum havasının dışarı atılmasıdır.

Ventilatör: Suni solunum cihazı ()**

Solunum sıkıntısı çeken hastalarda kullanılan, kişinin nefes alıp vermesini yapay olarak gerçekleştiren cihaz. Açıklama: Özellikle yoğun bakım ünitelerinde tedavinin önemli bir parçasını ventilatörler oluşturmaktadır.

Virülans: Hastalandırma gücü ()**

Bir bulaşıcı hastalık etkeninin hastalık oluşturma özellik ve yeteneği.

Açıklama: Çiçek, kuduz ve tüberküloz etkenlerinin virülansı yüksektir, bu nedenle şiddetli hastalık tablolarına sebep olurlar. Suçiçeği etkeninin virülansı düşüktür, daha hafif hastalık tablolarına sebep olur.

Virüs: ... (Türkçe bir karşılığı yok. Dilimizde yaygın olarak kullanılmakta ve yeni bir karşılık sunulamamıştır.)

Bir genetik materyali bulunan; hücre zarı, çekirdek, sitoplazma ve organelleri olmayan; yalnızca konak hücre içinde çoğalabilen, bazıları insanda hastalık yapan mini canlı. Açıklama: COVID-19'un etkeni Koronavirüsler ailesinden SARS-CoV-2 isimli bir virüstür. Virüs kaynaklı hastalıklara antibiyotikler etki etmez.

Zoonoz: Hayvansal hastalık ()**

Hayvanlardan insanlara veya insanlardan hayvanlara doğal koşullar altında bulaşabilen hastalık. Açıklama: Virüs kaynaklı zoonozlar, insanlara doğrudan (ısıрма, temas, solunum vb.) veya canlı araçlar (sivrisinek, kene vb.)

aracılığıyla bulaşır. Kuduz, domuz gribi ve Covid-19 zoonotik hastalıklara örnek olarak verilebilir.

Kaynaklar

ACARTÜRK, Esmeray Barın (2020), *Açıklamalı Yürek Bilimi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, s. 118, 290, 271, 315 (metindeki sırasıyla).

SİNANOĞLU, Oktay (2007), *Açıklamalı Fizik Kimya Matematik Ana Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, s. 212.

T.C. Sağlık Bakanlığı resmî ağ sayfası <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66394/covid-19-sozlugu.html> (erişim 14.03.2021)

TÖREL, Sedat (1986), *Tıp Sözlüğü*, Güneş Kitabevi Yay., Sivas, s. 84.

TÜRK DİLLERİNDE SALGIN TERİMLERİ

Hayati DEVELİ*

Türk halklarının mevcut ve ileride ortaya çıkması muhtemel ortak menfaatlerinin korunması siyasi ve ticari alanda ilişkilerin artırılmasına ihtiyaç duyduğu gibi ilim ve kültür alanında da bu ilişkilerin güçlendirilmesine ve köklendirilmesine bağlıdır. Burada ortak bir iletişim dilinin önemi ortaya çıkar. Geniş bir coğrafyaya yayılan Türk halklarının önemli bir kısmında Rusça, dünyanın bugünkü hâkim kültürel, ekonomik ve siyasi yapısında İngilizce ortak bir dil olmuşken, bunların yerine Türk diline dayalı ortak bir iletişim dili ihtiyacını ortaya koymak, elbette, siyasi ve ideolojik bir tercih olacaktır. Eğer bu tercih kabul görür ve gelecek planlamalarında esas alınırsa Türk halkları mevcut ve muhtemel ortak menfaatlerini korumak ve geliştirmek için ortak bir Türk diline ihtiyaç duyacaklar, aynı zamanda her alanda işbirliği süreçleri bu ortak dili geliştirecektir. Burada iki yol öngörülmektedir:

1. Yapay bir ortak Türk dili oluşturmak
2. Yaşayan Türk dillerinden birini ortak iletişim dili kabul etmek.¹

Birinci seçenekte belli başlı dillerin morfolojik ve leksik imkânlarının birleştirilmesiyle yapay bir ortak dil oluşturulması öngörülmektedir. Bu amaçla yürütülen Ortatürkçe Projesi kapsamında Özbekistan’da 1993 yılında *Ortak Türk Tilini Yaratılış Muammaları* konulu bir sempozyum düzenlenmiş; *Ortatürk* adını taşıyan yapay dil, Türk dünyası temsilcilerinin beraberliğini ve karşılıklı anlaşabilirliğini sağlamak amacıyla ortaya konulmuştur. Proje, Orta Türkçe Enstitüsü tarafından yürütülmektedir.²

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü.

¹ A. Minsafina, *Çağdaş Türk Dillerinde Ortak Terminoloji Geliştirme İmkân ve Yöntemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2020, 40-42.

² Bahtiyar M. Kerimov, “Ortak Türkçe”, Aktaran: Ertuğrul Yaman, *Bilig*, Sayı 3, 1996, 190-195.

İkinci seçenek ise siyasi ve iktisadi olarak güçlü, konuşur sayısı fazla olan bir Türk dilinin yazı dili standartlarının ortak Türk dili standardı olarak kabul edilmesidir³ Bu fikrin hem Türkiye’de, hem de başka Türk cumhuriyetlerinde destekçileri bulunmaktadır.⁴

Maddi ve manevi ‘şey’lerin adları bir dilin söz varlığının büyük bir kısmını oluşturmakta olup bugün ‘bilim terimi’ olarak adlandırılan söz varlığının önemli bir kısmı bir süre sonra genel dilin söz varlığına dâhil sayılmaktadır. Günümüzde bilim-teknoloji-gündelik hayat arasındaki geçişkenliğin hızlandığı göz önüne alınırsa, bilim terminolojisinin herhangi bir dilin yaygın söz varlığına ne derece katkıda bulunacağı anlaşılabılır. Bu bağlamda bilimsel terminolojide ortaklığın Türk halklarının ortak diline önemli katkı sağlayacağı açıktır. A. Minsafına, doktora tezinde her iki yöntemin avantaj ve dezavantajlarını tartışmış⁵, tezinin bütününde terminolojik ortaklığın genel dil ortaklığına olası katkılarını araştırmıştır. Genel olarak ifade edersek, Türk dillerinde ortak kök ve eklere dayalı, ortak söz yapma yollarından hareketle oluşturulacak bilim terimleri, orta vadede Türk halklarının bilim ve teknoloji alanlarında ve gitgide umumi dilde bir sözvarlığı ortaklığına kalıcı ve esaslı destek sağlayacağı görüşü ortaya atılmıştır.⁶

Bu çalışmanın yöntem ve sonuçlarından yararlanarak bugünkü güncel konumuzu ele alabiliriz. Salgın terminolojisi konusunda Türk dillerinde bir ortaklık var mıdır? Veya bu konuda adım atılabilir mi? 2019 yılının ilk aylarında başlayıp etkileri hâlâ sürmekte olan Kovid-19 küresel salgını vesilesiyle günlük dile sıkça akseden terimlerden yola çıkıp 5 Türk dilinde (Türkiye, Azerbaycan, Özbek, Tatar ve Kazak) salgınla ilgili yaygın terminolojiyi ortaya koyup benzerlik ve farklılıklarımızı görmek, bunun üzerinde düşünmek istedik.⁷

2020 yılının Mart ayından itibaren küresel salgın niteliğiyle bütün dünyanın üzerine çöken, bütün insanlığı toplumsal ve ekonomik olarak ciddi anlamda sarsan ve binlerce insanın ölümüne yol açan Kovid-19 hastalığı, sıradan insanları bir de alışılmadık terimler sağanağına tuttu. Tıbbilimcilerin

³ A. Minsafına. a.y.

⁴ Azerbaycanlı dilbilimci Tofik Hacıyev, *Türkler İçin Ortaq Ünsiyyet Dili* (Bakı, Tehsil, 2013) isimli eserinde esasen bu fikri savunmaktadır. 6 Mayıs 2020 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından düzenlenen çevrimiçi toplantıda da bu konu tartışılmış, Türk Akademisi Başkanı Dr. Darkhan Xydyrali de bu fikri savunmuştur. <https://www.youtube.com/watch?v=DEGbtLLmeGI&t=44s>

⁵ A. Minsafına, a. e. 41-44.

⁶ A. Minsafına, a. e., 187-190.

⁷ Kzk. terminolojinin tespiti için Oraz Sapaşev’e, Özb. için Mamura Mamatkulova’ya, Tat. için Alina Minsafına’ya teşekkür ederim.

aşına oldukları ve meslek hayatlarının bir parçası olarak kullanageldikleri bu terimlerin bir çoğu Grek-Latin kökenli kelimelerdi ve bizlerde bir yabancı-lık duygusu uyandırıyor. Bu dil durumunu ele alan bir yazım Türk Dili dergisinde yayımlandı.⁸ Günlük dilde sıkça geçmeye başlayan ve bu yazıda ele aldığımız kelimeler şunlardı: *Pandemi*, *epidemi*, *salgın*, *bulaş*, *filiyasyon*, *entübasyon*, *entübe*, *immun*, *immun sistem*, *pik*, *enfeksiyon*, *enfekte*, *damlacık* (*droplet*), *izolasyon*, *izole*. İlgili sözler elbette bunlardan ibaret değil, ancak bir karşılaştırmaya örnek olmak için de yeterlidir.

Epidemi (Fr.*épidémie* < Lat.*epidemia* < Yun.*epidemia* “salgın hastalığın yayılması”). Bunun için Türkçede günlük dilde *salgın* (sal-gın) terimi kullanılıyor. Azb., Kzk., Özb. *epidemiya*, Tat. *epidemiya/kizüw*, Trk. *epidemi/salgın*. Tatarcada halk dilinde *kizüw*, ‘epidemi/salgın hastalık’ anlamında kullanılıyor; aynı anlamda bir de *ölet* ‘salgın hastalık, toplu ölüm’ kelimesi var ki, Trk. *ölet* karşılığıdır.

Salgın hastalık dar bir bölgede değil de çok geniş bir coğrafyada, ülke sınırları ötesinde de yayılırsa *pandemi* (Fr. *pandémie* < Lat. *pandemus* < Gr. *pan+demos* ‘bütün halk ile ilgili’) adını alıyor. Bu kelime için Azb., Özb., Tat. *pandemiya*, Kzk. *pandemiya/indet* (индет), Trk. *pandemi/küresel salgın* terimleri tespit edilmiştir. Türkçeye Fransızcadan, diğer Türk dillerine Rusça üzerinden giren *pandemi/pandemiya* terimine Kzk. *indet*, Trk. *küresel salgın* karşılığı verilmiştir.

Salgın veya epidemi denilen duruma yol açan şey, bir hastalığın bulaşıcı olup olmamasıdır. Bu temel kelime için Trk. *bulaş*- fiili (bulaşıcı) kullanılırken Azb. *yolux-* (*yoluxucu*), Tat. *yoğış-* (*yogişlı*), Özb. *yuq-*, *yuqumli* ‘bulaşıcı’ kelimelerini kullanmaktadır.

Enfeksiyon (Fr. *infection* < Lat. *infectionem* ‘bulaşma, sirayet’) tabiri nispeten yaygın bir kelimedir. Buna karşılık olarak önerilen *bulaş* kelimesi, *bulaş*- fiilinin emir şekli olup dilbilimcilerin umumiyetle tasvip etmedikleri bir karşılık olmuş, çok yaygınlık kazanamamış gibi görünmektedir. Bunun yerine *bulaşma* veya *bulaşı* gibi terimler dil yapısına daha uygun olurdu. Azb., Kzk., Özb. ve Tat. dillerinde *infeksiya* şeklinde Rusçadan alıntılanmış biçim kullanılmaktadır. Kzk.da *infeksiya* yanında *jükpa* (жүкпа) kelimesi de kullanılıyor. Enfeksiyona maruz kalmış olan kimseyi ifade etmek için kullanılan *enfekte* (Fr. *infecté*) kelimesine Şemseddin Sami, “çürümüş, müteaffin; pis, murdar” anlamını vermişti⁹. Ele aldığımız diğer Türk dillerindeki durum şöyledir: Azb. *yoluxmuş*, Kzk. *infeksiyalangan*, Özb. *infeksiyalangan* Tat. *zararlangan*, *infeksiyalı*, *infeksiyalengen*.

⁸ H. Develi, “Dilimize Bulaşanlar”, *Türk Dili*, Mayıs 2020, Yıl: 69, Sayı: 821, s. 4-9.

⁹ Şemseddin Sami, *Resimli Kâmûs-ı Fransevî, Cilt II: H-Z*, Hazırlayan: Şerif Eskin, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, Ankara 2017, s. 186

Enfeksiyona maruz kalmış kimseleri belirleme ve gerekirse tedavi yahut karantina süreçlerine karar verme sürecine *filyasyon* (Fr. *filiation* < Lat *filiationem*) denilmektedir. Şemseddin Sami'nin Fransızca Sözlüğünde buna “Evlatlık, bünüvvet. Teselsül, zürriyet. İrtibat, teâkub” anlamları verilmiş olup¹⁰ bizi ilgilendiren ‘irtibat ve teâkub’ anlamlarıdır. Buna yakın olarak Türkçede “temaslı takibi” terimi de kullanılmaya başladı. Azb. *filyasiya* kelimesi kullanılmaktadır. Kzk. *filyatsiya*. Özb.de bir karşılığı yok, ama sentaktik yolla ifade edildiği söylenebilir: Muloqotda bo‘lganlarni kuzatish [mulâûâtda bolganlarni küzetiş]¹¹.

Solunum sıkıntısı çeken hastaların özel cihazlarla tedavisine *entübasyon* (Fr. *intubation*), bu işleme de *entübe etmek* denilmektedir. Deneme mahiyetindeki bir çalışmada *entübasyon* “borulama”, *entübe* “borulanmış, boru takılmış”, *entübe etmek* “boru takmak” karşılıkları önerilmişse de¹² bu karşılıkların pek yayılmadığı anlaşılmaktadır. *Entübasyon* için Trk. “solunum cihazına bağlama” gibi bir kelime grubu geliştirildi veya bu alıntı kelimeler kullanılmaya devam etti. Azb. *intibatsiya*; *entübe* için de *intibatsiya edilen* karşılıkları önerildi. Diğer Türk dillerinde Rusçadan alınan *intubatsiya* terimi kullanılmaktadır.

İzolasyon (Fr. *isolation*) kelimesi karşılığında Trk.de *yalıtım* veya *tecrit etme* kelimeleri de kullanılıyor. *Yalıtım*, daha çok inşaat işlerinde “su ve ısı geçirgenliğini azaltma” anlamında kullanılmaktadır. *Tecrit* ise “bir nesneyi veya kimseyi diğerlerinden ayrı ve uzak tutma işi” anlamındadır. Bir kimseyi bulaşıcı hastalık sebebiyle diğerlerinden ayrı ve uzak tutma işi için doğru kelime *tecrit*, *tecrit etme* iken *izolasyon* kelimesi tıbbilimcilerin dilinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Azb. Türkçesinde *izolyasiya* veya *tecrid* karşılıklarının kullanıldığı görülürken, Özb., Tat. *izolyatsiya*, Kzk. *izolyatsiya* ve *okşawlaw* kelimeleri kullanılmaktadır.

Droplet (İng. *drop* ‘damla’ + *let* ‘küçültme eki’) teriminin tercüme yoluyla aynı kökten kelimelerle karşılandığı görülür: Trk. *damlacık*, Azb. *damlacıq*, Özb. *tomchi*[tâmçı]. Kzk. *tamşı*, Tat. *tamçı* kelimelerinin *droplet* karşılığı kullanılıp kullanılmadığı tahkik edilememiştir.

İmmunite (bağışıklık) ve *immun* (bağışık) (< Lat. Latin *immunis* “exempt from public service, untaxed; unburdened, not tributary,”) terimleri her alanda muafiyet/muaf anlamında iken sağlık alanında Trk. **bağış-* gibi belirsiz bir köke dayanarak *bağışıklık/bağışıklı* terimleri üretilmiş ve yayılmıştır. Azb.

¹⁰ Şemseddin Sami, *Resimli Kâmûs-ı Fransevî, Cilt I: A-G*, Hazırlayan: Şerif Eskin, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, Ankara 2017, s. 787.

¹¹ Bu şifahi bilgi için Mamura Mamatkulova’ya teşekkür ediyorum.

¹² *Türkçe Tıp Dili Kılavuzu*, Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Türkçe Tıp Dili Kurulu, 2.basım, 14 Mart 2007.

immunitet veya *immunluq* ve *immun* terimleri kullanılıyor. Özb.de *immunitet* ve *immunitetli*, Kzk. *immunitet* ve *immunitetti*, Tat.da *immunitet* ve *immun* terimleri kullanılmaktadır.

Salgınla ilgili sınırlı sayıdaki terim üzerinde yaptığımız karşılaştırma, uluslararasılaşmış terminolojinin Türk dillerinde de yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Türk dili kökenli terminolojide yaygın bir ortaklık görülmüyor. Türk lehçelerinin ayrı kimlikler altında gelişme çabası veya dilde özleşme arzuları son bin yılda oluşan ortak kelime dağarcığını da büyük ölçüde ortadan kaldırmış gözüküyor. Trk . ve Kzk. dillerinde ise sadece bu dillere mahsus köklerin tercih edilmesiyle yine bütün Türk halklarınca anlaşılması zor terimler ortaya çıkmıştır: *Enfeksiyon* karşılığı önerilen Trk. *bulaş* ve Kzk. *jükpa* (жүкпа) böyledir.

Bu konuda TDK'ye ve bilhassa Terim Koluna, diğer ülkelerde ise benzer kurumlara ve üniversitelere düşen bir görev, bilim terimlerini üretirken bunu diğer Türk halklarının da anlayabileceği ortak kök, ek havuzundan yararlanarak ve yaygın terim yapma yollarından yürüyerek yapmaktır.¹³ Dilde özcülüktен kaçınarak, dile yerleşmiş, kendi kültürel kimliğimizde yeri olan Türkçe kökenli olmayan kelimeleri de Türkçenin malı saymak birçok açıdan bu ortaklığı kuvvetlendirecektir.

¹³ A. Minsafina'nın çalışmasında sık kullanılan ortak kökler, ortak morfolojik yapılar ve söz yapımında ortak yollar ortaya konmuştur: A. Minsafina, a. e.

Sempozyum Asısı

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU

ÇEVİRİM İÇİ

SALGIN TERİMLERİ ve TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ

8 Nisan 2021
Saat: 10:00–18:00

Türk Dil Kurumu Youtube kanalı

Sempozyum Programı

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

TÜRK DİL KURUMU

SALGIN TERİMLERİ VE TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ

08 Nisan 2021

Program Takdimi: Ekrem Beyaz TDK Uzmanı-

Serdar Karaca TDK Uzmanı

Açış Konuşmaları

10.00:

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
(Türk Dil Kurumu Başkanı)

10.15:

Prof. Dr. Muhammet HEKİMOĞLU
(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı)

10.25:

Oturumlar Hakkında Sunuş Konuşması

Prof. Dr. Ayşe İLKER
(Türk Dil Kurumu Terim Sözlükleri Komisyonu Başkanı)

(I. Oturum)

Dr. Cemil TAŞÇIOĞLU Oturumu

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

10.30-10.50: Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Türk Terim Tarihi İçinde Gelişmeler ve Sağlık Terimleri

10.55-11.15: Prof. Dr. Zafer ÖNLER

Tarihsel Tıp Metinlerinde Sağlık Bilgisi Terimlerine Bir Bakış

11.20-11.40: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

TDK Türkçe Sözlükte Salgın Terimleri

(II. Oturum)

Dr. Soner OĞUZ Oturumu

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN

11.45-12.05: Prof. Dr. İsmet EMRE

Güncel Yaşamın Tıbbileşmesi ve Salgının Dile Etkisi

12.10-12.30: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan DOĞAN

*Salgın Dönemi Televizyon Programlarında Hastalıkla İlgili Söz Varlığı
ve Bunların Kullanım Sıklığı*

12.35-13.00: Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN - Ekrem BEYAZ

Terim Bilimi ve Türkçe Salgın Hastalıkları Terimleri

(III. Oturum)

Dr. Yavuz KALAYCI Oturumu

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Leyla KARAHAN

13.30-13.50: Prof. Dr. Mustafa Necmi İLHAN

Türk Tıbbı ve Salgın Terimleri

13.55-14.15: Prof. Dr. Süleyman Sami İLKER

Sağlık Bakanlığı Covid19 Sözlüğü ve Salgın Terimlerine Katkılar

(IV. Oturum)

Dilek AKÇABELEN Oturumu

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İsmet ÇETİN

14.45-15.05: Prof. Dr. Hayati DEVELİ

Türk Dünyasında Terim Birliği ve Ortak Salgın Terminolojisi

15.10-15-30: Prof. Dr. Şerubay KURMANBAYULI

Türk Dünyasında Tıp Terimleri